

ПостПсихологія

Валерій КУРІНСЬКИЙ

САМООСВІТНІ РОЗДУМИ

Київ
2001

Книга В. О. Курінського "Самоосвітні роздуми" — про те, як навчатися, виявляючи свій талант та стаючи Майстром своєї справи. Читачеві пропонується багатогранна техніка самоосвіти та міркування щодо досягнення успіху на шляху особистісного розвитку. Автор книги, Валерій Олександрович Курінський — добре відомий філософ, письменник та поет, музикант, композитор, теоретик педагогіки. В своїй праці він використовує десятки іноземних мов. Глибокий багаторічний досвід вивчення філософії, психології, світової літератури й мистецтва та власна творча робота дозволили йому створити універсальну систему освіти й, зокрема, самоосвіти "Постпсихологічну автодидактику" та перші в світі "Теорію й практику навички", "Теорію дружності", "Філософію здоров'я" тощо. Унікальні думки та наукові відкриття "Самоосвітніх роздумів" допоможуть читачеві пізнавати себе та знаходити свій неповторний особистий шлях до світової культури.

В Україні активно працює ПостПсихологічна Студія, члени якої запрошують В. О. Курінського з виступами до Києва, захоплюються його поезією та прозою, вивчають його філософські праці, роблять їх переклади та публікують в Інтернеті.

В. О. Курінський очолює дискусійну групу ПостПсихологічної Лабораторії в Інтернеті, до якої бажаною можуть записатися. Для цього необхідно надіслати пустий лист ел. поштою за адресою:

postpsychology-subscribe@egroups.com

Найкраща російська інтернетна бібліотека Максима Мошкова
<http://kulichki.rambler.ru/moshkow/POEZIO/KURINSKIJ/>

опублікувала збірник сонетів, п'ять розділів "Автодидактики" та кілька інших книг В.О. Курінського.

Деякі праці англійською мовою знаходяться на американському науковому сервері Джеймса Роуза:

<http://www.ceptualinstitute.com/genre.htm>

Контактна інформація:

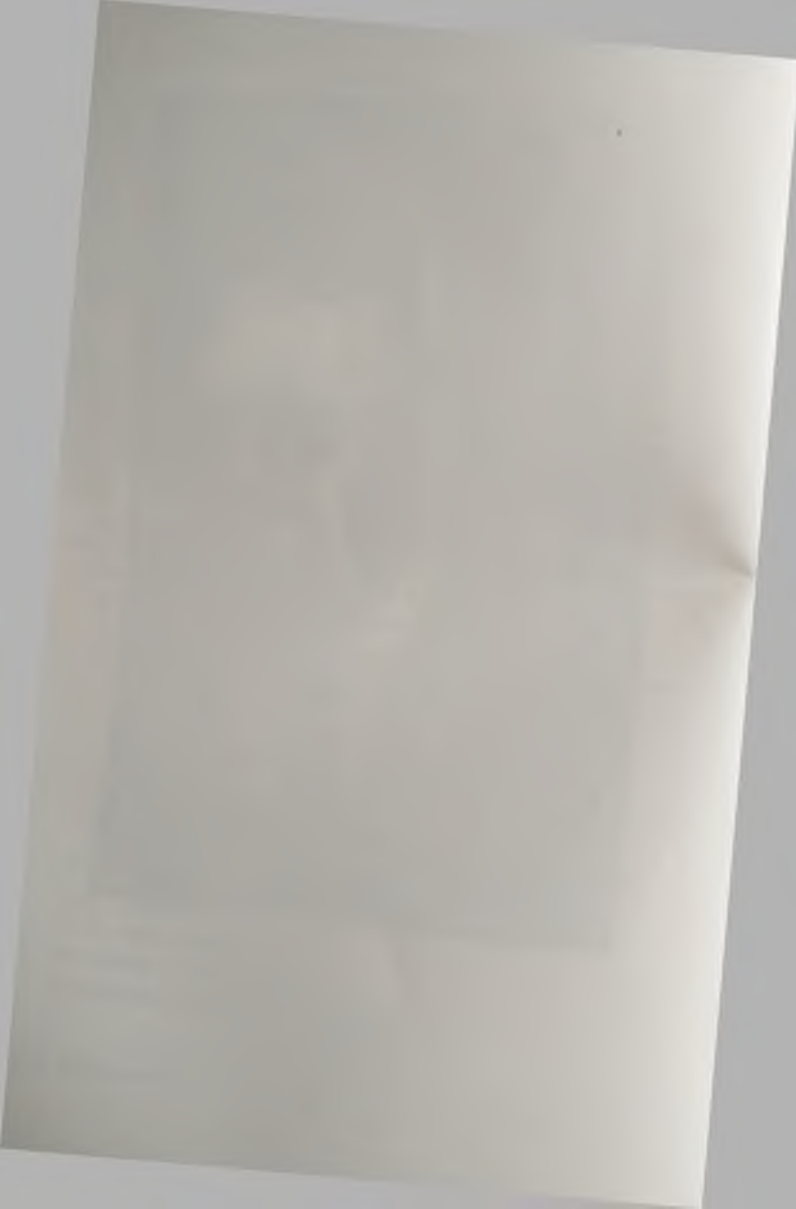
Київ — (044) 417-1839

чи ел. адреса yurib@g.com.ua

Запоріжжя — (0612) 33-3434

Кіровоград — (0522) 55-0797, 55-4342

ВСТУП

АВТОДИДАКТИКА — це самонавчання (від грецького “автос” сам і “дідаско” навчаю).

Жодній людині не вдається уникнути її. Навіть коли людину навчають у Кембріджі або Сорбонні педагогіки. З першого кроку свого (а точніше — з першого руху в материнському лоні) кожен із нас — самоук.

Освіта буває різна, напрочуд різна. Одна — світла, відома всім, але вряди-годи іронічно сприймована тими, хто її не має. А ще темна, спрямована на лиходійство. Є й третя, що посередині між цими двома. І ще безліч інших, ближчих до першої або, навпаки, до другої: плюралізм відтінків...

Людина вільна вибирати свій нюанс освіти — освітлення.

Вільна піднести над собою те, що древні називали *латерна магіка*, магічний ліхтар. Або ж задовольнитись слабким примарним мерехтінням миршавого гниляка.

Для тих, хто вагається, існують настановчі приклади, які ще відомі під трохи врочистою назвою “духовні зразки”. Їх вибір сьогодні збільшився, адже віднині не заборонено “робити життя” з товариша Флоренського або ж навіть з добродіїв Миколи Вороного чи Богдана-Ігоря Антонича.

Отже, в добру путь шукачу “свого” життя! Нехай тобі таланить, аби ти не прожив чуже, так і не звідавши щастя бути самим собою.

КУЛЬТУРА РУХІВ

Частіше говорять про рух як про джерело здоров'я. Словосполучення "культура рухів" викликає уявлення про пластичну людину, яка вдало виконує ту чи іншу м'язову роботу — добре танцює, керує літаком, грає на роялі або ж, зрештою, красиво ходить, їсть тощо.

Проте існує ще й таке розуміння: усвідомлення руху як "*морфологічного органу людини*" (Б. Спіноза).

Рух — всемогутнє знаряддя кожного з нас! Якщо користуватися рухами, ніби руками й ногами. Якщо навчатися сприймати рух з миті його започаткування в нас. Адже саме тоді в ньому зосереджена найбільша сила. Саме тоді він цю найбільше — орган в нашому звичайному розумінні.

Зовнішній рух — лише наслідок, результат. Це — функція задуму. Кішка стрибає спочатку подумки, так само як спершу подумки торкається пензлем до полотна художник чи спершу подумки виконує якийсь складний пасаж піаніст.

Рух — це тварина в тварині.

Все істинне в нас твориться за допомогою **первинного руху**. Він тотожний прояву щирості. В ньому, захованому в глибинах підсвідомості, міститься розв'язання найскладнішої нашої задачі, умови якої змінюються щомігті.

Задача ця — майбутнє.

На біологічному, клітинному рівні всі ми — оракули. Кожна клітинка нашого тіла існує на півкроку спереду сучасності. Посередники — медіатори нашого мозку — одержують накази від постсинаптичних рецепторів, тобто з майбутнього.

Справжній першорух у підсвідомості — прояв того, що має статися.

І ми виконуємо **з о в н і ш н ь о**:

йдемо в якомусь напрямку, граємо на фортепіано, пестимо дитину. Зрештою, будуємо долю...

Спромогнімося зрозуміти, як зароджується рух. Спромогнімося вдивитися в джерело, де енергія життя викликає "спрагу" рухів. Культура рухів і починається з цього погляду. З довір'я власній уяві.

Там, в глибині особистості, може самовлаштовуватися Аральська трагедія. Може зтягти баговинням джерело, й тоді всі рухи людини перетворюються на механічні, суто зовнішні, завчені, нещирі, чужі.

Тоді людина не володіє рухом, як власною рукою, як інструментом. Тоді їй починає заважати замулене першоджерело, й вона перетворюється на нерухому істоту.

До складу духовного мулу перш за все входять нездійснені наміри. Коли їх накопичення досягає певної величини, з'являється протирух — заздрості.

Контр-революція людини дуже часто супроводжується її ж зміїним шипінням. Це — спроба заповнити будь-яким, бодай не найліпшим, звучанням нестерпну тишу в самому собі. Намагання забути за псевдодіяльність своє колишнє первинне дзюркотання, свій сплондрований початок.

Рух — коли його написати з дуже великої літери — це Рух Душі.

Кожний педагогічний побит має починатися з такого Руху. Гілка росте від стовбура, листя від гілки. Такий порядок — не спростувати.

Та якщо заземлитися й, відчувши імпульс бажання, заходитися щось робити, — то з чого ж починати практично?

Щонайперше:

спробувати відчутти в собі якомога яскравіше так звану а т о м а р н у ч е с н і с т ь. Нехай вона й стане відправною точкою.

Зосередившись на думці: “Чи цілком правдиве останнє моє висловлення?”, відразу помітите, що дешиця сказаного ніби повівчила первісну думку. Що та думка була не зовсім словесна — до її складу входив іще якийсь погано визначуваний компонент. В ній було “щось”.

Через деякий час той, хто повправлявся достатньою мірою, переконується — таке коїться завжди, коли людина висловлюється більш-менш серйозно.

Навіть тоді, коли щирість наша щойно була ідеальною, ми помічаємо згодом її недостатність.

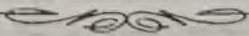
Навіть тоді, коли ми ніби знайшли найправдивіше, найточніше слово, нам дуже швидко здається воно вдалим лише наполовину.

І треба знову шукати. Бо ж треба порозумітися з іншими та, насамперед, із самим собою.

Й людина, яка звернула увагу на власну атомарну чесність, починає все уважніше вдивлятися в глибини свого “я” (“Ego”). Бачити, що в ній панує Зміна.

Слабкий духом воліє вважати: “Це — незбагненне...”

Сильніші зацікавлюються й намагаються розібратися в зако-

номірностях внутрішнього світу. Вони замислюються над питанням: “Чи правда, що підсвідомістю не можна керувати?”

Так, уперше поглянувши на себе як на діалектичну єдність раціонального й ірраціонального, вони стають на правильний шлях.

Постійний внутрішній рух — постійне переосмислення.

Постійна відміна якогось нюансу в попередньому, в тому, що було.

Постійне удосконалення. З “жертвами”, на які перетворюються колишні знахідки, досягнення й внутрішні перемоги.

Кожний окремих рух має початок, середину й кінець. У разі нормального розвитку послідовності рухів закінчення одного руху може, трохи трансформуючись, ставати водночас початком наступного.

Початок руху пов’язаний зі стартовим напруженням м’язів, особливим станом і положенням заангажованих частин тіла (і думок, необхідних при цьому!).

Ми називаємо його **п р и г о т у в а н н я м**.

Аби виконати будь-яке приготування правильно, треба точно уявляти собі наступну частину руху — тоді вистачить лише самого уявлення: відразу ж самовлаштується все необхідне. Організм ніби знає все, що треба зробити, якщо спрацювали вищі механізми. Завадити його діям здатна лише свідомість, яка недоречно втручається в процес перетворення внутрішнього руху (ідеомоторика) на зовнішній.

Дуже часто людина стає скутою й “затисненою” завдяки зайвій думці, яку ми називаємо судженням, або міркуванням.

Нерозумно вживати надто багато розуму там, де вистачить крапелька!

Приготування руху треба відчувати ще і як стан переконаності. А коли створився міцний умовний рефлекс, то взагалі — як стан. Тобто користуватися лише приємним чуттям майстра, який певен щодо кожної дії. Сама думка-згадка про це створить приготування.

Для тренувань годиться будь-який рух.

Напишіть літеру “А”. Зробіть тепер те ж саме, але спочатку уявіть собі, як ви її напишете. Уявіть дотик ручки до паперу, контури літери, натиск, швидкість руху.

Коли ви напишете цю літеру вдруге, прислухайтеся до себе. Проаналізуйте, що змінилося.

Спостережливі відразу помітять: хочеться повторити рух!

Ми можемо назвати це пробудженням первісного аналітизму. А ще — найпершим, нехай маленьким, кроком до ущільнення часу.

До того життя, коли навчасяся встигати за одиницю ніби такого ж самого, вивіреного за годинником, часу в десятки, якщо не в сотні разів більше.

Найстаранніші заведуть особливий записник, куди заноситимуть свої спостереження над собою, зрушення, появу нових відчуттів. Коли ж “зовсім не буде часу”, вони використовуватимуть такий простий спосіб:

запишуть одне слово, додавши до нього, може, знак оклику, чи знак питання, чи власно винайдений якийсь символ.

Така коротенька позначка з датою згодом (і дуже швидко!) прислужиться допитливому дослідникові власних здібностей. Перечитуючи їх через деякий час, він, саме завдяки їм, зможе побачити, як змінювався рух його думок, які з них були акцентованими, з якими станами і настроями були пов'язані тощо.

Такий особистий “довідник” стосуватиметься **макроруху** індивіда, його свідомості й підсвідомості.

Ту мить, коли людина відчула себе самоусвідомлюючою, можна вважати початком першої фази макроруху. І якщо до тих пір внутрішній розвиток був надто їй невідчужливий (згадаймо броунівський рух!), стихійний та безглуздий, то віднині він стає контрольованим упорядкуванням.

Звичайно, це трапляється не відразу. Звичайно, треба мати терпіння. І тут в нагоді буде так званий **закон експоненціальності**.

...На ставок сідають дикі птахи. Випадково вони занесли сюди насіння водоростей, яких тут раніше не було. Водорості починають розмножуватись. Та ось яку особливість ми помічаємо при цьому: за перших дев'яносто п'ять днів (95!) вони роблять це настільки повільно, що зауважити їх може лише спостерігач-фахівець, за наступні три-чотири заповнюють ставок на третину чи на половину, за останній (100-й) день закінчується стопроцентне заростання водоймища посіяними в нього “бур'янами”.

Експоненціальна функція годиться для описування радіоактивного розпаду, беззавадного збільшення популяції тощо.

Додамо до цього ж списку здобувані знання, відчувши їх живими, підкореними законам органічного світу.

Нетерплячий зневіра кидає справу, може, за добу до повного успіху. Бо не знає властивостей, що їх має будь-який розвиток. Організм наче до останнього чинить опір і “здається” лише тоді, коли накопичилась певна кількість знань. Назвемо її оптимальною кількістю.

Не так вже й погано було б акуратно написати друкованими літерами на папірці всього два слова: “Закон експоненціально-

сті!" й повісити той папірець десь над письмовим столом або покласти його під скло. На добру згадку.

Початок руху, така тривіальна річ, далеко не завжди користується належною увагою нетривіально мислячих людей. Взагалі, з неусвідомленням найрізноманітніших початків стикаємося ми майже завжди, коли в людській діяльності виникають щонайменше психічні бар'єри. Рух вимирає, стає "копалиною" й причиною гірких турбот.

Останнє, здається, особливо стосується мислення взагалі й макроруху нашого буття, але ми не повинні забувати, що накопичення мікроскопічних нез'ясувань, майже непомітних залишків недоопрацьованих започаткувань елементарних (у тому числі й фізичних) рухів, призводить до великого перенапруження, сітологією якого здебільшого займаються психіатри.

Сума маленьких напружень, що їх можна назвати зайвими, дуже часто стає досить великою безпідставною тривогою. Насправді, хіба можна згадати всі ініціальні подробищі мільйонів своїх "затислостей"? І людина, який не позаздрищ, зітхає: "Комплексе..."

Комплекс може початися з такої дрібнички, як не до кінця усвідомлений рух. Найзвичайнісінький, зовнішній. Та особливо — той, який виконується мовним апаратом людини.

Існує певний зв'язок між порожнечою в змісті мовленого й фрустрацією психіки.

Джерело цієї біди — у вимові. Точніше, в погано усвідомленому вимовленні. Адже поняття розкривають свою сутність у звучанні, "автором" якого є певний рух.

Зацікавлений цією думкою зверне увагу на зворотний зв'язок "робота мовного укладу — мислення". Й зненацька відобуде ніби на порожньому місці — нові можливості розвитку.

Друга фаза руху називається в автодидактиці **результуючою**. Вона є головною, якщо глянути з боку тверезо мислячого спостерігача, бо ж саме в ній для нього міститься енергія досягнення, успіхів, просування вперед тощо. Однак у педагогічному смислі так вважати зовсім невірно.

Акцентоване сприйняття результуючої фази руху під час його виконання переміщує промінь нашої уваги (є такий самоосвітній вираз) у хибному напрямку, адже започаткування, лоно майбутнього руху і є саме тим, що в цей час вимагає освітлення.

Це також знаходиться у згоді із законом *периферизації уваги*, виконання якого потрібне для досягнення свободи руху, а також законом *темперації*, згідно з яким попереднє знаходиться завжди під керівним впливом наступного.

Сформулюємо, однак, два цих закони окремо.

I. ЗАКОН ПЕРИФЕРИЗАЦІЇ УВАГИ

Увага стає підлеглою для того, хто її прагне використати швидше і найповніше, коли головне переміщується на периферію уваги.

Вона, таким чином, повинна нібито руйнуватися. Проте практика доводить інше.

Спробуйте зосереджуватися так:

коли ви маєте намір виконати дуже важливу, але трохи бідітмо недоречно в цей час роботу, приготуйте все необхідне для її виконання (це називається: створити матеріальну базу) й перед тим, як зробити хоча б щось на "магістральному напрямку", зверніть на манівець! *Навмисне відволікайтесь перед початком важливої роботи.*

Тієї ж миті з'явиться потреба (яку ми називаємо актуалізованою) повернутися до головного. Але торжествувати ніколи не треба. Повертаючись до магістралі й відчуваючи якусь неочікувану свіжість сприйняття, треба зробити крок-два й повторити процедуру.

Так викрепується справжня термінова увага.

Так досягається певна розкутість у русі: вправний баскетболіст безпосередньо перед кидком м'яча в кошик на мить відволікається, щоби виконати дію вільно й цюнайточніше.

II. ЗАКОН ТЕМПЕРАЦІЇ

Наступний рух (а також наступна фаза руху) виконується в уяві раніше, ніж попередня, таким чином викликаючи зміни в ньому (чи в попередній фазі).

Темперація подеколи значно змінює приготувальну фазу руху або весь попередній рух. Особливо легко це помітити в нашому мовленні.

Забігаючи вперед, скажемо, що саме через мовлення пролягає шлях до гармонійного мислення й культури **гештальт-рухів** (німецьке *геіштальт* означає образ).

Постійне усвідомлення закону темперації дуже швидко призводить до очищення всього рухового процесу від зайвого, від непотрібних напружень. Людина одержує насолоду. Зрушення надихає її.

Стосовно **останньої фази руху**, яка називається **релаксацією** (тобто розслабленням), треба насамперед зауважити, що саме вона найбільше страждає при виконанні руху. Може зменшуватися до повного зникнення, коли дрібні рухи з'єднуються

в єдиній пасаж, проте внутрішня агогіка завжди ледь помітним натяком робить явленим імпліцитне, заховане. Безумовно, коли рух вільний та усвідомлений. І добре темперований.

Кінець релаксації, виконуваної в повільному темпі, часто зливається з підготовчою, препаративною фазою.

Саме цієї миті ми припускаємося багатьох помилок. Релаксація перетворюється на перешкоду. Рух зупиняється.

Трапляється це через те, що людина не виконує правила постановки руху.

Ефективне напруження результуючої фази повинно тривати до повного усвідомлення наступної препаративної фази.

Поодинокій випадок постановки руху — постановка мовлення. Тут вищевикладене правило виконується так:

ліквідуються всі паузи між словами, для чого вживається пролонгована (подовжена) вимова останнього звука (або передостаннього і т. д. в разі неможливості його пролонгації). Наприклад: речення “До нас гість прийшов” виконувалось би за цим правилом як “доонассгїсстьпрїйшов”.

Коли ж не вистачає дихання, то його беруть будь-де, крім місць між словами в реченні. Після цього повторюють слово, яке перервалося, спочатку й у такий спосіб досягають оперативності в роботі мовного апарату. Мова стає чистою. Рухи стають стрімкими й згодом перетворюються на пасажі, що приносять людині насолоду.

Опрацювання культури рухів повинно бути в центрі уваги того, хто вчиться, навіть тоді, коли він має вже велику практику. Адже зосередження уваги на ній дає незамінний ефект периферизації, сприяє вдосконаленню будь-якого творчого процесу.

Бажається глибин правдивих, щедрих,
й не просто вітру — а з минулих літ.
Вітань позасловесних просто від
Божественної Сутності, від Метрів,

що керувались Нею... Тут, де нетрі
рослинних юрм, де думати не слід
про те, який оманний красень-світ
і як життя нагадує тих нетлів,

котрі шукають світлого в імлі,
такі недужі, миршаві, малі.
Тут, де життя і є те Ельдорадо,

яке шукаємо, знайшовши, знов,
коли перемогла іржа любов
й нема натхнення жодного карати.

10.07.94

Київ

КРУГОЗІР І РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУ

Колишня НТР перетворюється сьогодні на
НТЕ — науково-технічну еволюцію. Змінюється
ставлення людей до гуманізму.

Нещодавно “вузький спеціаліст” без почуття сорому визнавав
свою “вузькість”: мовляв, головне — вдосконалення машин, ре-
альні досягнення в галузі промисловості чи фундаментальні
дослідження тощо, а не якісь там досить ефемерні “самовдоско-
налення особистостей”.

Тепер — інше. Сьогодні необхідність гуманітаризації визна-
ють чільні представники “науково-технічних революціонерів”.

Входить у моду словосполучення “духовна екологія”.

Все більше розмов точиться про культуру, історичну пам’ять,
про те, що не вистачає багатьох речей, надбавши які, сучасний
інтелектуал міг би претендувати на культурну тотожність своїм
унікальним, як раптом виявилось тепер, предкам.

Усе частіше чуємо слово “ліцей”, що знаменує схильність гро-
мадської свідомості до ідеї відродження класичної освіти.

Все гучніше лунають звинувачення на адресу нашої середньої школи, де — дивна річ — робиться, здається, все, аби майбутній студент став через кілька років поганеньким фахівцем, а точніше й простіше — нефаківцем.

Та... хіба тут не згадаєш принца данського: "Слова, слова, слова..."

Середній інтелект здебільшого виправдовується тим, що, мовляв, ніколи ще не існувало такого обсягу потрібної інформації. Або: "Подивіться навкруги, я ще нічого, а от мій сусіда..." Психіатри називають таку дію "раціоналізація".

Автодидактика покликана ліквідувати розумову загальмованість, навчену безпорадність і "легалізований" вузький кругозір.

Методики, що вона їх використовує, допомагають бажаючому надолужувати потрібне швидко й без нервово-психічних перевантажень. Про це йтиметься нижче. А тепер дуже важливо з'ясувати методичну роль "високої мети", її зв'язок із теперішнім часом заземленої самоосвітньої праці.

Біологи вважають сукупність наших м'язів другим серцем людини, яке не менш важливе за те, що б'ється в грудях.

Користуючись аналогією, можна твердити, що кругозір — це **друге психічне серце людини**.

Ми інтуїтивно прагнемо розширення власної свідомості.

Архетип цього прагнення — дослідницький рефлекс тварин. За спостереженнями італійського біолога, добре нагодована миша, ризикуючи життям, залишає безпечне місце, аби втамувати свою зацікавленість. Таких і аналогічних прикладів — безліч.

Отже, поведінка того, хто вже "все знає", просто неприродна. Кругозір, як і освіта, актуально існує лише в динаміці розвитку. Тому в автодидактиці є така формула-твердження:

освіта повинна бути завжди незакінченою.

Є матеріалісти й надто-матеріалісти, які перетворюються на свою протилежність — ідеалістів. Ми подеколи стаємо останніми. З кращими намірами й задумами перетворюючись на інертну систему, мислячу настільки **непорушно**, що думка гине в механічних повторюваннях, так званих деклараціях тощо. Тоді ми — нібито набувши переконань — насправді заглиблюємося в болото кривди, відриваючи своє мислення від повсякденної першооснови нашого життя. І починаємо жити схематично, умовно, наче розігруючи роль якогось робота.

Чого найбільше не вистачає в цьому випадку?

Безумовно, сумніву. Він, саме він — батько витонченого аналізу. А ще — подавач імпульсів, виголошувач застережень, ворог

стагнації, зупинки, яка не спочинок, ні, а початок швидкого духовно-інтелектуального кінця.

Все це було б схоже на звичайне моралізаторство, якби ми не могли збагатити свою самоосвітню техніку за рахунок подібних міркувань.

Переконання відіграють величезну дидактичну роль.

Людина посиляється на погану пам'ять (як охоче, як часто це робиться!), коли вона чогось не засвоєє. Проте справжня причина захищається поза підозрою. Це — глибоке, усвідомлене чи не усвідомлене переконання в непотрібності якихось знань. Або якоїсь музики. Якихось почуттів, що їх ми далі будемо називати **високими**.

Крузогір — це не зафіксована небесна сфера.

Він — найнепередбаченіше в житті людини. Розширення кругозору може подеколи відчуватися нею як ганебне звуження. Нещодавнє досягнення раптом обертається на щось недосконале. На те, що потребує негайної перевірки. Бо якась неповна проінформованість начебто болить...

Такий біль “пересуває” душу в інтелектуально-духовному просторі. Ніби знесилоючи нас своїми постійними імпульсами, він дарує нам силу. І фізичну, і моральну. І зовнішню, і внутрішню.

Вчені ще далеко не до кінця вирішили проблеми, пов'язані з “феноменом Канта”. Цей філософ, як і йому подібні, постійною виснажливою, на перший погляд, працею “прироцував” собі міць і здоров'я: в п'ятдесят років, за його власним твердженням, він почував себе набагато краще, ніж у п'ятнадцять.

Очевидно одне:

розширюваний кругозір потрібен нам і як фактор здоров'я.

Отже: треба особливим чином набувати певні знання, аби бути по можливості щасливого довголіття.

Іншими словами: розширення кругозору — це зовсім не безрозбірливе накопичення **будь-яких** знань, а дбайливе збирання й подвійний відбір (спершу й потім, згодом, коли минеться перше хвилювання...), щось постійно контрольоване завжди напруженим сумлінням шукача істини, а не байдужого колекціонера фактів.

Часто, до прикраси часто зустрічаємося ми з ерудитами такого ґтибу. Вони навіть не просто живуть на світі, а повсякденно тільки тим і займаються, що “справляють враження”. Це потрібно часом для збереження становища, що їх годує, чи для підтримки реноме, котре нібито можна й насправді підтримати у такий спосіб.

Для самоосвіти дуже важливо з'ясувати для себе наступне.

Будь-яке “знання” треба вважати істинним лише тоді, коли воно сплавлене в одно із щонайглибшим почуттям. Все “наукове”, “інтелектуальне”, “літературне” треба навчитися читати, сприймати й усвідомлювати з любов'ю, з високим хвилюванням.

У цьому й полягає одне з основних завдань практичної автотдидактики.

Існує зворотний зв'язок між мисленням і кругозором. Останній слушно назвати тут живим, позбавленим мертвого, неорганічного вантажу. Визволенним з пут начебто-обов'язкового, начебто-безсумнівного. Відчутим як насправді власне й тільки як таке. А ще — усвідомленим як змінне, динамічне, одночасно як тривале й нетривале.

Людина, подумки вигукуючи: “Це — моє!”, створює сприятливі для інтелектуально-духовного розвитку внутрішні умови. “Моє” — це значить таке, що викликає найщиріші почуття. Те, що в потрібній точці просторочасу створює турбулентні явища, рух умовного повітря: уявний вітер, схід умовного сонця — уявний ранок тощо. Й людина починає відчувати, що прирощенням чогось одного суто її до такого ж наступного вона одержує можливість творення свого власного світу.

Насолода від життя стає якісно іншою.

З часом заходиться до того, що все більше намірів (а вони корелюються смаком людини) стають причетними до проявів долі. Яснішає майбутнє особистої духовності.

Смак як прояв індивідуального (й неповторного!) створює інші підстави. Виявляється внутрішня поведінка, що перетворюється на пріоритетну. Нарешті особистість стає все більш тотожною самій собі. І, взагалі, вона **с т а є**. А це заняття співпадає не тільки з духовно-гігієнічними заходами, а й “заохочується” самим Небом...

Розширення людської свідомості, здається, прагне сама Природа.

“...Царство Небесне здобувається силою, і ті, хто вживає зусилля, хапають його” (Російський варіант: “...Царство Небесное силою берется, и употребляющие усилие восхищают его”). Так написано в Євангелії від Св. Матвія (11, 12).

Грамотне розширення “Я” — річ наддивовижу точна. Але тут прояв прецизійності не чисельно-цифровий, не теоремно-дискурсивний, а раціонально-ірраціональний, реалістично-казковий, побутово-піднесений тощо. Нагромодження антонімів може бути безкінечним, якщо врахувати необмеженість кругозірної

“експансії”, її завойовницьку сутність — сучасна гуманітаризація охоплює всі духовно-інтелектуальні діяльності.

Ми традиційно відчужуємо навіть поняття душі від числення. Розрізняємо суворо й безапеляційно гармонію й алгебру. Бо так робили до нас. Проте — не треба поспішати: чимало тверджень народжувалося за інших умов, коли духовно-соціальні імперативи вимагали від Розуму того чи іншого вектора розвитку. Подеколи це було розгалуження, подеколи об'єднання, “збирання каменів”...

Можливо, ми започатковуємо зараз інтегративну епоху, за якої обидва вектори стануть рівноправними. Можливо, нас чекає розквіт діалектичного мислення.

Переконання й сумнів... Віра й вагання... Набування знань і агностицизм, особливо — побутово-нищий, “здоровоглуздий”. Такі протиставлення вирішуються звичайно засобом активної негачії (заперечення). Ми даємо відсіч сумнівам, ваганням, агностицизмові тощо. Ми — носії твердих переконань. Ми прекрасно мислимо, нам усе відомо... і так далі, до повного самозаспокоєння. Так звикли чинити наші голови з душами. Однак: разом чи, може, окремо, розлучившись у спровокованій Зовнішнім внутрішній вирішальній чварі?..

В автодидактиці застосовується принцип **тотальної діалектики**. Це означає:

будь-що шукати протиставлення, контроверзу;

будь-що намагатися сприймати всі явища як знамениту єдність протилежностей (вона, на жаль, для більшості з нас лишається суто літературною, підручничковою істиною, якою нібито саме через це можна нехтувати в звичайному повсякденні).

А чи це зає діалектика в цьому з в и ч а й н о м у?

Питання, зрозуміло, риторичне.

Уважні читачі збагнуть, що негайно треба почати тренування й пробувати подумки “розтинати” надвоє будь-який логічний моноліт, будь-які надтверді брили з інтрузіями звичних, “непохитних” переконань.

А щоб їхні вправи були щонайефективнішими, вони вживатимуть принцип тотальної діалектики в побутових справах.

Крім того, якось принагідно (й дуже швидко!) зауважать, що такий підхід до власного мислення допомагає вирішити якісь застарілі особисті проблеми. “Розхитування” конформізму й прийнятих колись на віру принципів здаватиметься все кориснішим. У когось оживе добре забута спроможність по-дитячому радіти розумовій знахідці. Хтось дійде висновку, що він не такий вже старій, що стільки ще можна зробити в житті.

Людська допитливість має свій архетип у тваринному світі. Але в людини елементарна цікавість перетворюється на складне психосоматичне явище.

Знателюбність — органічна властивість кожного “Я”, його життєва функція. Конкретний її прояв є завжди діалектичним з’єднанням “узятя” й “віддачі”. В руслі ж думок, наприклад, О. Чижевського це можна висловити й так:

кожне “Я” повинно виконувати свою функцію в системі комічних зв’язків, а значить, існувати як дієдатний орган.

Словесне або якесь інше знакове знаменування внутрішнього досвіду є квазі-фізіологічним актом зв’язування “Я” із зовнішнім світом, людством, що не здатне існувати без своїх активних ментально-психічних компонентів.

З точки зору Суцільного, як це ясно уважному читачеві, кожен розумовий ледар — свосвідний злочинець.

Але — будемо обережними. Йдеться не про звичайне розуміння розумового на рівні побутової свідомості. Сучасність загальнолюдської психіки, яка оцінює сама себе за допомогою ще не вивченої рефлексії, суттєво відрізняється від її минулого. (Нагадаємо тут про гіпотезу Дж. Лавлока, яка носить назву “Гея”, тобто “Земля”).

Інтелектуальне — в європейському розумінні цього поняття — це, перш за все, так зване дискурсивне, тобто пов’язане з міркуванням, з раціонально-аналітичною діяльністю людини. Крім того, слід додати ще й іншу “континентальну” властивість мислення — картезіанство. Саме воно на багато років відокремлює ідею від чуття, або, точніше кажучи, надає законної філософської сили тому способу мислення, що формувався з давніх часів і нині відомий як західний, раціоналістський.

Східний інтелектуалізм, як відомо, самоусвідомлюється як ірраціональний, інтуїтивістський.

Картезіанство було автором технічного прогресу. Парова, електрична й комп’ютерна НТР стали прекрасною підставою для самозадоволення Західного Духу. А такий гріх, як ми бачимо з історії людства, тяжко карається. Санкцію Долі й Провидіння можна назвати одним словом — “відчуження” (“альєнація”). Відчуження людини від іншої людини, від людства, від самої себе. Відчуження, яке йде в парі із зарозумілістю і зверхнім ставленням до природи, яке зрештою призводить до *душогубства*, до знищення гармонії в людині.

Гармонізація мислення полягає в процесі динамічного взаємопроникнення інтернального (внутрішнього) людського “Заходу” — відповідником його є лівий мозок — та інтернального

“Сходу”, паралельно якого можна вважати правий, “інтуїтивно-образний” мозок.

Так що таке “думка”, “мислення”, “інтелект” з точки зору сучасного гармонізатора духовності? Чи не є вони результатом спільних зусиль раціонального й ірраціонального? Чи не припускаємося ми помилок, коли вважаємо реальними, тобто **об’єктивно** існуючими наші судження або почуття як такі? Хіба можна знайти почуття, яке б не було пов’язане з якоюсь думкою, або навпаки?

Зробивши примітку, що мова йде про людські (й тільки людські) почуття, а не про емоції, підемо далі.

Вирішуючи проблему кругозору, ми стикаємося з питанням: “Що вважати істинним духовно-інтелектуальним надбанням?”. Вищевикладене, можливо, допоможе допитливому й терплячому. Він, принаймні, дійде висновку, що,

не зазнавши хвилювання, ніхто не має права вважати пережитим розуміння.

Це — одне з основних правил автодидактики.

Залишається з’ясувати лише одне — як бути з **розумністю** або з **глупством**?

У нашій системі ми пов’язуємо етичний та інтелектуальний вектори духовного розвитку людини. “Побутово-розумними” можна назвати всіх здорових громадян. Всі ж подальші градації “розумності” ми ставимо в залежність від морального удосконалення. Виникає пропорція:

чим чесніше намагаюсь я досягти істини, тим істиннішими ми стають мої інтелектуальні дії, тим розумнішим я стаю.

Недарма в багатьох мовах світу “мудрець” і “святий” — синоніми. Адже мудрість — найвище відчуттєво-психічне, соціально-етичне досягнення. І прекрасно було б, коли б ми всією громадою, всією нашою спільною Душею намагалися відродити пістет до святомудрості, протиставляючи їй засушену дипломовану інтелектуальність, відірвану від справжньої інтелігентності.

Ще напишу — цей голос телефонний
і шерхіт липня десь в обхід мене,
і те, що проридає та й мине,
як ті дитячі давні забобони.

А потім клен — з майбутнього — червоний,
ген на узліссі в "нині" віти гне,
в "сьогодні" листя кидає, щоб не
затримався в чужому вже осонні,

мов за кордоном, мов не тут, а десь,
перебуває розум твій — митець,
що знов з життя нові етюди творить,

не уявивши жодних кращих днів.
Ще напишу й скажу: я відповів
на лист, що просто неба ліг надворі.

12.07.94

Київ

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІНТЕРЕСУ

Не схильні до аналізу люди навряд чи замислюються над тим, що щаслива людина — це, перш за все, людина, яка **цікава** до чогось. Інтерес її в даному випадку є чинником, який сфокусовує зовнішнє й внутрішнє, екстернальнє й інтернальнє в одне. Таке злиття сприймається як найвищий ступінь комфорту. Безумовно, ми навмисне спрощуємо справу, аби скоріше підійти до чергової "ваги" на самоосвітньому помості, але, в принципі, саме так і є. Саме каналом сприйняття й синхронного осмислення надходять до нашого уявного КПП (контрольно-пропускного пункту) компоненти здогадного щастя.

Інтерес — мало вивчене явище людської природи.

Можна сказати навіть більше: поза його межами ми існуємо лише відносно. Виходить, що він потрібен нам як внутрішній стан і як... оболонка, простір, в якому активно діє усвідомлення. (Саме воно, а не, як ми звикли вважати, свідомість. Саме усві-

домлення — паконечник життя людини. У всякому разі — будемо обережними! — його земний варіант).

Усвідомлення — непередречений рух свідомості.

З усієї безлічі рухів цей для нас найважливіший. І — хто знає? — можливо, його вектор співпадає з вектором еволюції, можливо, це навіть одна з найголовніших її маніфестацій.

Автодидактика тримається на вістрі усвідомлення.

Це вістря має окрему назву — інтерес. Коли воно притупляється, усвідомлення стає пасивним, неорганічним, чужим і відчужливим.

Генеративний пагін людської свідомості й духовності напрочуд схожий на рослинний, і йому також потрібно багато світла, нехай і в переносному розумінні. Це світло є об'єктивно-суб'єктивною річчю. Воно, наче зерна в горісі, знаходиться в шкаралупі знакових систем культур і цивілізацій. Звісне діло, треба мати міцні зуби, аби його видобувати. Справа для багатьох надто марудна, тим більше, що мету й результат з цієї (побутово-заземленої, маскультурної або навіть безкультурної) сторони просто неможливо визначити конкретно. Однак будь-яка людина з чистим сумлінням здатна, як кажуть, шостим чуттям сприйняти промені Справжнього, Істинного, Всесвітньолюдеського.

В автодидактиці інтерес визначається як потік асоціацій, що з'являються самі.

Ефект самопояви тут дуже важливий у багатьох відношеннях. Підкреслимо поки що його релаксаційну дію. Це означає, що цікавість сприяє відпочинкові, а якщо піти далі, — вона може стати інструментом оптимального використання психічно-інтелектуальних ресурсів.

Чим мені цікавіше жити, тим я менше втомлююся, тим приємніша й природніша моя втома. У цьому випадку працює лише **потрібне**. Відсутні зайві м'язові або психічні напруження. Зовнішні й внутрішні рухи знаходяться в гармонійному зв'язку.

На такому досить банальному побутово-теоретичному тлі розвиваються основні події початкового періоду автодидактики як системи. Усвідомивши переваги “цікавого життя”, допитливі й наполегливі заходяться робити спроби в галузі **осуцільнення** інтересу. Їм ввижається той час, коли вони зможуть викликати інтер'єральні спалахи й протуберанці за власним бажанням. На їхню думку спадає, що згодом буде можливим здійснення чогось для них принципово нового.

Трохи збентеженості під час вступу на територію інтроспективної психології — річ прощення. Тут не важко розгубитися на мить-другу не тільки старшому школяреві, а й досвідченому са-

моуку (чи, може, якраз навпаки?..). Перш за все, дивує факт непомічання простих речей на “поверхні життя”. По-друге, здається неймовірним, що очевидне чи майже очевидне здатіе пристжитися як відправна точка для складної серії гіпотетично плідних думок. По-третє, якось не віриться у відкриття там, де все досліджено мільйонами голів, перемацано мільйонами рук, передивлено безліччо активно-свистичних очей.

Та все ж...

Автодидакт-початківець мується переконатися в реальності відкриттів, про які щойно йшлося. Для цього треба ще і ще раз зосереджено аналізувати свої відчуття, концентруючи увагу на їх **тотожному**, або як ще кажуть, **адекватному** усвідомленні. Незабаром з'явиться думка про “щирість-нещирість всередині нас”. Згодом звичним стане питання: “Чи насправді я відчуваю те, що я... відчуваю?” Наші переконання не гірші за гіпнотизерів! Вони впливають на поведінку тих чи інших думок. Від них залежить “розкутість” дотепного висновку. Вони, зрештою, визначають емотивно-відчуттєву спрямованість **магістральної** думки життя.

Внутрішня нещирість особистості — річ надивовижу розповсюджена. Невимогливість до визначення свого чуття творить якусь першоречовину нещирості. Людина, що відрізняється від тварин наявністю рефлексії, звикає проголошувати, декларувати якісь істини, потрібні винятково для “внутрішнього вжитку”. Ї починають точитися побрехеньки, так би мовити, на рівні підсвідомості...

Проблема “щирості — нещирості”, звичайно (через це ми її так і наголошуємо) тісно пов'язана з проблемою актуалізації інтересу. Бути в “полоні зовнішнього збагнення” (вислів середньовічного німецького містика Я. Бьоме) при вирішенні першої означає повну неможливість знайти суттєве розв'язання другої.

Актуальний інтерес є, так би мовити, одним із головних робочих органів автодидактики, найважливішою деталлю в її механізмі. Саме з оволодіння ним починається шлях до порозуміння між людиною, яка вчиться вчитися, з її власним мозком — своєрідним суперкібернетичним пристроєм, створеним природою немовби з певним розрахунком — адже вона десь “загубила” або просто “забула” віддати користувачам опис конструкції та бодай елементарні правила експлуатації пристрою...

Спочатку, як годиться, визначаємо:

актуальним інтересом ми називаємо такий інтерес, який конкретно проявляється в якусь мить, внаслідок чого вона повністю

заповнюється духовно-інтелектуальним змістом і втрачає часові ознаки.

Мить зникає як така — й натомість самостворюється елементарна частка життєвої енергії, віталітету. Й те, що використовується як концентраційна сила уваги (на Сході приблизним відповідником цього є *самадхі*), не зменшується, а навпаки — зростає.

Вітальні витрати під час “гострого” зацікавлення, як показує практика, обертаються придбанням додаткової енергії. Але головний дидактичний зиск ми маємо тут у вигляді **бажання повторів**.

Дуже важливо не плутати загальний інтерес із інтересом актуальним. Адже можна, як це добре відомо, в якусь хвилину й не відчувати щирої зацікавленості щодо, наприклад, **взагалі** улюбленої історії або математики. Виходить, що ми просто вимушені визначити дискретний, переривчастий характер наших тривалих інтересів. У протилежному випадку дуже вірогідною є поява психічних напружень, які продукують неадекватні усвідомлення цього явища.

Проблема інтересу та його актуалізації пов'язана з проблемою запам'ятовування. Цікаве, як відомо, краще запам'ятовується. Трапляється ж це завдяки тому, що в людині з'являється психічна потреба володіти тою чи іншою інформацією. Саме в ареалі цікавого така потреба виникає, природна річ, набагато частіше. Знахідки нашого “внутрішнього дослідника” “нотуються” як дорогі думки, що конче потрібні для існування. Вони опосередковано впливають на вчинки, на долю...

Влаштування потреби (або облігатності) — важливий культурологічний процес. Годі вже казати, що духовні потреби, які частіше називають **пріоритетами**, є головними характеристиками особистості. Але дуже мало приділяється уваги в педагогічній практиці саме виявленню “точкових” потреб, наприклад, щодо відновлення переживання якогось “високого стану”, з його неповторним тембром, унікальним зв'язком з певною матеріальною часткою культури й, нарешті, з властивістю підвищувати психічно-інтелектуальний тонус.

На превеликий жаль, ми далеко не всі вміємо цінувати справжню думку. Повага до ідеї, розуму, мислення, “високих станів”, які нам здатні продукувати й постачати саме гуманітарні фрагменти культури (занедбані через їх ніби-зайвість, якщо не ніби-шкідливість), повинні усвідомлюватись як **матеріальний** чинник в процесі поліпшення нашого життя. Шлях до всенаціональної компетентності пролягає через володіння педагогіки,

через актуальні інтереси й “точкові потреби” людей, через їх професійно влаштовану духовність і культуру.

“Потреба”, яку вчені вивчали й вивчають на біологічному й на психолінгвістичному рівні, є — це остаточно доведено ще наприкінці 70-х років — першопричиною запам’ятовування. Силогізм начебто вибудовується сам: для того, щоб “спрацьовував” компонент мислення — пам’ять, треба мати певну соціальну можливість використовувати інтелектуальні зусилля як **п о т р і б н і** бодай в щонайменшій соціогрупі, адже внутрішня **п о т р е б а**, що створюється в глибинах ірраціонального, не може започаткуватись без зовнішнього позову.

Автодидакт повинен навчитися активних соціальних дій, що могли б забезпечувати створення стійких духовно-інтелектуальних потреб. Надто вже часто його оточення, насичене незаперечною “мудрістю” побутової свідомості й безспірними “теоріями”, назавжди обґрунтованими одного разу здоровим глуздом, демонструє свій опір незрозумілим їй, “непрактичним” витратам часу, енергії й грошей...

Але турбуватися з цього приводу не треба — самоукові допомагає чудова властивість людської психіки модифікуватися, бути гнучкою, набувати якихось нових акцентуацій в залежності від того, яка інформація надходить до неї. Обов’язково знаходиться потрібний автодидактові сегмент того кола, в якому так чи інакше його Я “центрує”, виконує, хоча б подеколи, “роль такого, що привертає увагу”. Частина цього сегмента обов’язково піде за самоосвітнім ентузіазом!

При цій нагоді корисно для читача підкреслити, що людина стає найбільш привабливою тоді, коли вона знаходиться в стані “гострої зацікавленості”.

За одним із правил практичної автодидактики, треба “запалювати” наступний “точковий інтерес” від попереднього, влаштовуючи досить захопливу естафету, яка, до речі, є корисним для дидактичного процесу відволікальним фактором (про це — пізніше).

Повністю ж вищезгадане правило звучить так:

не чекаючи згасання “точкового інтересу”, треба переносити його енергію на інший об’єкт.

Вся технологія збудження інтересів, або їх актуалізація, має своїм піддрунтям саме **п е р е к л ю ч е н н я**, що його справедливо вважають класичним засобом релаксації, спочинку. Додамо ще й таке:

зацікавленість, доведена до екстремуму свого розвитку, перетворюється на свою протилежність.

Діалектика, яку “проходять” по підручниках й нерідко, склавши іспити, згадують лише в іронічному плані, для автодидакта є своєрідним “об’єктом спостереження”, захопливою сюжетною лінією й одночасно змістом, формою й сутністю — безмежними в своїх інтернальних проявах. Пропонована самоосвітня система в її загальному вигляді може бути навіть визначена як система, що дозволяє ефективно досліджувати діалектику власного становлення, власного інтелектуально-духовного розвитку. Вона уможливилоє “бачення” таких явищ, як формування навичок, їх розвиток до ступеня майстерності, вона займається самими загадками існування останньої, її дуже мало поки що вивченою властивістю бути фундаментальною часткою людської спроможності **вибирати** долю, знаходити свій шлях до щастя. Насамкінець — майстерність є й неабияким геронтологічним фактором.

Зручно для автодидакта вважати більш важливим не стільки набуті знання, скільки сам процес їх набування, “внутрішні події” його особистості. У такому разі він швидше стає “маестро від самонавчання”.

Цей плин життя, цей лет невпинних літ...

Здається вчора грек жив стародавній,
була пільма первинна та біда в ній,
як та змія, що вічно лізе з-під —

з-під каменя і долі. Світовид
аж з чотирьох облич стирає травні
і чотирма ротами мовить травне,
деревне, соковите. Пада плід,

земля бо притягальниця відома
для нас, хто тут навіки буде вдома,
у що б його не обертав творець.

Язичництво — то купина, то куцик
у вічності лишається, вмируще,
і час його не зводить нанівець...

13.07.94

Київ

ПЕРШІ ПРАВИЛА АВТОДИДАКТА

Очевидно, найяскравіша риса сучасної людини — квапливість, намагання робити все швидше, ніж робилося досі, поспішання кудись, часто й не дуже обґрунтоване, ірраціональне...

Звідси й таке розповсюдження різних “інтенсивів”, “суперметодик” і майже казкових технічних засобів засвоєння знань. Одним з останніх є, наприклад, пристрій професора Гамбурзької військової академії Райнера Дітріха. Цей пристрій за допомогою “зворотного дихального зв’язку” сприяє швидкому розслабленню, досягненню “стану альфа” в учнів — а все це необхідне, аби “вкласти в голову” лексичні одиниці якоїсь мови.

Й насправді, щось приємне для любителів жити й вчитися похапцем таки відбувається: учень **запам’ятовує** (так свідчать повідомлення в пресі) слова у півсні, кількість їх велика (до цілої тисячі за один день). Але...

Відразу ж відзначимо, що цей метод, як і безліч йому подібних, не дає знань, які мають на увазі в рекламі, у всіляких красномовних обіцянках в пресі, де ми часто подбуємо звичайнісіньку підміну понять. Завжди в них, приміром, йдеться зовсім не про м о в у, а про її жалюгідний поверховий шар, що його вистачає на примітивне — будемо відвертими! — спілкування.

Однак, з точки зору автодидактики, головні вади всіх подібних систем такі:

- 1) повна відсутність культури рухів мовного апарату;
- 2) брак бодай первісних інтроспективно-психологічних методів;
- 3) “вихована поверховість” у ставленні до занять і, як її наслідок, — низька активність самовдосконалювання в післянавчальний період;
- 4) невикористання “ефекту перенесення тренування” (відмова від синхронного вивчення культурологічної групи іноземних мов);
- 5) відносно низький “стратегічний рівень домагань” у галузі самоосвіти (а наша система передбачає вільне використання кількох іноземних мов, читання в оригіналі шедеврів літератур на основних мовах Європи, підготовка до оволодіння кількома східними мовами, наприклад, китайською, японською або арабською; послідовне використання мов у заняттях філософією тощо).

Автодидактика в її первісному вигляді повинна бути цілком доступною для кожного, хто просто вміє читати. Така передумова її повноцінного існування як системи-технології, мета якої — озброїти людину різноманітними способами інтроспективної психології, аби вона могла підготуватися до першого етапу свого самоосвітнього марафону. Йї головне тут, безумовно, простота, “заземленість” тих дій, що пропонуються як перші психологічні пози.

Головною ідеєю автодидактики як технології самоосвіти є свідомий відхід від семантичного ряду на периферію формотворення. Саме діалектика морфологічного становлення предмета в нас — й завжди, головним чином, тільки вона як центрований об’єкт — знаходиться в колі пильної уваги автодидакта. Всі його зусилля спрямовані на вдосконалення знов-таки морфологічної сутності рухів у мікро- та в макророзумінні. Адже це єдине, що знаходиться під його цілковитим контролем. А так звана “об’єктивна семантика”, вже досить давно об’явлена майже ірреальною, здається, більшістю серйозних мислителів сучасності та залишена як нібито необхідний постулат у колах педагогічно-методистів, перетворюється для нього на діалектичну знакову єдність, яка безперервно змінюється. Розвинена думка автодидакта приводить його до філософії знаку, до ідей, близьких до тих, які висловлює Йозеф Зімон, сучасний німецький філософ.

Перший крок початківця — переключити свою увагу на спостереження рухів мовного укладу. Спростити існування в мовленні можна за допомогою усвідомлення вищевикладених законів. Отже, повинна розпочатися певна дослідницька діяльність. Уважний читач розуміє, що найпростіший шлях до успіху полягає через постійне свідоме, особливим чином влаштоване відволікання. Йому залишається лише... почати працювати. Бо ж, певно, захотілося! А значить, спрацював метод, передмета якого — створити бажання випробувувати, досліджувати, спостерігати, щось повторювати... І це щось, до речі, є якоюсь часткою, компонентом того матеріалу, що його хоче засвоїти автодидакт. Отже, найважливіше периферізується, відсовується на манівці. Людина ніби тренується в рухах, як спортсмен або музикант, виконує повтори, намагаючись досягти щонайвільнішого, найрозкутішого варіанту, проте — завжди знаходиться в матеріалі, який вона ретельно відібрала.

Ця невеличка автодидактична хитрість, що ми її спробували обґрунтувати теоретично, на практиці приносить надзвичайно багато насолоди. Той, хто працюватиме в такому новому для

нього стилі, ніби одержуватиме дарунок за дарунком — будуть неочікувано швидкі запам'ятовування, будуть досі незнайомі приємні відчуття й уперше пережите, так би мовити, ущільнене натхнення, коли на один тиждень припаде стільки піднесення духу, скільки раніше не припадало й на цілий рік...

У спрощеному вигляді перше практичне правило виглядає так:

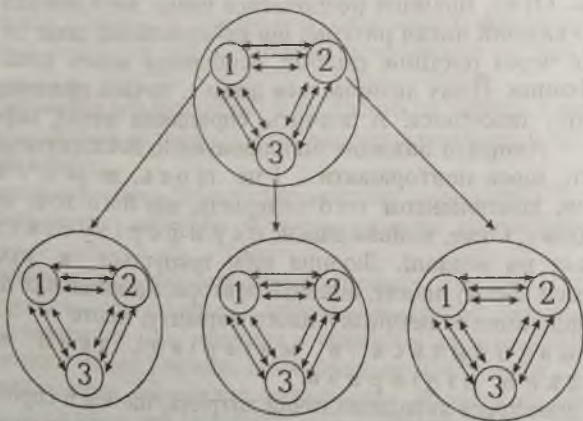
нічого не запам'ятовувати "в лоб".

Прискіпливий поцінувач дидактичних експериментів відразу ж зверне увагу на те, що нам ніби сама природа підказує: не чекай того "сакраментального понеділка", коли ти, нібито звільнившись від невідкладних справ, почнеш здійснювати свою "блакитну мрію", — чини так, щоб важливе ставало немов другорядним, відсторонись від нудоти й коротенькими, миттєвими зверненнями до різноманітного нового для тебе матеріалу досягай актуалізації зацікавлення в будь-якій духовній галузі!

Звичайно, здоровий глузд підкаже автодидактові, як запобігти метушні, як стати віртуозом цілеспрямованості, але згодом — в наступних розділах — стане ясно, що і здоровий глузд змінюється й функціонує інакше у того, хто добре засвоїв нашу систему. Пов'язано це з тим, що заняття розширенням власної

**ПОДАЄМО НА ВСЯКИЙ ВИПАДОК СХЕМУ
УДРІВНЕННЯ ОБ'ЄКТІВ УВАГИ Й НАПРЯМКІВ ЇЇ
СПРЯМУВАННЯ З МЕТОЮ АКТУАЛІЗАЦІЇ ІНТЕРЕСУ**

ПЕРШООБ'ЄКТ

УДРІВНЕНІ ОБ'ЄКТИ

особистості за допомогою автодидактичної методики дуже швидко зменшують питому вагу побутового мислення в свідомості людини. Власне кажучи, саме за рахунок цього зменшення у неї, що називається, відкриваються очі. Вона стає з кожним наступним днем напруженої роботи по самовдосконаленню все більш сучасною, ніби наближаючись у своєму русі до того місця в просторочасі, де твориться майбутнє, де діє сама Еволюція, якій, очевидно, потрібні віддані працівники...

Друге правило таке:

робити тільки те, що цікаво.

Знову хитрощі! Хоча, безумовно, й “прозорі”. Використовуючи це правило як психологічну позу, ми ніби ставимо в нашій психіці якийсь “обмежувач”. Не розлучаючись з цією думкою, ми, напевно, зможемо дійти висновку:

кожний усвідомлюваний фрагмент нашої розумової діяльності повинен починатися з “викрешування” актуального інтересу.

Нагадаємо, що тут велику роль відіграє наш внутрішній інспектор — атомарна чесність. Метод морфологічного удрібнення матеріалу, що його описано вище, треба застосовувати **континуально**, тобто нестеменно, безперервно, ніколи не забуваючи про те, які переваги дає нашій психіці таке застосування. Той, хто не здолає домогтися від себе постійного самоконтролю в цьому відношенні, ніколи не спроможеться зробити крок у напрямку витонченішого володіння власним апаратом мислення.

Зображений процес може тривати практично без кінця. Швидкість переключення уваги з одного мікрооб’єкта на інший повинна бути досить великою також і у початківців. Фіксацію уваги на кожному з мікрооб’єктів краще за все порівнювати з тим, як ми ставимо крапку. На це ж витрачається щось не більше секунди.

В якісному відношенні об’єкти уваги можуть бути якими завгодно: словесний текст або його фрагмент, компоненти музичного твору в нотному записі, риси обличчя або складники якогось пейзажу тощо.

Правило третє:

намагатися перетворювати розумову працю на фізичну.

Цим самим пропонується щонайчастіше використовувати довідкову літературу при додержанні своєрідного “ритуалу”:

1) *подивившись у словник, поставити його на місце, не вишисуючи слів чи пояснень;*

2) повернутись на своє робоче місце й спробувати продовжувати працювати далі;

3) при забуванні щойно знайдене слово, вираз підсилюються знову.

І кожного разу — усвідомлення рухів мовного апарату, вимовлення вголос, відчуття спокою за результат. Адже ми тепер не запам'ятовуємо семантику (значення), а просто насолоджуємося вдосконаленням рухів! А значення... значення завжди можна знайти у словнику. Чи в енциклопедіях. Якщо вони іноземні й багатотомні, то треба буде кудись йти, їхати, розшукувати їх, пересуватися, тобто теж займатися фізичною роботою. А це, кажуть, корисна річ...

Заборона виписувати те, що треба запам'ятати, привчає автодидакта-початківця (й додамо: на підсвідомому рівні!) користуватися лише власною головою, не підмінювати її зошитами, записниками, цидулками тощо. Повторні фізичні дії ніби переконують його організм у необхідності утримання в пам'яті певного матеріалу. Дозволимо собі перефразувати відоме українське прислів'я: за розумною головою нема ногам спокою. Саме так! Організм автодидакта "пересвідчується", що становище безвихідне, й скоряється. А потім, ніби вдячний за те, що йому спочатку нав'язували силоміць, радіє не тільки м'язовою (бо ж рухався!) радістю, а й клітинною, "синаптичною". Є таке — насолода апарату мислення від праці мозку.

Отже, правило четверте:

має рацію тільки той, хто дивиться в словник до тисячі разів на день!

Звичайно, це правило зовнішньо пов'язане з попереднім, але сутність криється в тому, щоб за його допомогою виховувалася континуальність, безперервність занять. Знайти зручний момент, відверто кажучи, можна в будь-якій ситуації. Крім екстремальної. Хіба з цим хтось буде сперечатись? Головне при виконанні цього правила — не гребувати саме "крихтами часу", досить таки порожніми митями, побутовими прошарками між важливими справами. Той, хто серйозно візьметься за справу, незабаром зрозуміє, яка **впливова річ** — ота малесенька часинка, що її можна викроїти навіть тоді, коли спускаєшся в ліфті чи стоїш не в надто вже довгій черзі! Півхвилини-хвилина, витрачена на сприйняття чогось позапобутового, налаштовує підсвідомість людини, буває, й на цілий день. Крім того, "високі" заняття стають звичайною справою, "заземлюються". Нарешті, ще й таке: ми ж не залишаємо своїх **основних справ**, а тому набуваємо перші навички поліфонізації, одержуємо насо-

лоду й задоволення від того, що спромоглися заощадити трохи життєвого простору...

Згодом у початківця з'являється чималий досвід у застосуванні “часових шпарин”, різних “віконець”, майже непомітних для інших порожнинок-каверн. Ми вітаємо й спортивне забарвлення пошуку в цьому напрямку — що ж тут поганого, коли людина з фізкультурним завзяттям змінює той стан речей, який щодня призводив до збільшення внутрішньої порожнечі?

Правило п'яте:

запам'ятовувати навмисне негодиться, але кожне сприйняття повинне бути якомога повним.

Треба робити дійсно і дійсне. Пропускаючи все через аналітичне решето, займаючись морфологією рухів, їх діалектикою, ні в якому разі не можна форсувати свої майбутні успіхи. Вони, до речі, завжди є і в теперішньому, але їх треба вміти розгледіти. Власне кажучи, потік мікробажань робити якусь конкретну роботу, використовуючи мовний апарат, спостерігаючи, як зникають фізичні й психічні затислості, як все прецизійніше стає інтелектуально-духовна діяльність (тут навмисне “технологізуємо” нашу лексику) — це вже чималий успіх. Адже, якщо скористатися “сільськогосподарським” порівнянням, найважливіше — створити умови, за яких тендітні пагони набували б сили. Саме такі умови виникають і стверджуються, коли ми нарешті відійшли від синкретичних (тут читай: безглузвих) занять, що аж ніяк не враховують тонкощів нашого розумово-почуттєвого апарату. А скільком справжнім нещастям ми б запобігли, якби ще в дитячому садку чи в початковій школі вивчали бодай елементарні інтроспективно-психологічні прийоми! Згадати про це саме в коментарі до п'ятого правила здається особливо слухним, бо воно спрямоване на ліквідацію спрощеного підходу до процесів запам'ятовування, на боротьбу з найрозповсюдженішою поганою звичкою в навчанні. Про нашу правоту свідчить вся по-справжньому наукова література, присвячена проблемі запам'ятовування. Та, на жаль, педагогічна думка, ніби зачарована, не звертає на це потрібної уваги. Хоча... хіба тільки на це?..

Правило шосте:

не робити спроб відразу досягти повного засвоєння й досконалого знання.

Легковажність у постановці мети карається відчуженням від матеріалу й від себе. Автодидакт бере на озброєння психіатричний вираз “рівень домагань” й намагається щонайчесніше осмислити істинний стан речей. Той, хто так чинить, обов'язково доходить висновку:

нелогічно підкорятися інерції, яку ми набули в шкільні роки, й вимагати від себе того, що насправді неможливо.

Відчуваючи себе вічним початківцем, людина досягає багато більшого. Такими — багатого кращими, ніж в інших випадках — результатами сама природа ніби заохочує нас бути завжди по-справжньому скромними. Виявляється, така скромність вимагає глибоких роздумів, рефлексивної налаштованості, постійного самоконтролю. Назвімо її образно дочкою точної оцінки досягненого й бажання бути адекватним собі самому.

Правило сьоме:

прагнути до самоспостереження.

Надто близьке, як відомо, гірше видно. Необхідні специфічні навички, щоб самобачення стало інструментально-оперативним. Досвідчений автодидакт добре знає, як важко буває подолати дззнатися, що в дійсності відбувається в ньому самому, що за процеси тривають в підсвідомості, до чого прямує, обминаючи свідомість, його загалкове людське “щось”...

Велику користь на першому етапі засвоєння нашої системи приносить постійне нагадування про необхідність самоспостереження, адже завдяки цьому людина швидше розвиває аналітичність. Крім того, дуже важлива та обставина, що спостерігати свої внутрішні рухи можна, знаходячись де завгодно. Таким чином, той, хто серйозно підійде до справи, незабаром помітить зміни в духовному наповненні побуту, появу сумнівів щодо доцільності таких звичних і “очевидно необхідних” дій, як відвідання відеотеки чи пивного бару. Все яснішою для нього ставатиме думка, що тільки самоусвідомлення веде до свободи... від самого себе. Людина, яка **мислить**, безумовно, більш вільна. Внутрішня скутість, синкретизм суджень, неприйняття тонкощів через їх повне нерозуміння (ще б пак: як же може бути інакше!) — це невидима в’язниця особистості. Але спостережливе око інтелігентної людини завжди помічає, хто в її середовищі ув’язнений своєю власною млою. Тим більше, що вона постійно бореться за світло в самій собі... Зарозумілий же примітив, як це ми часто помічасмо, вважає свою персону зразком досконалості. Виходить, що інтелігентність — це щось, чого ми повинні постійно досягати, використовуючи найзагостренішу спостережливість.

Правило восьме:

засвоєння попереднього не є умовою для переходу до наступного.

Враховую здивування значної кількості читачів. Роблю невеличку паузу...

А тепер переходжу до пояснень.

Хто буде сперечатися, що, використовуючи контекст, ми легше й точніше розуміємо якийсь фрагмент тексту? Хто наполягатиме на твердженні “Існує повне засвоєння й розуміння учбового матеріалу”? Мабуть, дуже мало людей. Бо ж, серйозно поміркувавши, кожен з нас погодиться з іншою думкою: “Я краще зрозумів матеріал, який пройшов, тільки тоді, коли дізнався про подальше...” Це означає, що треба мати на увазі макроконтекст, загальний зміст якоїсь науки, певної її частини. Особливо, коли ми самі собі педагоги. Не перевищуючи згаданий раніше “рівень домагань”, ми можемо й повинні постійно просуватися вперед, бо саме там, попереду, на нас чекає з'ясування того, чого ми не здатні були збагнути без допомоги наступного фрагменту.

Навряд чи існує в світі такий ідеальний (звичайно, для учнів!) підручник, в якому враховувалися б усі індивідуальні підготовки, всі недоліки в знаннях кожного з читачів, всі розумово-духовні їхні особливості тощо.

Слово “контекст”, що майнуло вище — і самотійно, і як частина складного, треба розуміти в різних значеннях. Більш відомий лінгвістичний зміст поняття, яке воно означає. Подеколи можна почути інше мовне використання: “контекст епохи”, “історичний контекст” тощо. Ми ж особливо наголошуємо на трактуванні, яке пов'язане з тоталітаризацією цього поняття. Адже все — в контексті! Все теперішнє, якщо воно усвідомлює саме себе, щоб стати реальністю, повинно враховувати майбутнє. Виходить, живі системи завжди “працюють” у контексті “минуле — майбутнє”.

Того, хто застосовує як метод актуалізацію інтересу, чекають “звичайні чудеса” — щодня він переконуватиметься в неспростовності багатьох своїх “маленьких провіщань”, інтуїтивних передбачень (наприклад, стосовно “вистиглості” певної навички), різноманітних прогнозів у сфері внутрішнього життя, а часом і зовнішнього, всім доступного...

Необхідно навчитися думати контекстуальними структурами, мислити якусь подію завжди як ланку в ланцюгові подій.

Наспів час згадати й про одну дуже важливу річ — про автотідактичний закон негайного використання знань.

Ми припускаємося великої помилки, коли, набувши щойно ледь помітну навичку, відразу ж не заходимося, незважаючи на її недосконалість, робити щось таке, де б вона згодилася й в такому першому-ліпшому вигляді. Треба буквально наступної години (і це не перебільшення!) намагатися застосувати те, що

допіру стало нашим духовно-інструментальним надбанням. Справа ця, якщо слідувати рекомендаціям нашої системи, абсолютно невідкладна, отже, в нашій внутрішній конституції повинна з'явитися відповідна "стаття"...

Звичайно, скористатися, наприклад, оригіналом якогось твору можна лише на своєму (низькому — як же інакше?) рівні початківця. Але ми забуваємо, що в цьому разі маємо на увазі семантику тексту, а не його структуру. А хіба не корисно, займаючись структурним читанням, зробивши значення тексту, його зміст другою річчю, призвичаюватися до першоджерел? Виявляється, корисно, навіть дуже. Автодидакт у такий спосіб ніби підпалює свічку з іншого кінця. Й починає еманувати тепло від поки що далекого, але могутнього полум'я. Головне тут — не перевищувати рівень домагань. Таке сприйняття матеріалу ми називаємо морфологічним. Спрямовування уваги лише на форму, на її відродження в живих рухах мовного апарату є гарантом того, що ми обійдемося без будь-яких психічних травм. Тут стає на варту наша скромність (читай: атомарна чесність). Їй допомагає постійно актуалізований інтерес. Але... на першому етапі вистачить поки що й цих знань. Отже, свідомо обмежимося вищевикладеними правилами, зробимо паузу й — це головне! — добре попрацюймо.

Зудари знову. Гірше — ті, що в думці розмножені відлунням межі скель, що в скронях щось повторюють жорстке і пліткою про світ в тобі плетуться.

Світи, що в нас, не мають конституцій та душі відчують щось таке законно-необминне, як уїк-енд, де начебто дають відпустку муці...

Й на тім спасибі. Чергування смуг рятує нас. І завдяки йому триваємо свою часинку згасну,

що вічною подеколи стає,
й життя болить — і майже вже не є,
саме вже смуга, смутком вкрите ясно.

14-15.07.94

Київ

СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА АВТОДИДАКТА

Дуже часто наш гарний настрій є наслідком реалізації якоїсь інтенції (наміру). Дуже часто це не дуже помітні й для власного внутрішнього ока мікроінтенції. Саме їх ми, здається, і не схильні помічати. Нерідко з дратівливістю людей, які займаються серйозними справами й не бажають гаяти час на різні дрібниці, ми відганяємо від себе навіть думку про ці маленькі наміри зробити щось наївне, невимушене, “недоречне”, а подеколи навіть і шкідливе чи — подумати страшно! — ганебне. Пишу це з повним переконанням у тому, про що колись у своїй “Сердитій книжці” згадував відомий американський психіатр Айзек Рубін — якщо є на світі святі, то й вони обов’язково повинні гніватися, адже вони все ж таки люди...

Культура намірів — окрема велика тема. Тому візьмо з неї лише дещицю й обговоримо біля щойно запаленого автодидактичного багаття. Це конче потрібно для підтримання вогню.

Інтенція — це реально осмислений намір здійснити якусь дію. Так, у всякому разі, ми розуміємо її в автодидактиці. Коли ж здійснення усвідомлюється як далекий майбутній вчинок, реалізація якого вимагає велику кількість підготовчих дій, вона перетворюється на **макроінтенцію**. Цікаво співставити це поняття з поняттям мрії. Вони відрізняються одне від одного, ніби досвідчений моряк від дівчинки-мрійниці, якій заманулося чомусь побувати на острові Фіджі. Перший знає, як туди дістатися, що треба чинити в період підготовки до плавання, де бути особливо уважним під час далекої подорожі і т. ін. У другій же є лише одне бажання, позбавлене практичних підвалін...

А ще — скільки разів на день ми щось задумуємо, та й, буває, не виконуємо. Скільки ледь помітних доз отруйного (і у фізіологічному значенні теж!) одержує організм, коли ми переживаємо ту прикрість, що “не варта уваги”! Намір має виконуватись. Інакше можна ґрунтовно розлаштувати здоров’я чи ж, аби зберегти його, зіпсувати не менш дорогоцінне — сумління. Те, від чого ми так часто відходимо з легкою душею як від дрібнички, дуже часто буває першим сигналом нашого покликання. Виходить, це важлива річ — усвідомити вектор руху власних м і к р о н а м і р і в. У такий спосіб, очевидно, стає можливим здійснитися, с т а т и саме тим, яким тебе “запланувала” природа, подарувавши так званий “ген оригінальності”, єдину — без пе-

ребільшення! — в просторі-часі психосоматичну можливість. Тому ми кажемо про гріх невітлення, коли ця можливість не реалізується. А її виявлення й усвідомлення починається з прислуховування до своїх інколи й чудернацьких інтелектуально-духовних побажань, з того, що залишається за межами нашого серйозного сприйняття, що нібито не є важливим, а тому вважається пересічною примхою.

Мікронамір можна порівняти з генетичним пагоном рослини, за допомогою якого вона, власне кажучи, є тотожною собі самій. Культура інтенцій має тому фатальне значення. Якщо “забороняти” в собі розвиток духовних “пагонів”, то навряд чи розумно чекати плідної осені. Адже не існуватиме навіть тих “гілок”, на яких мав би з’явитися врожай.

Найбільш допитливим буде цікаво поміркувати над відносинами наміру й актуалізованої цікавості. Не буде дивним, якщо вони дійдуть такого ж висновку, що і ми: це дуже близькі родичі! Проте з’ясувати їх “старшинство” треба, здається, в кожному конкретному випадку. Хоча... воно тут, як то кажуть, конвенціональна, умовна річ, бо йдеться про одне й те ж явище, номінація (називання) якого, щоправда, вносить суттєві зміни в його розуміння. Таке трапляється дуже часто, й висновок, що його треба зробити автодидактові, один: бути уважним в аналізі, у “розтинанні” живого явища, бо ми вимушені переходити в світ умовностей, аби спромогтися мислити. Але горе тому, хто забуває про споконвічне неспівпадання нашої думки й справжнього життя, яке вона намагається опрацювати за допомогою завжди трохи штучної моделі.

З поняттям макроінтенції в автодидактиці пов’язаний так званий стратегічний план самоосвіти й розвитку особистості, її “розширення”. Орієнтуючись на якийсь добре йому відомий духовний взірець (він, до речі, може бути плодом творчої діяльності й складатися з властивостей різних людей), автодидакт намагається чітко уявити собі суму знань та навичок, якими володітиме в досить далекому майбутньому, можливо, аж через десятки років, якщо буде наполегливо працювати, ретельно використовуючи наші самоосвітні побити й підходи. Природна річ, тут відбувається корекція в двох напрямках — як щодо духовного взірця, так і стосовно бачення “себе втіленого”. Але щось найістотніше залишається на все життя, адже воно визначає напрямок розвитку, а останній, як ми це намагались довести вище, це процес суто індивідуальний, неповторний. Гріх невітлення, додамо наприкінці, стає, таким чином, ще й гріхом обкрадення людства.

Мікронаміри ми можемо здійснити лише в разі вирішення

простих чи складних завдань, подолання якихось перешкод. Виходить, має існувати також і автодидактична тактика. До неї, наприклад, належить вся технологія здобуття й використання актуалізованого інтересу. “Генетичний пагін”, який здійснює в бутті всю нашу духовну органіку в повній згоді з нашим генеральним задумом, “конкретизує свої дії” в залежності від зовнішніх і внутрішніх обставин (кількість “світла на одиницю площини”, “топографічні” особливості, внутрішня структура, різноманітні відхилення тощо).

Дуже важливо з’ясувати для себе стосунки з цими двома явищами. Від цього залежатимуть, насамперед, наш енергетичний стан, інтелектуальний тонус, психосоматична бадьорість. Скільки неприємностей спричиняє саме недиференційований підхід до стратегії й тактики навчання! Найбільшу з них варто згадати. Це — духовний занепад, ірраціональний рух наших настроїв і намагань у бік, протилежний раціонально поставленій меті. Все немовби гаразд, все відповідає давнім інтенціям, та немає головного — свіжості й натхнення, або, як кажуть автодидакти, невимушеної пафосної поведінки. У результаті — сумно відома ще з часів древньоримських “утома від життя”, нервово й психічне виснаження.

Здійснений намір (тут ми маємо на увазі в першу чергу мікроінтенцію) надає психіці й інтелектові певний стимул, за рахунок якого зберігається швидкість еволюційного розвитку, просування в просторочасі. Але й годі думати здійснювати всі необхідні наміри без їх автодидактичної препарації (підготовки) — надто вже велика їх кількість залишається невиконаною. Стихийний потік мікроінтенцій й надто високий рівень домагань у відношенні до них здатні за короткий термін збити з пантелику навіть енергетично й розумово обдарованого учня. Отже, непогано було б щось тут придумати, винайти якийсь прийом, знайти якийсь тимчасовий манівець, щоб знову потрапити згодом на головний шлях. Міркуючи з цього приводу, ми сформулювали правило про те, що

треба завжди завищувати стратегічне надзавдання й занижувати тактичне.

Стати цікавим спостерігачем подробиць у подіях внутрішнього життя не важко, взявши до уваги це правило. Виявляється, що навмисно беручи для тренування завдання, яке трохи легше за те, що ми здатні розв’язати, ми набуваємо і н е р ц і ю повторень. Давайте спробуємо!

.....

Повторювані крапки (“крапки-повтори”) ведуть до безкінечності, і в разі виконання нашого правила сприяють надбанню нового “морфологічного органу” (Б. Спіноза), за допомогою якого ми легко й, головне, органічно перейдемо до більш складних проблем.

Бажання повторювати — це вже чимале досягнення. Повторення рухів з метою їх удосконалення підвищує результативність нашої розумової праці. (Помітимо в дужках, що вона потроху починає відчуватися як свосередня **фізична** праця, фізіологічна діяльність, сума раціональних операцій тощо).

Завдяки інерції повторів ми мимохідь підвищуємо свій дослідницький потенціал, позаяк усе більше й більше опиняємося в становищі, коли для того, щоб не зробити відкриття, треба бути позбавленим органів усіх чуттів одразу. Це означає, що ми досягаємо наступного вищого горизонту автодидактики, одержуємо перші навички в пошуках інтроспективно-психологічних розв'язань самонавчальних проблем. Тобто ми переходимо до індивідуальної творчості в цьому напрямку. Ми експериментуємо на собі. Робимо численні спроби. Перевіряємо свої враження, аналізуємо і навіть намагаємося подеколи їх... влаштувати!

Комусь може здатися, що все нагадує гру, а не серйозні заняття. Що ж, для них (а втім, і не тільки для них!) процитуємо Й. Хьойзінгу, голландського вченого, одного з найбільших авторитетів у цій галузі. “Священна серйозність гри” — ось який вираз подибуємо в його шедевр “Хомо люденс” (“Людина, яка грається”. — *Лат.*). Будь-яка діяльність людини містить в собі елемент, що перетворює її на “хомо люденс”. Тож треба бути до кінця чесним і виявляти та усвідомлювати його. І коли він виглядає банальним, робити все для того, щоб він набув “священно-серйозне” забарвлення. Ця остання дія вже соціально-культурологічна... Але зупинимось на цьому й наведемо суто автодидактичний аргумент. Вибираємо один з емоційно забарвлених варіантів: “Благословенна будь, периферізаціє! Двічі ж благословенна вона, коли народжує бажання робити повтори!”

Як же конкретно застосовувати наше нове й таке важливе правило?

Перш за все — займаючись із багатьма підручниками, довідниками, словниками. Перекладаючись з одного на другий. Не “перетримуючи” свій — вже актуалізований — інтерес, краще **запалити від попередньої цікавості іншу, ніж чекати, поки вона згасне.**

По-друге, дуже корисно пам'ятати, що найліпше просуваємося вперед тоді, коли “кружляємо” над учбовим предметом чи

над його фрагментами, зненацька повертаючись до вже знайомого нам. І відкриваючи щось нове, переживаючи здивування, хвилюючись, одержуючи новий імпульс у вигляді ендогенних опіатів...

По-третє, ми регулярно переробляємо наш стратегічний план, адже наші можливості зростають разом із сміливістю.

По-четверте, треба постійно прислухатися до асоціативного імперативу. Саме він, будучи точкою, в якій сконцентровано осмислене намагання якоїсь миті нашого існування, стає графічним матеріалом для наочного зображення вектора.

Так креслиться зорова партитура нашого інтелектуально-духовного розвитку. Коли ж не підкоряться внутрішньому позовові, то, звичайно, легко опинитись у відчуженні від самого себе, стати нетотожним самому собі, віддалитися від власної душі.

Інтенція в автодидактиці повинна закінчуватися спробою її реалізації. Але бувають окремі випадки, коли їй перешкоджають якісь зовнішні причини, наприклад, відсутність довідника, що залишився вдома, і тоді ми свідомо переносимо термін. Головне тут — хай пізніше, але обов'язково виконати намір, відчутти полегшення, одержати новий матеріал для мислення, а разом з цим і бадьорий трудовий настрій.

Така інтенція називається **з а т р и м а н о ю**.

Наша мета — щонайшвидше ліквідувати затримку, випіснити психічне напруження, яке може викликати своєрідний “ангуасний (тривожний) стан”. Передбачливий автодидакт не лінується й забезпечує себе “аварійним довідниковим набором”, склад якого залежить від акцентуації занять на даному етапі. Не завадить тут, звичайно, й почуття міри, але, на наш погляд, краще все ж таки брати із собою “зайву” книжку, ніж страждати від “недобору”.

Виконання затриманої інтенції — одна з ознак високої культури внутрішнього життя. Але уважний читач, мабуть, звернув увагу на те, що ми ще нічого не казали про **якість** намірів. Отож — кілька слів на цю тему.

В автодидактиці найбільше цінується інтенсивний високодуховний намір, головна ознака якого — відсутність самоствердження. Як свідчать спостереження, більші успіхи робить у навчанні не той, хто “вчиться наввипередки” з кимось із своїх товаришів, а по-справжньому скромна людина, яка **з м а г а є т ь с я с а м а і з с о б о ю**.

Насправді: шлях удосконалення можливий лише тоді, коли буде вірним припущення, що ми **п о п е р е д н і** завжди гірші, ніж ми **н а с т у п н і**. На практиці, звичайно, такої сталості не буває, нам не обійтися без “падінь”, без хибних учинків тощо.

Проте щойно сказане не скасовує природного намагання особистості самоствердитися. Справа в тому, на яке місце — на перше, чи на останнє — серед своїх інтернальних справ ставимо цю дію. Саме від цього порядку й залежить великою мірою розгортання наших можливостей.

Справжній автодидакт намагається спочатку **втілитися**, набути майстерності в тій унікальній (саме так!) справі, яку йому — скажемо образно — “доручила” сама Природа. Це називається **робити внутрішню кар’єру**.

Залишається додати лише суто технологічне. Як “витіснити” неякісні наміри? Як запобігти “бажанню небажаного”?

Перш за все, треба не забувати про важливість нашого “внутрішнього оточення”, про наші звернення подумки до живих і неживих, про необхідність існування в так званій транстемпоральній, кризьчасовій вертикалі. Наміри народжуються в нашому асоціативному світі. Їх властивості залежать від нашої загальної культури, від наших конкретних почуттів-думок, від щирих хвилювань з приводу того, що неможливо поховати в сторіччях і еонах, що є безсмертним.

Щодня звертати увагу на Горація й Гомера, на мислителів сучасності. Тому, хто вдало тче асоціативне тло, буде все легше й легше поліпшувати якість намірів, підвищувати культуру інтенцій. В поодиноких же прикрих випадках треба негайно переключати увагу на щось достойне.

Всіх нас імпровізує космос. Всіх
в сполучення єднає гармонійні,
та раптом — задля музики — обійми
перериває звукові і лих

дрібних в *allegro* додає для тих,
кому здалось, що протриває “нині”
хоча б ще хвильку... Сенси ж наші в плині,
й дорослому таке не знати — гріх.

Але як боляче від змін цих вічних!
Як прикро відчувать себе мов річ в них,
мов наслідок удару по струні

космічних молоточків не видимих,
але завжди присутніх в кроках, римах,
в чуттях, що всі хоч крихточку сумні...

18.07.94

Київ

САМОАНАЛІЗ В АВТОДИДАКТИЦІ

Тільки людина, яка й насправді знає про себе дуже мало, може стверджувати, що сприймати саму себе, спостерігати власну персону — проста річ. Для побутової свідомості таке помилкове враження нібито доводиться фактом нерозлучення з самим собою. Але в дійсності все набагато складніше, ми маємо тенденцію до створення оздобленого всіма чеснотами психологічного автопортрета. Крім того, нам притаманно при спрямуванні внутрішнього погляду на власну сутність якось непомітно перетворювати бачення на вибачення. Виходить, що саме з собою істинними найчастіше ми розлучені...

Шлях до себе пролягає через техніку самосприйняття й самоаналізу. Будувати цей шлях треба все життя, бо ж, як відомо, остаточного значення (в тому числі й такого “предмета” як ми самі) немає. Тут не обійдешся без часто засуджуваного методу спроб і помилок. Але все ж його питома вага серед інших методів може значно знизитись, якщо знати хоча б ті речі, про які йтиметься зараз.

Існує діалектика загального, або “однакового”, й окремого, тобто “несхожого”, “неповторного”. Всі кульбаби на якійсь галлявині дуже схожі, але для уважного шанувальника природи кожна з них має “своє обличчя”. Альпініст, повернувшись із важкого походу, згадує не тільки чудові краєвиди або прекрасні гірські обриси, а й цілковито нерозрізненні для інших камені та брили, тріщини й навіть зморшки. Так всі ми, люди, нагадуючи один одного (і в чомусь таки кожен із нас і справді абсолютно такий, як будь-хто інший!), дуже і дуже різні. У цьому, до речі, одна з основних причин цікавості життя. Філософ додав би, що ця різноманітність існує завдяки здійсненню загального й спільного у конкретних формах. Смісл цієї думки мимоволі викликає асоціацію з таким “образним” словом як невичерпність. Й насправді: немає кінця варіантам нових генних побудовань, певних фізіологічних структур, які є відповідниками й носіями нашої психіки, наших характерів та інтелектів.

Але чи не надто механістичне таке уявлення? Чи все так просто в реальних наших особистостях, що зобов'язані своєю появою в світі людському загалу з його культурою й з досить іще для нас загадковою здатністю транслювати її? Безумовно, що ці питання слушні. Що лишиє “обмін духовних речовин” в якомусь

оптимумі людських істот створює умови для формування індивідуальності.

Самосприйняття людини — теж річ соціальна. Воно є результатом нашої інтелектуальної обробки відображень чужих, сторонніх думок про нас. Все, що ми про себе знаємо, з'явилося іззовні як щось пізнане в інших, виражене в певних знаках-семах, які існували задовго до нас. Таке знання й олюднення — невідривні.

Крім того, є ще й така тонкість: при самосприйнятті ми ніби стаємо сторонніми у ставленні до себе самих. Без такого природного відчуження був би неможливим сам акт самостереження. Тим то ми й відчуваємо себе **роздвоєними** на дві уявні особи, коли серйозно думаємо про себе. Тут ми знаходимо й пояснення відомого поетичного звернення до самого себе — на “ти”. Щоправда, в автодидактиці нам здається більш вдалим ужиток третьої особи однини, що, на наш погляд, забезпечує трохи більшу відстороненість від себе, це в даному випадку — річ дуже корисна.

Ми й себе, таким чином, вимушені сприймати за допомогою діалогічної моделі. Безперервно точиться дуже своєрідна внутрішня розмова, в якій далеко не завжди використовуються слова, такі необхідні в зовнішніх наших балачках. Нестеменно виникає та чи інша необхідність зрозуміти власну мотивацію, виправдати якусь уже напівздійснену інтенцію або ж, врешті-решт, хоча б перекласти на словесну рідну мову те, що пролунало й проввижалось в самій сутності твого Я.

Чим вищий аналітичний рівень самостереження, тим нам самим тотожніше, або як ще кажуть, адекватніше наше самосприйняття. Дуже важливо пам'ятати, що нам притаманне природне намагання якимось чином виражати й повідомляти іншим (а це, певною мірою, й нам самим!) те, що скоїлося в нашому ірраціональному, в нашій підсвідомості-несвідомості. Ми намагаємося набути комфортний стан, який стає можливим тоді, коли ми спромогаємося ототожнитися із самими собою. Ось чому нас так приваблює самовираження в різноманітних мистецьких формах. Ось чому ми часом ніби щось розшукуємо в прозі і поезії — нам потрібні **на з и в а н н я** наших ситуацій, аналогій наших переживань, турбот і душевних поневірян.

Але повернімося в наше повсякдення, в наш звичайний побут. Тут ми чуємо інші поради, від нас вимагають якраз протилежного — не думати зайве, бо це нагадуватиме поведінку легендарного індика, якого, що називається, “довела” рефлексія... Нас застерігають не тільки на рівні

побутової свідомості. Згадаймо хоча б шкільні прикрасі, може, й надто мрійливих першокласників — чи не відбивають у них бажання серйозно займатися собою суворі засудження “неуважності”, “незосередженості” тощо?..

Зробити рефлексію нормальним побутовим проявом автодидакта тим більше важливо, що самоаналіз дуже тісно пов'язаний з мисленням. Його процес можна уявити в спрощеному вигляді як порівняння двох відчуттєвих сфер і двох логік — відображуваного в нас і відображуваного в інших. У великій нагоді тут може стати “боковий зір”, уміння бачити одночасно й головне, й другорядне. І саме **одночасність** такого бачення робить його по-справжньому інструментально-духовним.

Наше справжнє Я знаходиться і в нас, і водночас зовні, в соціальному просторі наших стосунків.

Надмірне зосередження на самому собі, без постійного порівняння “нашого” з “чужим”, призводить до егоцентризму. Це означає, що ми віддаляємося від Я. Процес становлення перетворюється на занепад. Усвідомлене, або краще сказати, усвідомлюване постійно з а г а л ь н е, те “моє”, що принципово таке ж саме, як і “чиесь”, це справжній психологічний ґрунт, на якому розвивається здорове людське Я. Особистостями не стають зарозумілі, адже вони не самовтілюються. Проте існують явища людського антисвіту — потворні істоти, тоталітарні майже-привиди. Тут ідеться про псевдоособистості, які створює схильний до міфологізації і до “втєч у казку” громадський Розум, затемнений відчаєм.

Але як відчужується від самої себе звичайна людина за звичайних обставин?

Людина, яка мислить, без упину з'ясовує момент духовності свого існування. Це потрібно їй, щоб вона тривала як гармонійна система. “Де я і хто я тепер? Чим відрізняюсь від того, ким була щойно?” — запитує саму себе. Й не можна втекти їй від відповіді. Це не дозволяє зробити сама сутність достеменно людського життя.

Одна з головних причин відчуження — незнання змісту цього моменту власної духовності.

Здавалося б, краще не звертати уваги на свої внутрішні тонкощі.

Життя показує, що це для людини неприродно. Чим далі вона відійшла від себе, тим спотвореніша.

На самому початку самоаналітичної роботи автодидакт з'ясовує, як він вміє виявляти своє духовне й створювати “словесні

пейзажі” з виявленого. Краще це робити письмово. При цьому важливим є не обсяг, а тотожність відображення.

До відчуження від самого себе призводить також виконання механічних рухів та рутинних операцій. “Профілактика” полягає в тому, що ми навмисне вводимо в побут новий арсенал рухів-образів, рухів-інтонацій, рухів-думок тощо. Не завадить і знайомство з якоюсь новою для нас мовою.

Духовна гігієна — це постійне вивчення якогось незнайомого явища, предмета, теми. Закляклість призводить до хвороби.

Той, хто знає, що в нього зіпеувався настрій через відсутність протягом якоїсь днини певного сильного враження від сприйняття ще йому невідомого духовного матеріалу, вже є власником “ключа” від багатьох складних ситуацій. Здається, навіть від більшості з них.

Його виручатимуть наголошені пріоритети.

Він не розлучатиметься із собою, бо завжди намагатиметься бути причетним до вічного.

Недорозвинена, “невтілена” людина цього не розуміє. Вона існує здебільшого на рефлекторному рівні. Її мотивації частіше залежать від оточення, від впливу маскультури, засобів масової суєстії. Вона не належить собі, хоча не здогадується про це. Вона користується викривленою логікою, адже для неї “всі” — це авторитетна для неї більшість. Така орієнтація зрештою може привести до вседозволеності, тобто до повного розриву з “іншими”, а, значить, і з самим собою.

Цей тип самовідчуження дуже розповсюджений в наші дні. Це по-справжньому екологічно небезпечне явище.

Відстань між нами “внутрішніми” й нами “зовнішніми” можуть часом збільшувати й інші причини меншого “калібру”. Це, наприклад, і брак повноцінного самоаналізу, і не переусвідомлені первинні установки, і модні віяння, що паралізують самостійне мислення, і відсутність результативного творчого процесу, який, відновлюючись, шонайскорше повертає людину до самої себе. До речі, наші комплекси, obsesії, напівманії тощо — це все інструменти відчуження особистості. За їх допомогою вона може зруйнуватися остаточно.

Тепер здається вчасним звернутися й до любителів витогченного. Одна з причин нашої нетотожності — пригнічення одного з внутрішніх цензорів. Так-так, саме пригнічення, а не підкорення йому. Просто в даному випадку ми маємо на увазі іншого “апаратника” всередині нас. Він — повноважний представник нашої совісті, такий собі скромний споглядач і контролер духовного ВТК... Його ми схильні взагалі не помічати, забуваючи,

що його колега, який займається соціальними питаннями і є висуванцем інстинкту самозбереження, набуває своєї диявольської сили в прямій залежності від знесилення “оперативного працівника сумління”.

Така подвійна цензурованість ставить перед нами проблему вибору.

Якщо певний час я відчуваю себе міщухом, то не може бути сумніву: моя особистість вже не є такою (бо ж особистість — дискретна річ!), вона тимчасово перетворилася на скуйовджену психічну масу, якою маніпулює тваринне в нас.

Соціально-психологічний самоаналіз автодидакта базується на твердженні:

міщанин є в кожному і з нас.

Дехто, очевидно, сприйме його як необґрунтоване обвинувачення. Автор прохає в цьому разі зробити припущення — а раптом воно допоможе точніше визначити “силові лінії” власних намагань і домагань самого життя?

Спробуємо розглянути бодай основні “прикмети” такого тривіального явища як міщанство.

Міщанин вважає себе духовно досконалим. Безумовно, особистістю. Нерідко — безумовно “видатною”, хоча й невизнаною. Він задоволений рівнем розвитку своєї особи. І навіть не здогадується про закапсульованість свого справжнього Я, своєї істинної природної сутності. Тому він залишається — зрозуміло, в “ідеальному” випадку — навіки чужим самому собі.

Інерція спокою й бездіяльності для нього — ілюзія благополуччя. Переконавшись ж у помилковості світобачення не дозволяє вузький кругозір. Розуміння цього ніби знаходиться для нього за видноколом. Тому ми кажемо про міщанство як про замкнену систему, орієнтовану на саму себе. Слабкі здогадки про власну недорозвиненість (людина є людина! — багато що вона сприймає цілком неусвідомлено), як правило, виправдовуються посиланнями на “більшість”. Завжди знаходиться гірше, нижче, недосконаліше. Завжди можна знайти “об’єктивні причини”, побутові завади. Завжди не важко згадати чимало недобрих людей, які буцімто навмисне створювали перешкоди, не дозволяли, “виживали”, морально знищували.

Міщанин принципово не вірить в існування високодуховних зразків у житті, великим знавцем кожного віп себе вважає. Тому схильний цинічно заперечувати все “книжкове”, що стверджує цілком протилежне.

“Блага вість” перетворюється для нього на повідомлення.

Мовлення, звернене до нас із минулого й позаминулого, — на безмістовне базікання. Гармонія світу, золотий перетин, Бах, Леонардо да Вінчі та Горацій — на щось штучне й непотрібне для душ (читай: організму).

Високий духовно-інтелектуальний стан і захоплення Прекрасним, яке є всюди — в тому числі й в самій шодській думці, — це недоступні для нього речі. Його сприйняттєвий апарат налаштований на діапазон бездуховності. Недорозвинена почуттєвість стає перешкодою на шляху до справжнього мистецтва. Звинувачення в безкультурності він сприймає як несправедливий нападки (йї, до речі, має рацію, бо р е а л ь н о чує, читає, бачить і відчуває зовсім інакше, ніж "втїлена людина").

Якщо скористатись політичним терміном, то можна сказати, що міщанин — тоталітарна держава в мініатюрі. Його майже натурально-господарча самодостатність призводить до повної виснаги творчого начала, подарованого йому природою. Інше, тобто не таке, як у нього, ним просто не сприймається. Саме з його вини погіршується духовний метаболізм у цілих суспільствах, що врешті-решт позначається на такому для нього важливому матеріальному рівні життя.

Видатний австрійський письменник Герман Брох (1886–1951) сказав колись так: "Найбільший міщанин — фіурер". Він мав на увазі Гітлера, але його твердження годиться й без такої розшифровки, адже для внутрішнього тоталітаризму бюргера цілком природно шукати подібної до нього зовнішньої моделі...

Ще треба лише додати, що відмова від функціонування будь-якого з нас як "духовного органа" негативно позначається на здоров'ї всього народу-організму. Свідоме занедбання власного інтелектуально-духовного розвитку — це не особиста справа, а, на наш погляд, соціальний злочин.

Тепер черга за самоаналітичними побитами, про деякі з яких ми маємо намір поміркувати.

Одні із них — с а м о о п и т — посідає дуже важливе місце. За його допомогою автодидакт-початківець може за короткий термін досягти досить високого рівня інтернального спостереження.

Колісь Віктор Гюго написав такий рядок:

"У кожній людині є Людина..."

Звернення до цієї внутрішньої Людини з великої літери — сутність самоопиту. Враховуючи нашу дискретну природу, робити це треба якомога частіше. Лише в цьому разі ми відносно легко видобуваємо в собі атомарну чесність, таку необхідну для прояву наших латентних здібностей.

“Заглядання в себе” при самоопиті, безумовно, треба робити з почуттям міри, аби збалансувати сприйняття внутрішнього й зовнішнього світів.

Згодом той, хто не забуває постійно тренуватися, починає відчувати перші ознаки вмінь у “збиранні даних” в ірраціональному, за рахунок чого розширюється ареал усвідомленого. А це означає, що він набуває техніку витіснення психічних напружень, навчається швидко знаходити маленькі — точкові — затиснення в м'язових або гештальт-рухах і позбавляється дрібних, але дуже неприємних ангуасних станів. У такої людини “збільшується” день. Вона розумово й духовно сильнішає. Позитивні емоції сприяють поліпшенню фізичної форми. Грамотний самоопит перетворюється на здоров'я.

Нагадаємо собі, що наше Я знаходиться не тільки в нас, а й між нами (людьми). Через це самоаналіз нерозривно пов'язаний з аналізом того, як сприймають нас інші. Інтегрування нашого власного й чужого бачення на один і той самий об'єкт, тобто на нас — необхідна дія в розв'язанні завдання, що його можна сформулювати як “визначення реального моменту духовності нашого Я та адекватності нашої поведінки”.

У зв'язку з цим важливо враховувати властивості тої особистості, думку якої відносно нас ми розглядаємо. Негарно тут забувати про розповсюджену в абсолютній більшості соціогруп інертність мислення, його нахил до селективності й побуговості. Саме селективне мислення, яке легко відсторонює за межі уваги все, що не сприяє доказові бажаного, є прекрасним “маскультурним” і пропагандистським знаряддям. У побуті воно часто стає навіть ознакою “хорошого тону”, адже тут панують закони “здорового глузду”, який користується далеко не самими тільки науковими істинями. Панування це досить деспотичне в своїй перебільшеній ліберальності — завдяки йому пригнічується дорогоцінна для нашого розвитку вимогливість до вихідних даних нашої логіки.

Щоб самоаналіз не перетворювався на самоїдство, в автодидактиці використовують таке критеріальне формулювання “Факт усвідомлення є мірою достатності”.

Такий прийом як “погляд на себе збоку” виконується за допомогою психологічного “вабика” (російською мовою “манка”), який звучить так: “Лівий мозок слідує за правим”. Власне кажучи, абстракція дія нашого соціально-семантичного апарату і є в даному випадку метою. Номінація (називання) того, що з нами коїться, проходить успішніше, коли ми використовуємо вищезгадану фразу.

Розвиткові аналітичних здібностей самоосвітнього напрямку, безумовно, сприяє добре знайомство з методикою З. Фрейда, з психологічними працями наших і зарубіжних учених, а також з літературою, створеною в жанрі так званого “дидактичного роману”. Як на смак автора цих рядків, видатне місце в цій галузі посідають твори “Роки навчання й мандрів Вільгельма Мейстера” В. Гьоте і “Зелений Генріх” Г. Келлера.

Ясно, що величезне значення має також читання й розуміння філософів усіх часів і напрямків. При цьому непогано мати на увазі, що західні філософи досягли блискучих успіхів у дискурсивному абстрактному мисленні, а східні мудреці стародавніх часів не менш вдало використовували образно-інтуїтивне.

Самоаналітичні навички можна удосконалювати безкінечно. Той, хто зробить перший крок, зрозуміє, що цей невеличкий розділ був лише коротеньким вступом до важливої для пробудження наших талантів і надзвичайно цікавої праці.

А тепер “заземлемося” й познайомимося з черговим автодидактичним поняттям, яке має велике практичне значення. Це імператив секунди.

Ми вживаємо правило: виконання імперативу секунди має бути невідкладним. Інтелектуально-духовне бажання, намагання, якийсь “гостро виражений” намір негайно зробити щось у галузі розширення своєї особистості має стати пріоритетним.

А що згадається? Страшенна спека,
шопенівський — неначе мій — етюд
і схвальні голоси з усіх усюд,
і смерть як завжди — надто недалеко.

Читання Кримського. Реальна Мекка.
А ще — смоковниця, журба, Бейрут
й непереривчастий, судільний труд,
який зі святом переплутать легко.

Пасаж з-під ненайкращого смичка
виходив часом з блиском, що плекав
я все життя. І нескінченно грав би

гіпотетичні поки що думки,
якими не ділився ще ні з ким,
які, мов немовлята, ще незграбні...

19-20.07.94

Київ

АСОЦІЮВАННЯ

Почнемо з наших взаємин із свята святих інтелектуальності, з її елементарною часткою — думкою. Традиційно ми її пов'язуємо зі словами-поняттями, згадуємо в побуті як про щось добре відоме й цілком зрозуміле: ми ж усі дум а є м о, усі ми з головами, а значить, нема над чим мудрувати... Але така всезрозумілість принаймні легковажна.

Як з'являється думка? Що передує її народженню? В якій формі, крім вербальної, вона здатна існувати? Чому саме в якусь певну мить приходить до нас, і чи до нас тільки — може, її буття незалежніше, ніж ми вважаємо? А що, коли вона взагалі існує автономно?..

Сгосовно неї сьогодні ставляться все сміливіші питання. Феномен мислення цікавить усіх, хто серйозно замислюється над людським буттям. Але є фахівці, які вивчають думку як явище. Тож залишимо “кесареві кесарево” й лише коротенько зауважимо не дуже схвальне для багатьох із них — предмет їхніх досліджень набагато ширший, ніж констатований ними. Мислення — не тільки акт, виконуваний мозком. Це — також культурний вчинок та біологічна дія соціуму. Апарат мислення, очевидно, не здатний фізіологічно функціонувати в інсулярному (“острівному”) стані. Отже, думає не тільки (а може, й не стільки!) окрема людина, а сама культура, володарем якої вона є. Було б неегічно не згадати тут Мартіна Хайдеггера: “Не тільки ми користуємося мовою, а й вона нами”.

Центральне місце у процесі мислення посідає а с о ц і ю в а н н я. В інтроспективно-психологічному напрямку педагогіки воно, природно, теж є одним із найважливіших понять. Таємниця нашої “природної” логіки, підсвідомого й не-явного в нашому бутті, яке, можливо, зовсім і не перетинається тим, що ми його не усвідомлюємо (наприклад, уві сні), пов'язана з асоціюванням. Прикладна ж його роль у навчанні була завжди і є тепер насправді провідною. Адже люди дуже давно відчували, що, використовуючи асоціювання при запам'ятовуванні матеріалу, набагато легше досягають своєї мети.

Але не будемо поспішати й розглянемо спочатку загальний процес передачі культури попередньою генерацією наступній. Чи не можна й у цьому разі говорити про “зв'язування”, тобто асоціювання? Чи не є сама трансляція духовного постійним осмис-

ленням “до” й “тепер”? Не погодитись важко, проте йдеться тут не лише про вербальне асоціювання, а й про якість інше, так би мовити, “матеріально” ширше, виконуване глобально і в соціальному, й у фізіологічному розумінні.

Майбутнє — це переносне значення минулого. Сам процес такого “перенесення” відбувається в теперішньому, в усіх “нині”, які є періодами с м и с л о в н и х становлень. Отже, людство розвивається за поетичними законами, постійно використовуючи метафору — вживання знака в непрямому значенні. Наука перетворюється на міф (Дж. Фрезер), узагальнена правда стає художнім твором, казкою. Істинне соціально-психологічне народження людини являє собою створення органічної сукупності переосмислень...

Пошук етимологічної основи слова “асоціація” приводить до цікавих зіставлень: до нас воно потрапило із французької (за деякими даними, його вперше використав у соціальному значенні Ф.М.Ш. Фур'є), де побутувало ще з XIII сторіччя. Походить від латинського “соціус” (“компаньйон”, “товариш”), що, в свою чергу, має “предка” у вигляді дієслова “секвор” (“йти слідом”). Родичів у цього поняття чимало — це й українське “подружжя”, й російське “супруг”, й румунське “соція” (“дружина”), й нарешті, санскритське “йога” або німецьке “Йох”, російське “йго”, українське “ярмо”. Згадаймо ще музичний термін “легато” (зв'язувати, не припускаючись пауз між звуками), добре всім відому “релігію”, що бере початок як поняття від “реліго” (“зв'язувати”, “запрягати” й т. ін.) й означає латиною, перш за все, “сумлінність”, — і ми матимемо приклад асоціювання понять... А скільки ланок можна додати до цього коротенького ланцюжка!

Людині притаманний пошук подальшого зв'язування смислів. Їй дано природою відчувати потребу в розтлумаченні, результатом якого є будівництво своєї власної моделі світу. До речі, як вважає сучасний німецький вчений Валентин Брайтенберг, “всередині нас не вистачає місця, щоб відобразити весь всесвіт, а тому ми вимушені доповнювати світ подумки — ми повинні міркувати відносно світу”.

Але чи одними лише словами “міркує” людина? З яких матеріалів створюються нею безумовно асоціативні тотожності зовнішньої реальності?

Аби бути психічно зрівноваженою, людині потрібне усвідомлення істинності її дій, оцінок, уявлень тощо. Однак добре відомо, що словами, потік яких, природна річ, гальмується з незалежних від нас причин, можна користуватися ніби інструментом, що є більш-менш прецизійним лише відносно минулого.

Моделювати ж світ усім живим істотам, точнісінько як і нам, треба, так би мовити, випереджаючи ситуацію. Слова виявляються надто несоковирними, аби відігравати роль транспорту для думки, яку ми тут насмілимося назвати фізіологічною. Виходить, що ми повинні шукати більш тотожні відповідники-носії й матеріальні чинники мислення.

Звичайно, у такому разі нас повинен цікавити механізм дословесної думки, яка у людини й у вищій тварини має щось спільне й чимось кардинально відрізняється. Аксиоматичним тут виглядає те, що шукати правильний напрямок міркувань треба, спираючись на наявність у нас двох мізків (або напівсфер мозку), лівого й правого — абстрактного, що вважається власне людським, та образного, який нібито працює так, як у тварин. Але за відомими законами діалектики, не може не існувати зворотного зв'язку між абстрактно-знаковим і конкретно-образним. Інакше кажучи, знак — у тому числі й слово, народившись із піняви неусвідомленого, повертається на "батьківщину" з візою трансмутованого образу, що об'єктивно сприймається кожним із нас на рівні багатовідчуттєвості (мультисенсорності), наче щось стороннє, побачене-почуте-відчуте зовні, а не в нашому внутрішньому світі. Корова "конструює" свій власний світ за допомогою відбитків зовнішнього **коров'ячого** світу, жаба, яка ползеє на муху, — зовнішнього **жаб'ячого** і так далі. Образно кажучи, комаха, жаба й лелека, що опинилися поруч, щільно одне біля одного, живуть на різних планетах. Їх інтернальні (внутрішні) моделі світу, збудовані за допомогою Еволюції, абсолютно доцільні для кожного окремого виду, проте цілковито несумісні з будь-яким іншим, бо необхідно призведуть його до дезорієнтації у зовнішньому світі й незабарної загибелі...

Поставлене (читай: гармонізоване) людське мислення — фізіологічне, тобто таке, що відбувається невимушено, природно. Як своєрідна органічна ланцюгова реакція. Як визрівання ролі плоду. Як таке ж суворе поступове формування всього іншого живого.

Раціоналізм, який за наших часів надто часто буває тотальним, відчужує нас од нас тим, що законодавчо стверджує самодіяльність абстрагування.

В автодидактиці є правило зведення всього абстрактного на сенсорний рівень.

Сам такий процес називається морфологізацією. Її ж визначення таке:

відчуттєве перетворення матеріалу
(російське: “чувственное преобразование материала”).

Дуже слухним здається вслухатись тепер у слова видатного мислителя Павла Флоренського: “Знаток какой-нибудь дисциплины отличается от поверхностно ознакомленного вовсе не суммою сведений, передаваемых аналитически, а глубоким вживанием в конкретные формы данной научной области, в силу какового он усматривает их, не делая попыток на аналитическое выделение отдельных признаков. Чем более явно в данной области это начало формы, тем менее возможны здесь покушения представить дело так, будто основные универсалии устанавливаются определениями, и тем пустее и ненужнее звучат здесь школьные попытки в таком роде. Определенность универсалий дается в мышлении прямым созерцанием; закреплению же такового служит искусство, образное изображение усмотренного типа. Все искусства могут и должны принять здесь участие, да в значительной мере и принимают”.

Отже, асоціативно-художнє повинно бути підвалиною професійного, “знавецького” мислення, якого ми мріємо досягти під час навчання.

Виходить, що схема творчості, у принципі, дуже проста: первинне абстрактне знання (знак) → конкретне відчуття (переживання) → вторинне абстрагування (означування).

Треба навчитися перетворювати словесне, вербальне на дословесне, зрозуміле на рівні дотику-обмацування, бачення-вчування тощо. Пам’ятаймо при цьому, що в інтернальному світі людини окремо від інших не існує жодне сприйняття, там панує мультисенсорика, все відчуттєве ненастанно перегукується, сплавляється, зливається в динамічному асоціативному процесі. У нашому підсвідомому-несвідомому апараті внутрішнього (і культурологічно-вторинного!) сприйняття творяться зв’язки відчуттів, відбувається щось напрочуд природне, схоже на хімічну реакцію, на ніби-пошук дощовою водою вектора руху, обумовленого земним тяжінням.

Виходить, що “реакцію” внутрішнього несвідомого зв’язування можна викликати “постачанням” потрібних елементів культури, а рух умовної “дощової води” є змога скеровувати за допомогою створення духовного “ландшафту”, з його поетичною виссю, з його гравітацією в означення якогось високого стану, тяжінням, яке призводить поки-що-невисловлене до нижчого (та не нищого!) матеріально вираженого. І це останнє потрібне людині фізично. Невисловлене розчавлює психіку. Невисвідомлене може спричинити хворобу. Ці речі добре відомі

психоаналітикам — вони (як, наприклад, Айзек Сіодор Рабін — сучасний американський послідовник З. Фрейда) вилковують за допомогою усвідомлення — інакше не скажеш! — тяжкі захворювання внутрішніх органів людини...

У глибинах дословесного, “фізіологічного” мислення практично неможливе існування кліше. Тут заперечується будь-який соціальний штамп, будь-яка банальщина, що фактично призводить, у разі її транслювання іншому суб’єктові, до скасування особистого, “свого власного”. Й тоді виникає внутрішнє заперечення самої дії означування, перетворення на знаки (в даному випадку — слова) своїх унікальних відчуттів, одержаних від інтернальних рецепторів. Значить, таким чином створюється перешкода для навчання. Воно відміняється на глибинному рівні психіки. Його недоречність викликає часто приховану й від самого себе неацію. Спрацьовує рефлекс відштовхування, й людині зі здоровим глуздом ясно, що в такому стані годі й думати про вивчення чогось без “самозвалтування”.

Але роздивімося добре, що трапляється з якимось матеріальним чинником на шляху від “зовні” до нашого внутрішнього життя. Візьмімо, наприклад, фарбу, яку використовують художники. За влучним виразом одного французького митця, вона являє собою далеко не щось таємничо-містичне, що ніби само по собі підносить дух до висоти натхнення, а простеньке “кольорове багно”. Таке зниження опиняється у великій нагоді для нас, адже скориставшись ним, ми маємо непоганий початок: для зовнішнього, “тваринного” рецептора фарба залишається лише біологічним подразником, лише “багном”, хоча й кольоровим, і ця остання обставина надає йому, так би мовити, архетипні властивості — різні кольори викликають різні емоційні стани, а це не може свідомо чи несвідомо не використовувати художник, тобто людина в культурі. Для такої людини існує вже колір-знак, колір-знаряддя, колір-мова, на якій спілкуються інтернальні світи, наші тасмичні іптимні єдності, що вимагають розкодування й одержують його від саме тому такого необхідного майстра.

Слово й музичний звук походять від спільного докультурного предка — звичайного коливання повітря, яке теж має свій спектр впливу на організм людини у залежності від фізичних характеристик. На культурному рівні з цього самого коливання народилася величезна кількість знакових систем — мовних і музичних, які є прикладом асоціативної органіки, живих і точних співвідношень вторинно матеріального, взаємин духовно плідних вігальних часток.

Тепер зрозуміло — йдеться про умовності! Навіть коли ми говоримо про таку ясну річ як обрис предмета, то й тут ми повинні освідчуватися собі: “Насправді, без н а с, людей, без нашої здатності до редукування граничної лінії й до “прочитування” її як сигналу до відчуття об’ємного, просторового, — насправді в такому сенсі його немає!”

А скільки ще “матеріалів” існує в нашій внутрішній реальності! Мовний потік, пов’язаний із жестами й мімікою, створює в наших дословесних чинниках мислення безліч “знакових станів”, які, маючи свій хімізм, свої квантові стосунки, здатні перетворювати ці останні на якісь вторинні знаки. Але тут, мабуть, потрібно зупинитися, бо в наших міркуваннях вже стає помітною деяка нестача добре вивчених фактів. Тож не будемо забувати, що мозок людини серйозні вчені називають “чорним ящиком”...

Автодидакт — інтроспективно-психологічний випробувач.

Перше, що він повинен зробити якнайраніше, — це переосмислити асоціативність, зробити її мультисенсорною, багатоматеріальною, позасловесною із лише словесної, вербальної, яка, безумовно, посідає одне з найзначніших місць в еволюції духовного світу людини. Але не одна вона, тим більше в тому стані, в якому опинилася за часів розквіту раціоналізму.

Займаючись **морфологізацією** (дивись визначення), автодидакт перетворюється на бодай первісного, навіть примітивного **знавця**, який будь-коли спробається виходити в космос абстракцій. Важливо, що він не забуває повернутися звідти на свою планету, знов-таки скориставшись “космічним кораблем” образу. Він стає поступово незалежним від випадковостей стихійного настроювання мозку обставинами інтелектуально-духовного та побутового життя й навчається користуватися різними рівнями думання, заземлено, майже по-ремісничому ставлячись до такого користування. А завдяки цьому демістифікуються “талановитість”, “здібності”, “обдарованість”.

Й насправді: замість одного тільки обриса ми одержуємо живе об’ємне зображення предмета, сприйнятого всім комплексом відчуттів, потрібного нам. Адже ми знайшли в собі якщо не сам предмет, то його аналогію. Спробували зробити те, що нам радять древні мудреці, — перевтілилися в нього.

Підсвідомий страх перед поняттями-абстракціями — властивість майже кожного, хто довчився до п’ятого-шостого класу, тобто до часу, коли повністю скасовується право на існування в навчанні **рефлексу свободи**. Кудись зникає природ-

не вміння дитини актуалізувати інтерес. Чомусь розвінчується Рух у всіх його проявах, й на троні опиняється Затислість — те саме страхувисько, яке повністю ліквідує радощі від навчання.

У мисленні асоціативність посідає важливе місце. Це добре відома річ. З'ясуємо, однак, специфічно самоосвітнє бачення “зв'язування” як способу мислити.

Автодидакт не повинен сповідати теорію “знання заради знання”, як це цілком зрозуміло з усього попереднього. Його зусилля направлені на **духовний розвиток**, на здобуття високих людських переживань, що з'являються лише в разі розвиненої (а, значить, і такої, яка завжди знаходиться в розвитку) системи внутрішніх рецепторів.

Не засвоєння кліше, а генерування свого. Не механічні відтворення колишнього, а **перетворення** добре відомого на ширшому тлі (розширення духовного всесвіту — результат нашої еволюції). Таке тло усвідомленої дійсності весь час ніби дорошується, а цей факт зміни попереднього вимагає тотального переосмислення. Треба знов усе “пересприйняти”, по-новому “зв'язавши вівсянку з Геродотом”, шойно винайдене з усталеним і нібито незмінним. Ілюзія такої незмінності й породжує досить розповсюджену нецікавість до “відомого”, “вже читаного”, “несучасного”.

Автодидакту важливо вважати, що вся історія людства вершиться у безмежному “тепер”, стисненому до розмірів “цієї миті”. Для нього тривають ще й доісторичні події, для його розуміння не існує хронологічної відстані. “Усе — зараз!” — стверджує він.

При такому підході, очевидно, спрощується як саме асоціювання, так і досягнення актуалізованого інтересу під час виконання цієї важливої і в загально-культурному, і в специфічно навчальному смислі дії нашого розуму.

У технічному відношенні треба пам'ятати, що саме через накопичення асоціацій ми досягаємо адекватного сприйняття понять. Справжні, тобто живі, органічні знання приходять до нас лише шляхами “зв'язувань”. Кожний предмет можна уявити собі як велику групу “поріднених термінів-понять”. Отже, навчаючись будь-чого, ми повинні сприяти такому порідненню.

Для тих, хто хоче використовувати асоціювання при запам'ятовуванні, наводимо такі правила:

1) для проведення мнемонічного “зв'язування” ми завжди беремо яскраві, чітко уявлені **о к р е м і** образи;

2) образи повинні контактувати один із одним (“правило дошки”);

3) асоціювання з мнемонічною метою має бути максимально парадоксальним, "чудернацьким" (процес асоціювання триває "до посмішки").

Зацікавленість "цієї миті", тобто актуалізований інтерес, легко контролюється за допомогою уважного спостереження за характером асоціювання. Адже таку зацікавленість ми визначаємо як потік асоціацій, що з'являються й усвідомлюються в стані гармонізації нашого інтелектуально-психічного загалу. Ми захоплені, ми не помічаємо часу, значить, він для нас існує насправді, існує по-людськи!

Для автодидакта дуже важливо досягти високого культурологічного рівня невимушених асоціювань. Контролювати цей рівень досить легко, коли ми як слід усвідомимо пряму залежність між ним і кількістю історичного в матеріалі зв'язування. Причому, як історичне ми тут розуміємо не лише книжкове за своїм походженням, а й будь-яке особисте колишнє, в якому була наявною самооб'єктивація (відсторонення від Я) у культурологічному переживанні. Згадаймо при цій нагоді відому думку В. Шкловського про те, що історія складається з окремих біографій...

Побутове припиняє своє відчужувальне буття. Плин поетичного переосмислення захоплює дрібниці начебто механічно-беззмістовного повсякдення. Й воно перетворюється з тягара, так добре відомого інтелектуалам-початківцям, на джерело наснаги для того, хто шукає пісню, що "спить у кожній речі" (слова німецького романтика Й. Ейхендорфа). Ця наснага — результат переосмислювального асоціювання, наслідок залучення миттєвого прояву дійсності до вічного, що існує поза часом. Мить набуває історичності. А ця остання виліковує її від екзистенціальної туги. Викрешується іскра радості.

Автодидакт уміє цінувати ледь помітні спалахи малесеньких відкриттів. Він прекрасно знає, якої великої уваги вони варті, — бо саме з отих світлових незначностей, з отих поодиноких іскор потроху підсумовується, набуваючи світимості важливих значень і смислів, просторовочасове сяйво внутрішнього життя.

У зв'язку із асоціюванням варто згадати й про процеси втомиленості. У нашій системі ми розподіляємо їх на два типи, до першого відносячи загальновегетативну (нервову, фізичну) втомиленість, а до другого — специфічну психоінтелектуальну (розумово-духовну). Звичайно, йдеться лише про акцентуацію, адже редукувати нашу суто людську мозкову діяльність від біологічної цільності було б повним безглуздом. Відняте для зручності у вивченні ми повернули назад, до органічного цілого, аби не потра-

пити у пастку ілюзійного спрощення. До речі, таке трапляється з багатьма речами навіть у науковому побуті, не кажучи вже про повсякденну свідомість. Зокрема, це стосується й такого важливого явища як пам'ять — її "ничтоже сумняшся" забувають розглядати як "компонент мислення" (Й. Хофман)...

Втомленість буває точковою, короткочасною і розлитою, тривалою. На наш погляд, перша має фізіологічну акцентуацію, друга — психоінтелектуальну. Обидві вони добре нам відомі, але якщо з першою ми вправляємося інстинктивно, то подолання другої вимагає від нас усвідомлених дій. У всякому разі, саме так щонайчастіше ми чинимо в звичайному житті. Й насправді, боротьба з рутиною, з обридлими (і як правило, нетворчими!) повторами розумових дій, з відсутністю насолоди від колісь (гай-гай, як уже давно!) такого цікавого для нас фаху вимагає особливих абсолютно слухних учинків. Це, зрозуміло, вже ціла технологія, і головна її конструктивна деталь — асоціативність.

Тут нам треба вимовити для декого навіть страшнувате слово, охоче вживане нашими предками, — *тезаурус*, тобто скарбниця. Його ще й зараз вживають інтелігентні люди, коли хочуть підкреслити, що в когось вистачає специфічних знань з того чи іншого предмета. Тоді вони кажуть: "У нього гарний тезаурус понять". Але є нагальна потреба в тезаурусі іншого ґтибу — необхідні ще й особисті "чуттєві скарбниці", в яких з молодих літ стійко утримувалися б у нас живі зразки високих людських переживань. Його ми й називаємо "тезаурусом станів", беручи до уваги, що ці стани мають відношення до культури, до поезії, музики й живопису, до краси благородного вчинку, до Прекрасного, що є синонімом Вічного.

Інтелектуально-духовна втома коріниться в почуттєвій виснаженості, у замкненості кола стандартно повторюваних емоційних кліше.

Споочинок у цьому випадку можна одержати за рахунок творчості. Вона, на думку дослідників-психологів, стає вірогідною виключно в разі виходу за межі звичного. А це можна свідомо влаштувати за допомогою того ж асоціювання.

Ми маємо два шляхи: перший — отримати нову інформацію, другий — не так, як раніше, осмислити старий матеріал, "алогічно" з'єднати добре відоме, скористатися далекою асоціацією, наблизити одне до одного несумісне.

Під час таких спроб може стати на перешкоді великий "всезнавець." Здоровий Глузд. Презирлива посмішка на його обличчі перетворюється на неспроможність осмислити нові зв'язки. Ф. Ніцше писав про подібне явище, яке він називав "дурним боя-

гузтвом”: “Той, ким воно оволоділо, назавжди позбавляється можливості стати апостолом пізнання. (...) ..замість того, щоб іще раз гостріше придивитись і прислухатись, він, як переляканий, залишає шлях, на якому зустрілася йому незвичайна річ, і намагається щонайшвидше викинути її з голови. Його внутрішній закон проголошує: “Я не хочу бачити нічого, що суперечить думці, яка побутує! Хіба я відкривач нових істин? Їх і старих вже забагато.” (З 25-ї глави “Веселої науки”).

Для мішуха, який може захопити владу в інтернальному світі кожної людини, таке бентежне життя в пошуках, та ще й досить метафізичних, чи розумово-психічних, звичайно, здається надто складним. Але в кожному з нас є й та сама “внутрішня людина”, яка підсвідомо намагається дійти остаточності пізнання, а це виглядає як романтичний вчинок — зміст навіть найменшої миті дійсності є невичерпним. Ми йдемо до накопичення подробиць, тобто до складності, яка є показником нашого духовного зростання. Перефразуючи цю відому думку російського філософа минулого сторіччя К. Леонтьєва, В. Розанов казав, що “краса — це складність”. Для нас, безпрецедентних спрощувальників, які звикли до всевирішеності й напередзнайства, ця теза набуває особливого психологічного значення. Людина розвивається від синкретизму в сприйнятті світу, — усвідомлюваного спочатку взагалі, в цілому, — у напрямку до розвинених взаємозв’язків між подробицями, поміченими в бутті. Такий рух, таке помічання і є в духовному житті чимось схожим на речовину в матеріальному. Власне кажучи, це — її специфічно людське існування, різновид її буття, без якого вона — звичайнісінька косна матерія, живий об’єкт недохотвореної природи. Без цього — тоскно їй до пекельної спеки в душі, до бажання обірвати нитки усвідомлення. Й дуже добре, коли вона не забуває: технологічний засіб, який найслухніше було б використати, це — схвильоване асоціювання...

І тут повинна пролунати пересторога: так розповсюджувані біляпедагогічними комерційними колами сугестивні методики вивчення іноземних мов — це не просто дидактично-психологічна помилка, а річ шкідлива в медико-біологічному сенсі. Про серйозність шкоди, яку завдає гіпнопедія, свідчить, наприклад, досить сумний за наслідками експеримент болгарського професора Лозанова, який проводив телесеанси-уроки англійської мови перед загіпнотизованими глядачами. Багато з учнів захворіло.

Відхід від чесного наміру досягти знання свідомо й за допомогою великої праці, очевидно, карається самою природою. Досліди останніх років підтвердили, що під впливом гіпнозу в

організмі людини різко знижується кількість життєво необхідних катехоламінів, тобто біологічно активних мозкових речовин, що їх продукує мозок при активній творчій діяльності. Легко вдається до моралізування, проте, можливо, саме тут це не гріх зробити, нагадавши про Нагірну проповідь, про відому з досвіду людства закономірність, згідно з якою чистота намірів людських врешті-решт позначається на результатах будь-якої справи, адже “працює млин господній”. Нетворчі, непошукові (несвистичні!) стани заборонені нам, людям. Знову треба починати із совісті. Зваблений зовнішньою надраціональністю якоїсь методики чинить нерационально! Добре було б, коли б ці слова почули ледачі.

Слушним здається також зауважити про те, що до гіпноідалних правомірно відносити й психічні стани окремих конформних соціальних груп або ж навіть цілого суспільства (як, наприклад, у гітлерівській Німеччині, в Сполучених Штатах Америки за часів маккартизму або в нашій країні до ще зовсім недавніх років...). Конформіст — потенційно хвора людина. Один із найвидатніших представників гуманістичної психології американець Е. Мезлоу пише, що пригнічення так званих **метапотреб** (тобто намагання до істини, краси, досконалості, самоактуалізації й всебічності) “породжує певний тип патологій”. Учений назвав їх метапатологіями і вважає, що вони — “захворювання душі, які походять, приміром, від постійного проживання серед брехунів і втрати довіри до людей”. А в наш час кожному старшокласнику відомо: коли негаразди у психіці, непереливки й шлунку чи ниркам — називається це психосоматичним зв'язком. Так що аж ніяк неможливо досягти здоров'я, лише бігаючи підтюпцем й намагаючись віддалитися від природно притаманної нам інтелектуально-психічної форми існування, від аналітизму й творчості. Отже, спрощений підхід до оздоровлення, який панує сьогодні у деяких колах нашого суспільства та й в усьому світі, виявляється неповноцінним. Людям потрібні, за висловом того ж Е. Мезлоу, не менше, ніж вітаміни “reak-experiences” (тобто те, що ми називасмо “високими станами”), любовне ставлення людини до людини.

Асоціативна методика у нашій системі самоосвіти, очевидно, може непогано прислужитися і у “терапевтичному” розумінні. А щоб не залишати читача напризволяще, без підтримки, нагадаймо про “логотерапію” австрійського вченого В. Франкла, переконання якого багато в чому наближаються до вищевикладених.

Але розглянемо ще деякі технологічні аспекти.

Вивчення “нової мови” є природне намагання кожного з нас. Звичайно, мається на увазі не лише мова в буквальному розу-

мінні — як засіб спілкування за допомогою мовлення, читання тощо, тобто так звана природна мова людини. Ми хочемо наголосити тут на існуванні знакових систем, які в нормальному випадку нам кортить знати й вивчати протягом усього життя. У цьому смислі вживаючи таке відоме слово, ми хочемо сказати, що нам нудно без вивчення незнайомих “граматик”, “синтаксичних звичаїв”, а значить — без “не свого”, яке хочеться приріднити, без невідомих нам асоціативних напрямків і поворотів, без отих майже непомітних манієвців творчої думки, завдяки яким відбуваються органічні й натхненні шляхи мислення.

Безумовність думки давно вже стала легендарною. Багато хто на цьому навіть спекулює. Вербалізація — так науковою мовою називається висловлення думки. Це напрочуд не проста річ. Звичайно, коли йдеться про реальне, тотожне відображення глибинного процесу, який відбувається в людині. А справжнє задовольняє якусь внутрішню сутність людини, що потребує висловлення. Справжнього, істотного вимагає сама людська природа. Тим чи іншим чином ми бажаємо **бути висловленими**, бо, можливо, бути такими це і означає, власне, **бути**. Отже, ми торкаємося онтологічного питання, питання про буття людини. Це ми робимо не принагідно, а піклуючись про істотне формулювання процесу мислення та асоціювання. Чи не найтрагічнішою рисою загальнокультурного занепаду та економічної стагнації в нашій країні є неможливість, незмога величезної кількості людей самовиразитися.

Перефразуючи відомий теологічний вислів, можна сказати, що самовисловлення, рефлексія є містичним тілом культури. Хоча, може, і не культури, а самого буття. Звідси випливає досить нерозповсюджена думка про те, що ми маємо обов'язки перед мовою як перед буттям. Ми знаходимося в стані, так би мовити, постійної заборгованості, повинні самовисловлюватись, аби повернути борг. Авторів цих рядків було б дуже приємно, коли б філософічний читач присвятив якусь часинку свого дозвілля роздумам на цю тему. Вимоги, які мова висуває перед кожною особистістю, надзвичайно інтимні. Йдеться про прирідненість якоїсь особистості до іншої, про її знайдення близького, що, як відомо з часів Фрідріха Ніцше, надто легко стає віддаленим, далеким. Отже, мова може бути зряддям, інструментом повернення відторгненого.

Те, що в людині відповідає за людяність, — мовне. Духовне триває, продовжується від генерації до генерації, матеріалізується у слові. Цей, такий широковідомий, знак має “корінь”, “стовбур” і “крону”. У повсякденні використовується майже ви-

ключно лише друге, найбільш доступне, тобто “стовбур”. Фахівці-етимологи здебільшого займаються першим, шукаючи джерела, з яких пішли ті чи інші слова. І тільки поетична людина використовує всі три способи, в які існує слово. Використаний нами образ натякає на те, що зміст слова, його верхівка зводиться в небеса і спрямована до нескінченного простору, ad infinitum, до того, що ми в побуті називаємо божественним, ідеальним і що Платон називав Ейдосом. Ейдосом, тобто тим, що може, здатне, спроможне існувати лише в уяві, як метафора, що втілює всі риси позначеного слова.

Педагогіка майбутнього використовуватиме поезію набагато ширше, ніж сьогодні. Це, звичайно, не означає, що навчальний простір повністю заповнить, наприклад, вірш як технологічний засіб поезії. Але тип мислення педагога наблизиться до типу мислення “майстрів ширості”, як можна було б назвати справжніх поетів. Користуючись уже відомим нам з попередніх роздумів терміном, можна сказати, що педагог і учень дедалі більше звертатимуться до морфологізації, мультисенсорного сприйняття світу учбових предметів, поезії тощо.

Педагогіка повинності обов’язково перетвориться на педагогіку сходження духу, адже це відповідає вимогам часу, який поступово, хочеться вірити, перетворюється на еру порозуміння, еру ніжності й любові.

Поріднення понять відбувається повсякденно, повсякчасно. Воно є головним чинником розвитку думки. І якби не змінювалися самі поняття, то цей процес припинився б іще на початку. Тому ми з такою увагою зараз ставимося до понять, які висловлюють сутність наших прагнень, теперішніх наших намагань. Старе слово живе по-новому, відома предкам оболонка наповнюється новою сутністю. Людина, яка хоче бути сучасною — а вона завжди прагне до цього, повинна знати сучасні змісти понять.

Поріднення нових, сучасних сутностей у знаках, які ми називаємо категоріями, символами, образами, словами, нарешті, відзеркалюється в обрисі сучасних сузір’їв. І тут можлива аналогія: математичний “компас неба”, що може діяти, функціонувати як інструмент для орієнтації духу лише тоді, коли людина намагається проникнути в сутність сучасних змістів, сучасного звучання, в еволюцію.

Але як це не дивно, на перешкоді процесу поріднення понять стає здоровий глузд людини. Це він обмежує можливості з’єднання на першій погляд нез’єданного, того, що поруч звичайно не вживається і, здавалося б, не може породичатись. Процес сві-

тового мислення виглядає саме так: поріднення понять, яке має істотне значення для розвитку думки, відбувається за принципом парадоксализації. Спершу так поєднані чужі поняття (поняття із різних гнізд, як сказав би лінгвіст) стають тим засобом вираження сучасного ставлення до якогось явища, події, який вражає, дивує. Його розуміє поки що зовсім небагато людей. Та згодом, засвоєний все ширшими колами земного населення, він стає носієм нового знання про світ. Постійне, або, як кажуть учені, континуальне, подолання протиріч — це єдина форма існування буття. У процесі мислення людина користується не тільки (а, може, і не стільки) словами, словесністю, скільки станами. Під впливом психічного, закладеного у мовному шарі людського буття, людина формується ще до появи на світ. Адже можна сказати, що думка існує одночасно феноменально і ноуменально. Отже, з педагогічної точки зору:

треба чекати на думку;

треба завжди жити напередодні думки;

треба відчувати стан творення думки.

Здоровий людський менталітет, як відомо, генератор ідей. Але ідея, яка не хвилює, — це або відпрацьована думка, або така, що ще має бути розробленою, проаналізованою, засвоєною, тобто морфологізованою, і має хвилювати.

Механізм накопичення понять, які зв'язують людину з культурою, людину з людством, перетворюється на механізм накопичення хвилювань, а ще точніше — високих психічних станів. Причому, треба заважити, що високі психічні стани пов'язані з переживаннями суто поетичними, навіть тоді, коли людина хвилюється з приводу сприйняття математичних абстракцій. Адже в цьому разі абстракції стають для неї виявом чогось найінтимнішого її особистості, людина відкриває нову свою іпостась, внутрішній світ одержує додатковий освітлювач, “тембр” світла якого не можна сплутати ні з чим іншим, насолода від відчуття-думки, думки-відчуття робить із людини людину. Той, хто раніше використовував зубріння (а таких на Землі, на превеликий жаль, більшість), стає тепер володарем творчого методу навчання.

Свіжість сприйняття забезпечує не лише цілком новий погляд на умовну річ, розташовану в просторочасі завжди по-новому для нас, а й перетворює її на щось інше, ніж те, чим вона була досі. Навіть зміна фізичної точки зору може спричинитися, як відомо, до цікавого явища. Ми, наприклад, вже за хвилину не здатні знайти те місце в лісі, яке щойно було для нас “пунктом спостереження” дуже привабливого для нас красвиду. Далеч змі-

ністю в одну мить. А чи не стосується це й того, що знаходитися поруч? Ідеться про усвідомлення такої зміни бачення предмета, яке перетворює його на технологію, на метод у навчанні.

Зрозуміло, що мислення може розглядатися як процес зв'язування понять. Вивчення мов у процесі мислення, у процесі навчання мисленнєво — цілком природне для людини, яка зрозуміла вищевикладене. Тобто, що б ми не вивчали, ми повинні вважати головним вивчення знаків, які нам повідомляють знання. Центральне місце, основне, і я б сказав, навіть містичне, займає природна мова, природні мови людства. Відомо, що кожен педагог прагне навчити свого учня мислити, міркувати.

Великий сучасний філософ Х. Г. Гадамер, даючи інтерв'ю у віці дев'яносто років, сказав: “Man lernt nur durch Bewunderung” (“Людина навчається лише завдяки здивуванню”). Важко підшукати для нашого сьогодення кращий педагогічний вираз. І нехай у когось викличе подив твердження одного з французьких персоналістів (Леві): “Регулювання мови — це краща пропедевтика регулювання душ”. Варто замислитися ще і ще раз, аби зрозуміти, що навчання без такої простої речі як здивування — даремна справа, даремні зусилля протягом годин, місяців, років, життя. Отже, вся педагогіка повинна будуватися на технологічній базі, яку можна було б назвати “організація здивування”. Як же вона має виглядати на практиці?

Про це ми не випадково заговорили в темі під назвою “Асоціювання”. Саме асоціація здатна бути нам тут у нагоді. Йдеться, очевидно, про континуум усвідомлень того, що в тобі викликає здивування, тобто про точкові здивування, які можуть бути викликані далекими парадоксальними асоціаціями. У стані такого усвідомлення людина, безумовно, відчуває креативний, творчий імпульс. Навчання стає творчим, перетворюється на творчість і, за сутністю своєю, вже не відрізняється від праці художника.

Однак у прискіпливого читача виникає питання: “А що ж творить людина, яка навчається?” Насправді, що може творити людина, яка досліджує знання, навколишній світ? Те ж саме, що й художник. Вона творить усвідомлення самої себе. Цією справою займається кожна креативна особистість незалежно від фаху: і математик, і біолог, і соціолог, і музикант. Так чи інакше, намагаючись бути висловленою, людина займається усвідомленням самої себе. І маленьке відкриття, яке міг би зробити допитливий читач, означає, що треба перетворювати всі розумові дії на справу фізичну, тобто таку, що її треба виконувати як дію ручної праці або будь-якої зовнішньої.

Слово приваблює до себе інше слово. Спершу саянувши не-

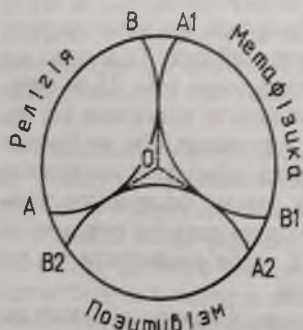
зримим променем у глибинах підсвідомості, де там у період-жерелі смислів і значень відбуваються природні, навіть стихійні дії, які могли б стати еталоном надречовинної точності. Там, в одній точці, сходяться релігійне, метафізичне й феноменологічне. Там буденне стає урочистістю відкриття. У творчому акті наче-то те ж саме трансформується в “інше”, надаючи кольорів якійсь миті, забарвлюючи якусь часинку життя. Без таких “ферментів” відкриття існування людини ніколи не може бути повністю лодським.

Отже, уявляється, що асоціювання не є лише, так би мовити, філологічною, інтелектуальною дією. Доречною тут здається спроба спростувати сумнів щодо релігійності кожного з нас, який міг шойно виникнути в уважного читача. Наведемо з цією метою твердження видатного мислителя С. Булгакова: «Нерелигиозных людей нет, а есть лишь люди благочестивые и нечестивые, праведные и грешные». При цьому під релігійністю можна і треба передусім розуміти відхід від свого маленького “я”, приєднання до безсмертної течії загальнолюдської культури. Але потрібні для такої акції як позитивне знання, так і метафізичний досвід, або, іншими словами, науково-умоглядні абстрактні дії. А якщо йдеться про “технологію” вищезгаданого приєднання, то треба б встановити і порядок дій, який на наш погляд, повинен бути таким:

1. Позитивна оцінка сприйнятих явищ, їх наукове (або близьке до наукового) дослідження;

2. Усвідомлення психічних станів, пов'язаних із зрозумінням — проникненням у сутність явищ, тобто метафізична абстрактна дія, що призводить до “активного виходу за межі свого “я” (С. Булгаков).

На етичному рівні це буде виглядати як боротьба з марнославством. А на загально-автодидактичному — це глибинне асо-

ціювання, яке людина спроможна започатковувати за власним бажанням, набуваючи надії і змоги проникнути в сутність буття й одержати від того психічну підтримку. (Обізнаний читач тут слушно згадає екстаз, наприклад, Рамакрішні або його учня Вівекананди).

Вдамося до спроб зобразити цей процес графічно (дивіться малюнок): “сфера особистості” утри-

мує свою форму за рахунок трьох секторів кулі. Ці фігури, звичайно, — умовне зображення позитивного, метафізичного і релігійного начал суб'єкта. Два останніх начала в людині не існують апріорно. Аби вони з'явилися в людині, та має одержати певне інтелектуально-психічне надбання на базі адекватного сприйняття світу, досягти якихось культурних висот, накопичити оптимальну кількість засвоєних понять. Отже, йдеться про наукову чи протонаукову діяльність.

Припустимо, що кожен кульовий сектор поступово знищується часом, ніби шагренева шкіра, якщо вона припиняє органічне буття, кульмінацію якого уявімо тотожним моментом дотику вершини фігури (з кульового сектора) до центра сфери.

Але спочатку звернімося до мудрого доробку предків. От, наприклад, Конфуцій так напрочуд принагідно для наших міркувань твердив, що “навчання без думки — даремна праця, а думка (читай: метафізика, міркування) без навчання (читай: наука, позитивізм) — небезпечна”. А ось І. Кант, наче перегукуючись із вже цитованим раніше Х.Г. Гадамером, нашим сучасником, патріархом модерної філософії, у “Критиці практичного розуму” каже: “...здивування й увага хоча й можуть нас спонукати до дослідництва, та неспроможні замінити його”. Додамо ще відомі — часто цитовані, часто згадувані — думки Платона й Арістотеля про те, що філософія взагалі починається з подиву...

Повернувшись до графіка, який важливіше намалювати в уяві, ніж на папері, розглянемо далі умовний (як іще можна висловитись, коли йдеться про внутрішній світ людини?) хід подій при глибинному асоціюванні.

Кожен із кульових секторів тягнеться своєю вершиною до центра, ніколи не досягаючи його раз назавжди. Вона приречена лише на дотик, якого можна досягти лише вкупі з іншими вершинами. Тільки наше інтернальне тріо (чи не краще сказати “тріада”?) здатне нароцуватись завдяки невпинній праці Духу, Розуму. Але позитивна поняттєвість, осмислене сприйняття світу в технічному відношенні мають пріоритет в алгоритмі — якщо встановлювати порядок дій, то тут треба поставити перший номер.

Залишилась лише одна дрібничка: остаточне заповнення кулі є “втільненням” особистості. Нескінченні варіанти психічно-інтелектуальних діяльностей визначають наш настрій, його забарвлення, які ніколи не повторюються (про це добре знають поети, музиканти, художники).

Шлях у культуру — шлях прояснення далеких асоціацій. Той, хто одержав необхідну освітню підготовку (і хто знає — вища

вона чи нижча? Потрібна для нормального існування у культурі!), має завжди підручну, опорну для психіки (а тому і для тіла) можливість знаходити безмірно важливі для особистості, невичерпні подробиці буття. Він ніби турбується за всесвітню музику, безупинно виясняючи своє власне духовне тяжіння і допомагаючи з'явитися суспільному акорду правильним, совісним особистим голосоведенням. Життєві обставини у такому випадку завжди не на сто процентів пропоновані, а почасти творяться тим, хто в них опинився. Йому ніби було поставлено за вічний духовний обов'язок таким чином брати участь в еволюції роду. Тому він найбільш соціальний саме тоді, коли інтимний і усамітнений на видноті у Космосу, що в людському розумінні, єдино можливому для нього, означає — у нашому земному структуруванні буття. З лицедія він перетворюється на дійову особу, долаючи штамп, стандартні прийоми існування. Лінійний, запрограмований прагматично артистизм стає багатогранним художництвом.

Сходження духу, яке звичайно викликає скептичну посмішку в "практичної людини" (середньої руки набагато частіше, ніж у значних бізнесменів), річ саме практично необхідна. Однак розуміти її потрібно як *summa summagum* дій, кожна із яких — відкриття. Нездивування — іржа духу. Нічого немає для нього руйнівнішого. Зло, що виявляється у зовнішньому житті як негожість учинків, підтість, обман, жорстокість, міщанськість, що є служінням виключно своєму маленькому "я", — це байдужість у житті внутрішньому. Негрішно було б подумати навіть про формулу, яка виражає взаємозалежність між роботою почуття-думки та асоціативного укладу, що мають справу з інтимом людської вічності у культурі і соціальними вартостями індивідів.

Не можна не згадати у цьому місці знамениту концепцію Андре Мальро "мотузка і миші", що трактує художність як єдину можливість людини керувати долею.

Наводимо легенду, покладену в основу цієї концепції:

Тогда Непреклонный Император приказал Великого художника повесить.

Он опирался о Землю только большими пальцами ног. Когда он устанет...

Он оперся о Землю одним большим пальцем. А другим большим пальцем нарисовал мышей на песке.

Мыши были нарисованы так хорошо, что они вскарабкались вверх по нему и перегрызли веревку.

А так как Непреклонный Император сказал, что вернется,

когда Великий художник ослабевает и закачается в петле, Великий художник тихонько ушел восвояси. И увел за собой мышей.

Андре МАЛЬРО «Зеркало лимба» (М., 1989, стор. 271).

Доля, залежна від художника, керується через навик. “Миші були намальовані так добре...” Тобто гірше означає провал. Некомпетентність — загибель. Але ж, як ми намагалися показати і довести, уміння людини — результуюча його здатностей своєчасно і в необхідних межах асоціювати. А межі ці, за законами, які легко спостерігати повсюдно і завжди, безперервно **розширюються** саме як необхідні для існування умінь. Це розширення є ознакою особистості, насиченої творчо. Без нього не може бути потрібної кількості інтересу до буттєвості. Людина просто нудиться і в’яне. І не існує такого рівня майстерності, який міг би відмінити закон розширення. Орієнтиром у цьому відношенні може бути мимохідь кинута Ф. Шопеном заувага: “Так і умру з недорозвиненим п’ятим пальцем...” Вона образно ілюструє правильне положення психіки і взагалі всієї сутності людини, які вічно знаходяться перед болісним і прекрасним водночас завданням, вирішення якого пов’язане з продовженням внутрішнього комфорту. Творчість тому має глибоко інтимний характер, є імперативною діяльністю, що веде завжди до звільнення від завдання, а, отже, до постановки іншого, нового, але пов’язаного з уже начебто назавжди відпрацьованим старим матеріалом (це, доречно буде додати, у підмайстрів часто-густо виликає збентеження, паніку і часом доводить до відчаю).

Прагнення творчості фізіологічно обґрунтовується новими враженнями вищого порядку, що зветься відкриттями, прозріннями чи осягненнями. Тобто — асоціативною діяльністю людини, обов’язково включеної в єдину для неї прийнятну — як для справжнього представника виду — екологічно сприятливу духовну структуру, що зветься культурою. Простір її космічний і богоугодний. У ній нема до чого присікатися причепливій дочці Асклепія — вічно ображуваній лодьми Гігієї. Тканина культури, яка вічно оновлюється у відчуттях усе нових і нових поколінь, зіткана із особливих “ниток” чомусь уявлюваного і продуманого із насолодою. А такі “нитки” цілком можна матеріалізувати (у технологічно безперервно змінюваних знаках). Гедоністичну сторону буттєвості у духовній культурі сучасна педагогічна думка напівзневажила. Це пов’язано із складністю вирішення у переважно атеїстичному, неблагочестивому за своєю поведінкою суспільстві завдання про гармонійне співвіднесення духа і плоті. Однак провидіння і тут потурбувалося — людина здобуває вихід через запльовані богемою і різного типу марнославцями двері,

які ніби здатні відкриватися лише перед обранцями. Такі ж обранці у свідомості середньомислячих чи, точніше, напівмислячих прошарків суспільства існували колись, а сьогодні просто неможливі. Той факт, що творчо можна навчитися жити кожному, ніяк не пов'язується ними з інтимним, головним щастям людини, з практичними успіхами у “зовнішньому” житті, включаючи здатність до виживання у найрізноманітніших екстремальних умовах — від перебування наодинці із дикою і загрозливою природою до самотності, що знищує людину навіть у найбільш жвавому і зовні абсолютно благополучному натовпі.

Дитинство ображається на дорослість, що його вигодовує. Воно справедливо засуджує її за черствість у взаєминах з його обоюванною Дрібнницею. У поетів рахунок, що пред'являється цій черствості, лишається в руках на все життя. Тому вони часом видаються такими смішними “практичним” людям — служителям не муз, а організаційного комфорту насамперед.

Дитинство бореться за називання нюансу. Воно шукає знаки, семи, слова. Воно розпитує і, одержавши необхідний матеріал, майструє і приладує ім'я у потрібному місці всередині свого багатолітнього сум'яття. Дитинство лінгвістичне і асоціативне за своєю природою.

Апологія багатомовності виростає із суті дитинства, зневажливо подавлюваної прагматизмом, який насправді так її потребує. Нехай у примітивному вигляді. І навіть з не досить слушним підґрунтям бажання знати “мови”. Він перевертає світ дитинства, і скоряючись життєвим гравітаціям, безладно падаючи, руйнуються неодмінно нахили і здібності, що були вже в неусвідомленому розквіті. Затислість прагматикою — трагедія, яку відчуває багато людей. Проте їм, як правило, чуже наше переконання, що тут викладається. Вони торкаються клавіш перенапруженими руками, зайнятими до того ж покупками, і хочуть, щоб звучала музика! Набагато практичнішим, зрозуміло, було б повернутися до такого ганебного для багатьох дитячого невідання. До звільненості від помилкової так часто Потрібності. До того, що в сфері культури відпрацьовано віками в її художньо-філософських шедеврах, у традиціях гуманітарної насолоди. Одне слово, до поезії, що сприймається, природно, не як “віршики”.

“Мови” — це все сполучні системи, які ми розуміємо по-людськи. Камінь дифузійно “розмовляє” з іншим каменем чи з металом. Питання взаєморозуміння-проникнення — у часі. Зірки відповідають одна одній девіаціями, відхиленнями від маршрутів. Лінія, що окреслює край листка будь-якого дерева, з'я-

вилася на світ після “переговорів” з незліченною кількістю впливових “співбесідників”. Все у світі постійно знаходиться в стані бесіди. Людина чує в ній своє “щось”. Невелику дешифру. Можливо, значно меншу за сенсорним обсягом, ніж, скажімо, чує дельфін чи навіть кішка. Однак...

У кожному із нас є “деміург”. Він творить дещо, від чого залежать світ і фігура внутрішньої людини. Вона, в культурному розумінні, є також асоціативною системою, що прагне до розширення. І в цьому розумінні, суспільство існує як факт здійсненої поезії. Єдина сила думок-почуттів з’являється у власне людському вигляді тільки як переживання, що досягається.

Мислячі індивіди — як елементи, що асоціюються, — складові частини задушевного у бутті. Соціально-духовні події творяться як їх поєднання, тобто як метафора. Це почуття єднання в поетичному і кличе до спілкування. Імплицитно ж це — прагнення до увічнення себе як елементарної частки позитивного вселюдського хвилювання.

Ще недавно вбогістю і незабутньою оригінальністю знаменита “радянська кухонька часів застою” була таким же “образним гніздом”, як паризькі салони вісімнадцятого століття чи кабачки, наче створені для диспутів середньовічних шукачів істини — європейських “вічних студентів”, філософів і поетів-вагантів, як бенкети (“симпозіони”) часів Перикла із Аспасією на чолі, як китайські “павільйони”, де змагалися у дослідженні духовного древні мислителі. Перелік можна продовжувати безкінечно.

Усе людство на небозводі іншого виміру — виміру культури — виглядає як асоціація, “зоряне скупчення” роздумів. Ми всі тією чи іншою мірою астрономи, які підсвідомо шукають поєднуване з нашим “небесне тіло інтелектуально-психічного стану”. З’єднувальна ж дія, завжди неостаточна, дозволяє усунути згубну ізоляцію. Позбавлене образної “тканини” суспільство має розсипатися. Це ми спостерігаємо в історії занепадів будь-якого зразка — чи візантійського, чи ацтекського, чи сучасного кланового, партійного та сімейного. Там, де метафора деактуалізується, наступає загибель. Без імагінативної з’єднаності структури розсипаються. І в цьому розумінні неромантичність і заперечення поетичного у багатьох новоспечених вітчизняних підприємців досить непрактичні і майже небезпечні з точки зору медицини — вони “отруйні” для творчої, мобільної діяльності й у галузях, що так чи інакше пов’язані з бартером, клірингом і брокерською спритністю на біржах і аукціонах, з дебетом і кредитом, надто великим сальдо та банкрутством. Лише метафора, якою б ек-

тралінгвістичною вона не була, породжує стійкий діловий успіх. Тому що для успіху необхідна енергія, яка може бути явленою одним єдиним способом — за допомогою **з д и в у в а н н я**.¹

Постановка творчого мислення протягом віків історичного часу не мала ні теорії, ні, зрозуміло, відповідної технології. При вирішенні загально-виховних чи специфічних освітніх завдань, результату, що нас цікавить, досягали стихійно, до того ж зусиллями “зі сторони” — під зарядженою талановитими передчущаннями опікою висококультурних педагогів, частіше за все в елітарно-верхівковому середовищі, яке багате на духовні зразки і зобов’язує тисячами способів їх наслідувати. Ми із сумом згадуємо спадкове струмування культури, що тривало віки. Хтось активно хапасться за відновлення зовнішнього, антуражного по відношенню до сутності. Трапляються і більш значні зусилля, але спорадичні й безсистемні.

Автодидактика пропонує досить широкую програму креативізації особистості, перетворюючи її, перш за все, на таку, що розвивається совісно і відповідально. Глибинна робота думок-почуттів лежить в основі “технології”, хоча, якщо зняти лапки з цього слова, ми, мабуть, більше наблизимося до методичної суті пропонованих дій.

Доведено², що творчість починається тільки при виході за межі відомого. Раніше ми вже торкалися проблеми оновлення матеріалу в зв’язку із зумисною актуалізацією інтересу. Однак у реальності все ще цікавіше і заманливіше. Розглянемо два типи асоціювання — вертикальне, діахронічне (“різночасове”) і горизонтальне, синхронічне (“одночасове”). Перше з них, як видно із назви, когнітивно-історизоване, пізнавально-дослідницьке, засноване на безумовних допущах, дещо міфологізоване. Друге ж, узятє в ідеалізованому “чистому” вигляді, редуковане із живої практики культурної людини, являє собою дещо протилежне, буденно-поверхове, заземлено-побутове, яке “працює” з недавніми подіями онтогенетичного ряду, що мають відношення до філогенезу лише по організменно-спадковій сімейній лінії, часто збідненій і досить неглибокій. Тобто, практично, таке асоціювання і насправді “горизонтальне”³. Однак, воно можливе лише в умоглядному просторі й необхідне нам як точка відліку.

¹ Допитливого читача відішлемо до роздумів Г’юте про прафеномен, проте зробимо це лише для того, щоб зв’язати нашу думку про зв’язок діловитості й поетичного у бутті з його терміном “прафеномен” та його трактуванням подішу як останньої інтонації пізнавальних переживань.

² Див. наприклад, роботи Богоявленської.

³ Згадується прекрасна фраза Ж. Кокто “La vie est la chute horizontale” (“Життя — це горизонтальне падіння”).

Щоправда, у суспільствах з нахилом до деісторизації соціальної свідомості й псевдоспрямованістю в майбутнє (у стародавніх і нових деспотіях) такий тип мислення часом стає реальним. Завдання фізичного виживання виявляються довгочасно невідкладними, історичні факти довільно деформуються, внутрішня цензура все-ще-мислячих гальмує бажання відійти від приховання “небезпечних” поворотів думки. Всезагальним і типовим у таких випадках є зів’янення творчих сил. Потрібні виходи до нового просто забарикадовані засторогами тих, хто “знає-усе-наперед” і карає навіть за спробу довідуватись про недозволене (тобто достеменно нове) чи мати свій погляд на речі, який дає нам уже відомий благодіючий ефект. Зрозуміло, що в такій ситуації спотворюється саме поняття творчості.

Заборона свободи асоціювання приводить до її аннігіляції. Відбувається активна й історично майже миттєва декреативізація суспільства. Будь-який соціальний та економічний декаданс, як видно з історії, починався таким процесом. Неадекватне сприйняття дійсності порушує “координацію рухів” суспільства. Починається лжебудівництво. Бере гору організаційно-ваблivenessьке. Самовтіха всього зарозумілого суспільства (меншістю “розуміючих” тут можна знехтувати) паралізує його рефлексивні здібності. Мислення завойовується кічем, суспільно-ідеологічні контролери вимагають виключно “доступного народу”, тобто стерилізованого, “рекомендованого”.

Позбавлена права на сумнів людина, яка навчається, накопичує масу мертвих знань, часом ненависних, майже завжди — неспівпережитих, сприйнятих на тлі висувацької спрямованості, гіпертрофованої до всеосяжності й закапсульованої двоєдушною, яка самим індивідом у жодному разі такою не визнається. Уся енергія вже напівпаралізованої думки йде на виправдання вчинків, уявний альтруїзм яких результує у запекле марнославство. Втрата контакту з призначеною підсвідомістю, прогресуючи, довершує трагедію. Але й це не все — заборонено признаватися у відторгненості себе від себе. Заборонено наслідувати тонкощі психічних станів і вербалізацій. *Polizeilich verboten*¹ будь-яке експериментаторство у духовній царині. Те, що не схоже на схвалений інвентаризований зразок з круглою печаткою, карається законом як зрада незаперечною ідеалу. Внутрішня ентропія суспільства прикривається несхибною і “безсумнівною” догматикою, поширеною на все зовнішнє і документоване (із зарахуванням до цих категорій усього культурного прошарку, виставленого як справжнє свідомство “торжества ідей”).

¹ Суворо заборонено (нім.).

Така принципова схема типового загальнолюдського гріха, описаного в сучасних термінах. Євангелістами для цього знайдена образна дуаль — “злиденність духу”. Відсутність її згубна для нас. Остаточність людських “вироків” карана. Відчуття тимчасовості певної правоти захочується. Скромність відповідає гнучкості реакції на структурні зміни. Постійність антиномії “сумнів-упевненість” — найкращий каталізатор розвитку. У цьому випадку сама еволюція проходить крізь душу і тіло індивіда, своїми вібраціями створюючи приватний випадок своєї всевітньої творчості.

Технічно найпростіший спосіб викликати подив, заради якого (за Гьоте) людина прагне до пізнання світу, — це використання далеких асоціацій. Під час роботи в цьому напрямку виявляється, що у будь-якій асоціативній парі схована, закладена певна плідна і універсально-використовувана структурна одиниця. Іншими словами, немає такого парадоксу (“...и гений парадоксов друг”), який, доведений до максимально можливого усвідомлення і чіткої формалізації, не дає творчого наслідку. “Schläft ein Lied in allen Dingen” — “пісня спить у кожній речі” (Ейхендорф), як і у поєднанні речей, а точніше, їх усвідомлених сутностей, дімає ідея, чекає своєї миті осяяння.

“Струмкове мислення”¹ працює за принципом винятково глибинних і далеких асоціацій. Індивідуальна логіка (а за Л. Вітгенштейном, з яким ми із задоволенням погоджуємося, іншої логіки і не буває) складається із алогізмів для людей із так званим здоровим глуздом, у тому числі і для тієї нашої власної іпостасі, яка підтримує життя за рахунок фундаментальної рутинної діяльності інтелекту. Таким чином, творчість виявляється в опозиції до “common sense” (здорового глузду). “Дивноти” внутрішньої поезики визнаються не гідними уваги. Людина зосереджується виключно на дискурсивній роботі. А потім стає поступово, але неухильно володарем тотально-раціонального інтелекту, який нічого не відкриває цілковито, розуміє самого себе тільки як такого, який не виходить за межі стандартної розумності, клішованої чіткості. Недалеко звідси і до “всевирішеності”, до уявної можливості розв’язати до кінця, раз і назавжди проблему людського буття. Фальшивий філософський камінь стає омфалосом, вигаданим центром всесвіту, який через це все більш спостворено розуміють у зоні заборонених сумнівів. “Вірю, бо сумніваюсь” Паскаля замінюється зацементованим для

¹ Так ми називасмо невербалізовану, не означену ніяк базову, але до кінця ніколи не усвідомлювану частину мислення.

будь-якої рефлексії, життєрадісно-стресовим, всезагальним і монументальним “вірю, бо не маю сумнівів”. Далеке асоціювання у тоталітарних системах карається як “транспорт”, що може випадково доставити з не тієї далечі каверзу, матеріал для несанкціонованого роздуму. І якщо ми тут зупиняємося так довго на політичному, соціальному аспекті ментальної несвободи, то тим самим хочемо виділити що доволі рідко зауважану, але значну причину паралічу поетичного, творчого начала в людині. Тут же відзначимо заодно, що керована зверху однодумність отруює суспільство звичкою до розумового споживацтва.

Інерція аналітичного недіяння заводить у глухий кут. Вихід для багатьох лишається забарикадованим і тоді, коли реальність уже пом'якшала зовні, перестала перешкоджати внутрішньому розвитку й навіть структурно вимагає його від кожного, аби у зміненому вигляді уникнути загибелі, ентропії, впорядкованого буття. Еволюція людської природи проходить нерівномірно. Її вістря — “генеративний пагін” — знаходиться в умах і душах воістину **сучасних** людей, тобто тих, хто успішно пройшов онтологічно, у власній долі, всі основні стадії духовного філогенезу. Це і є так звані культурні люди, які впливають на долі всесвітньої духовності. І якщо нам подаровано природою шлях автоматичного проходження стадій людського розвитку на біологічному рівні, включаючи психологічні особливості, що запропоновані поведінкою наших далеких предків і закарбовані навіки, то культурну передісторію в її знаковому вигляді від нас тією ж природою, Верховним Принципом вимагається проходити на рівні особистості, індивідуальною працею добиваючись просвітлення, можливості доторкнутися до Божественного, яке в цьому випадку виявляється Вселюдським, Гуманітарним, Любимим. Така концепція прийнята в автодидактиці і вважається найбільш плідною.

Склад духовного філогенезу являє собою тему для окремого і трудомісткого аналізу. Торкнемося лише еволюції високих ступнів (“peak experiences” за Е. Мезлоу). Ця проблема (поставлена навіть у спрощеному дескриптивному вигляді) цікавить нас перш за все. Саме вона стоїть і в житті кожної людини, яка здобуває освіту, особливо ж у випадку самостійної “education permanente”¹. Можна припустити, що шлях до почувань останніх двох-трьох тисячоліть у стислому вигляді здійснює кожний із нас. Від вегетативно-сенсорних “вбирань” метастанів навколишнього фону в пренатальному і постнатальному періодах і до інтуїтивного аналітичного пориву в пубертатному віці (“фаза мудруван-

¹ Постійної освіти, виховання (фр.).

ня”) простежуються етапи, аналогічні філогенетичним. Ми всі, кожний з нас повторюємо “кар’єру”, зроблену подетвом. Далі настає період своєрідного подвійного існування, що є благословенням і тягарем, очевидно, для єдиної нам відомої рефлексуючої істоти у всесвіті — людини. Це подвійне життя, вагітне дружбою зі світлом і темрявою одночасно (“двурушник я є двоїною душою” — О. Мандельштам), — камінь спотикання для багатьох, хто бере з ним шлюб.

Подальший індивідуальний розвиток, якого вимагає природа, вдається далеко не кожному. Становище ускладнюється ще й тим, що цей імператив, який відчуває наше людське єство, психіка, весь організм (звичайно, у випадку необхідного для таких відчуттів духовного розвитку), усвідомлюється лише незначною частиною суспільства. Звідси — раннє зів’янення розуму й тіла, втома від життя (“*taedium vitae*” — лат.), інтелектуальне животіння, негаразди зі здоров’ям, яке ніби виявляється не дуже й потрібним духовно бездіяльному індивіду. Природа великодушна, вона дає шанс — існує запас фізичної міцності людини. Але за організменну акцентуацію життя часто карає дуже скоро — вона не може не витіснити зі своїх структур елементи, їм не притаманні. Є інші структури, інші побудови, куди й потрапляє не знищувана речовина і неречовина.

Ми припускаємо, що людина живе заради оволодіння високими станами, накопиченими всією всесвітньою людською культурою. Вона ніби повинна свідомо розширювати діапазон почуття-мислення, поступаючись вимогам натурального і зовсім не тільки людського порядку. Існують, певно, метасоціальні структурувальні сили, що викликають до життя ті чи інші кількості інтелектуально-духовних призначень. Невтілення, що вступає у протиріччя зі всіма гармонізувальними силами, не заохочується останніми, викорінюється із спільності вищих організмів, переводиться у розряд нижчих. Тому лишається одна єдина блага можливість — безперервно робити спроби перевершити себе вчорашнього, давати можливість втілитися своїй особистій енергії у заданому всезагальною структурою навіку. Тоді настає погодження з Природою, з Богом. Припинення ж творчого сходження вгору відразу ж (чи після короткої поблажливої паузи) закінчується *розузгодженням*. Людина стає нетотожною сама собі, її мучить невикористаність енергії. Тимчасово, і з негативним ефектом, допомагає наркотизація. Але відхід у пасивність і перехід на режим доживання свого терміну швидко роблять свою справу...

Отже — творчість! Відчуття призначеності, відчуття структу-

ри, що динамічно змінюється, позитивні виграє вітальної енергії на будівництво особистості — Навику. А це технічно пов'язано насамперед із співпережитим тезаурусом понять, з розумінням-відчуванням їх протягом культурного часу. Тобто ми виходимо до асоціювання.¹ Це означає постійне повернення себе до спостереження за внутрішнім процесом *мимовільного, не-навмисного (нонінтенціонального) зв'язування*. Так, за допомогою цього акту, здобувають *почуття власної логіки*. Ця логіка, з одного боку, стихійна, а з другого — дбайливо організована, підготовлена всією попередньою роботою особистості в галузі почуття-мислення. Актуалізовано-цікаве для всіх періодів існування особистості є головним і безвідмовним інструментом керування нею. Воно — “сезам”, що відкриває вхід у підсвідомість, яка творить. Відбираючи матеріал для актуалізації інтересу, ми так чи інакше “ставимо” своє мислення, діяльність якого на глибинному розкованому рівні буде тоді полягати, по-перше, у не-навмисному зв'язуванні образів — слідів актуалізованих переживань ментального порядку, по-друге, в активному усвідомленні й означуванні процесу, що спостерігається.

Таким чином, ми одержуємо досить обнадійливу можливість контролювати здавалося б не контрольоване — підсвідому роботу нашого “Я”, а також “заряджувати” матеріалом для зв'язування, поєднання, якоїсь реакції, повної необхідної течії життя і духу в ньому. Зауважимо, що все це — і контроль, і “зарядження” — відбувається на феноменальному рівні операціональності, тобто може виконуватись як внутрішня *фізична* робота особистості. Виявляється, до речі, що зарахування саме до фізичних дій, практично доступних кожному, величезного числа схожих на маніпуляції елементарних дій уяви стає початком здійснення мрії для багатьох володарів антигаланту — “навчсної безпомічності”.

Фізично, “як рукою чи ногою”, треба і можна виконувати все найпростіше в інтелектуальній діяльності, не відмовляючись від величезної кількості різних зовнішніх рухів (і насправді “ручних і ножних”), підсобних і постійно тривалих “підстроєних”

¹ Тут ми маємо на увазі звичайне логіко-психологічне розуміння цього слова. Однак не треба забувати, що й самі індивіди, і їх більш-менш однорідні скупчення, а також цілі весвітні спільноти будь-яких окремоостей можуть бути елементами для “роздуму” буття, яке структурує. Вступ у реакцію і провідність енергії в такому випадку розглядаються нами як “логічні” для нього шляхи з'єднання не тільки матерії, але й ейдосів, уявлених для початку хоча б як закодована генна інформація. Але уявлювана і метасистема з такими ж властивостями, а також системи систем і т. ін.

сприйняття з різних точок зору в буквальному розумінні цього слова, свідомі зміни сенсорної акцентуації. Коротше кажучи, наш організм здатний виконувати фізично значно більше команд, аніж він виконує звичайно у тих, хто не посвячений в автодидактику.

Перш за все, необхідно повірити істині: введене “в нас” поняття-знак, пройшовши крізь сенсорний (мультисенсорний, “багаточуттєвий”) фільтр і надійшовши з умовно лівого мозку (знак!) в умовно правий, вже як образ стає матеріалом метафізичної діяльності психіки, який обробляється, настільки пам поки відомо, у досить прозаїчний спосіб, але здатний перетворюватися в скупчення, що результують у поезію, у необхідне для організменного існування високе хвилювання. Останнє трапляється з розвинутими індивідами і розпадається на практиці на дві стадії — стадію передчутого смислу метафори і стадію зрілого сприйняття її семантики, яку, виявляється, завжди можна зрозуміти завдяки екстралінгвістичній підготовці, культурному, естетичному і позитивно-науковому досвіду в поєднанні з постійною ретельною працею над розтлумаченням перетворення побутової семі, звичного слова в “орудийное” (Мандельштам), чудотворний засіб об’єднання з космосом, природою, вічністю.

Збагачення високими станами, як видно з вищесказаного, в автодидактиці — керований процес. Починаючись актуалізацією інтересу, тобто з емоції, викликані певним новим баченням старого чи зовсім новим матеріалом, воно трансформується в глибоке почуття, що забезпечує впевнену приналежність до культурної спільноти людей. А це дає сили, енергію для виконання обов’язку, про який колись говорив М. В. Гоголь (“суспільство складається з одиниць, потрібно, щоб кожна одиниця виконувала свій обов’язок”).

Автодидактичний спосіб виконання — гедоністичний. Особистість, яка будується самостійно, розуміючи і приймаючи нескінченність цього “самовоздвиження” і приреченість на вічну недосконалість, у невтомній праці постійно наближається до ідеалу, до самої себе, одержуючи ні з чим не порівнюване задоволення. Ми говоримо, що така діяльність богоугодна, заохочується природою. Мета її — творчість з благими намірами, в ім’я Добра, яке розуміється насамперед як “далеке близьке”, спільна зірка всього культурного людства, як еволюція, довірена йому і кожному конкретному його представникові. У суспільстві, де стає очевидною його недавня підробність, сурогатність, неадекватність самому собі, індивідуальне, “одиничне” має стати якісною складовою частиною, інгредієнтом цілого.

Творчість кожного, знайдена як унікальна діяльність унікального індивіда, і перетворює спільноту людей в суспільство, тобто в асоціацію особистостей, що в цьому випадку цілком реально возз'єднуються метафорично як рухомі смисли у поемі вселюдського розвитку, яка еволюціонує.

Отже, необхідне не знання взагалі, а знання, що дає набір, весь спектр нажитих людством високих станів. Підхід до освіти з цієї сторони видається нам новим. Справа в тому, що, використовуючи його, ми відходимо від тотального раціоналізму і породжуваного ним марнославного прагнення до накопичення знань ("Knowledge for knowledge sake")¹. Розумність марнославців, які йдуть, за закликком Ф. Бекона, шляхом такого накопичення, природно, ототожнюється з кількістю так званої засвоєної інформації і з можливостями оперувати нею, користуючись відомими рутинними методами, з максимальною оперативністю. Поезія в цьому випадку — щось вороже такій розумності. Технократи, сцієнтисти і "ділові люди" тому виключають її як пусте заняття, дрібниці, розвагу для сентиментальних і не дуже сучасних дівчаток і хлопчиків, які не знайшли ще контактів зі "справжнім світом", з "достотним" життям. Високе почуття, таким чином, лишається поза логікою, поза господарською корисністю, поза гігієною тіла і духу. Ним не користуються технологічно, включаючи в творчий процес будь-якого гатунку, в тому числі і економіко-фінансового чи кібернетичного, або, зрештою, ручного, ремісничого.

Система ж почуття-мислення чи мисле-почування (всі "різнствування" — від російського "разнствования" — зосереджуються лише "на вході", абстрактному "лівомозковому" або образному "правомозковому") переводить пізнавальні (когнітивні), інтелектуальні дії на більш глибокий рівень довірчої роботи з власною рефлексією, яка при раціональній (та не раціоналістській!) зарядженості дає нам той нескінченний пласт нескінченних смислів, семантичного і морфологічного розмаїття, що так чи інакше хвилює, бентежить саму суть людини, бо є, в принципі, "пізнанням самого себе". Зрозуміло, що йдеться не про "ін'єкції" поетичного у звичне логізування, а про зовсім інше використання розумового апарату у всій його повноті. Ми ніби повертаємося на новому витку до концепції Миколи Кузанського. Ми оволодіваємо контрольованою і підготовленою медитацією. Ми приходимо до необхідності постійно займатися своєрідними асоціативними багатствами, які виясняються індивідом у проце-

¹ Знання заради знання (англ.).

сі, що дає йому невимовну насолоду, подібну до задоволеності витончених маестро “кастальських партій” у романі Г. Гессе “Гра у бісер” (проте в автодидактиці немає і бути не може змагання і ранжирів у галузі духовного, що ми спостерігаємо в елітарно-тоталітарному суспільстві романічної Касталії, відокремленої від усього іншого т е п е р і ш ь о г о, сучасного для них світу).

Асоціювання індивідуумів у суспільстві має обов’язкову для врахування у нашому роздумі паралель у вигляді внутрішньої мультиперсональності (“багатоособистісності”) кожної розвинутої культурної людини. Судячи з усього, така властивість тим яскравіша у тих її володарів, чим вони багатіші відтінками “високих станів”, мисле-почуттями різних історичних епох і народів. Розуміння різних гіперособистостей, метаєтнічного духу чи епохальної логіки гуманізує особистість, яка мислить, дає їй реальну можливість ототожнювати себе з багатьма іншими — дуже різними, часом навіть не сумісними.

Модель духовного світу, таким чином, об’єктивно існуючи для культурних людей, стає метою і приналежністю суб’єкта. Він прагне до ототожнення себе зі світом, до прийняття різноманітностей (російською мовою “различностей”), несхожих думок і традицій, до захоплення неоспільнюваними для невігласа художніми явищами. Він орієнтований на прийняття через розуміння. Звідси поведінкова активність без метушні, знемарнославлений образ життя, справжня повага і захоплення як Сходом, так і Заходом, як Північчю, так і Півднем.

Стиль побутування — точно так, як і художній — набувається лише як результат настійливого приріднення багатьох інших стилів. Жалогідний і дурний вигляд мають художники, які тремтять над своєю вигаданою оригінальністю і через побоювання вратити її і стати “еклектичними” нехтують знайомством з шедеврами. Результат, як із абсолютною достовірністю доводить багатовікова творча практика людства, саме протилежний — це вони і стають епігонами, копірсаються у засобах, які не можна досягнути до кінця без контексту, в якому жив і винаходив їх великий попередник. Неусвідомлений же формалізм розвивається з гострої форми у хронічну, стає причиною все частіших неадекватних апперцепцій фактів дійсності. Настають розлад, дисгармонія, що прогресує, і занепад, тобто перехід у позакультурну і навіть у докультурну форму існування. І ніякої особливої гальмівної ролі у цьому процесі не відіграють ні “єрудованість”, ні дипломи будь-якого рангу, ні “зовнішня” освіченість і культурність. Не рідкісні випадки, коли неорганічне їх носіння пе-

ретворює їх на свою протилежність, парадоксально підсилюючи мракобісся, мікроб якого присутній і в найбільш благополучному суспільстві.

Дегуманізація розмислу, відсутність з'єднаності міркувальної праці з чуттєвою, що морфологізується, доводять до розв'однення особистості в абстрактивованому просторі. Загибель її серед "усього-лише-знаків" загрожує кожному з них у випадку депетизації на глибинному рівні (= втраті "індивідуальної логіки").

Природа опирається впровадженню механістичної "командно-адміністративної" знаковості. Для здійснення такого опору вона має механізм нудьги. Врятування — у перетворенні "чужого" знаку в образ, потім — у свій власний, творчо знайдений знак. Відомий нам процес (див. початок розділу) може бути записаний символічно:

$$N_0 \rightarrow G \rightarrow N_1,$$

де N_0 — абстрактний знак, що сигналізує про місце перебування імпліцитного думання-переживання (від англ. "note"), G (від німецького *Gestalt*) — образ, морфологізована абстракція, процес індивідуального мислення, що породжує (за допомогою усвідомлюваних відчуттів, реакцій на матеріал) N_1 , тобто власний "рідний" знак.

Від карба, зробленого кимось, до свого власного — ось шлях елементарної творчості. Знак N_0 ніби запускає механізм "струмкового думання", "сенсорного розуму", "асоціативної машини" та повітряного змія — одушеного зв'язківця, якого посиляють на небеса, повноважного представника душі, її індивідуальної поетики. У момент сприйняття N_0 той, хто мислить, передчуває власне відкриття не тільки в розумінні набуття нового значня, привласнення невідомої раніше інформації, але — головним чином — і в розумінні неповторності, унікальності **осягнення**, власної індивідуальної логіки.

У випадку, коли первісний знак несе нульову інформацію і — як наслідок — не виникає актуалізованого інтересу, звичайно шукають контекст, в якому знак цей "прояснюється". Автдидакт має навчитися не пасувати перед труднощами такого пошуку. Власне кажучи, шлях до матеріалу, що асоціюється, ніби пролягає через масу "побічних перетворень" і "краєвидами", побаченими по обидві сторони уваги, яка рухається цілеспрямовано, дає разом з інформацією і насолоду, але головне — він, цей шлях, а ще точніше — вміння його вибирати й прокладати змушує піти на ущерб отруйно-тьмянний диск "навченої безпомічності" ("studied helplessness").

Пізніше, у розділі, присвяченому алгоритмізації самонавчання, ми розглянемо докладно “матеріальну” базу, необхідну автодидактові, і познайомимся з прийомами, що допомагають намічати нам найкоротші реальні шляхи до інтелектуальних цілей. Зараз же зауважимо тільки одне: володар певних можливостей (наприклад, знання іноземних мов), що звуться інструментальними, незмірно більше, ніж той, хто не володіє ними, може набути максимальну для нього, невідому спочатку, розумову могутність. Ним, цим відчуттям, нагороджується і так звана “середня людина з досить скромними здібностями”. Проте, треба пам’ятати, що саме відчуття не тотожне феномену. Впевненість у досягненні інтелектуальної мети необхідно діалектично пов’язувати із ймовірнісним підходом, з очищенням від марнославства свого помислу, зі сподіваннями на труди і терплячість, на Провидіння, в даному випадку описуване у позитивістських термінах як метаструктура по відношенню до інфраструктури, в якій ми здійснюємо асоціативний пошук.

Навіщо ягідні місця шукати
десь вдалині, коли вони всі тут
для дум, що знають власну висоту
в той час, як тіло все ще в межах хати.

Суниці хвилювань — люблю збирати
на Дантовій галявині, святу
відвідуючи просторінь, оту,
де, грішний, ти хоч мить існуєш свято.

І хочеться ділитися й понять
первинну суть новою частувать,
поміж добами знищуючи грані,

враз опиняючись у всіх часах,
спростовуючи світ, що попервах
підсовували присмерки старанні...

23.07.94

Київ

У зв'язку з темою зв'язування, якій ми присвячуємо цей розділ, необхідно торкнутися повільного читання.

В епоху тотального раціоналізму, що, певно, закінчується, ті, хто вчиться, частіше за все були орієнтовані на схоплення смислу і швидке сприйняття. Вимога осмислити здолала і стерла вимогу **відчутти**, заглибитися в значення через морфологію, "матеріальну частину сутності". Але педагогу, що мислить дискурсивно, від цього зовсім не тривожно на серці — він бажає своєму учневі збагачення інформацією на рівні суджень, повідомлень. Він говорить йому про сенс сучасного життя, про "інформаційний вибух", про необхідність **знати**, бути обізнаним, накопичувати знання тощо. Винятково рідко ми можемо спостерігати протилежне орієнтування на першорядне значення непопулярного вміння все життя повертатися до одних і тих же шедеврів, "не ковтати непрожоване", навчитися найголовнішого і важкого в інтелектуально-психічній діяльності — правильно поставлено-го аналітичного повільного читання. Саме воно — основа становлення особистості, що себе творить. Той, хто не вміє читати повільно, з повним подоланням текстуальних утруднень, приречений на дожиттєве "недо-" у пізнавальній діяльності, на вічну визначену неповноцінність своєї чесності і на поверховість, неоригінальність мислення.

Отже, постановка самого мислення сполучається з постановкою повільного читання і — транзитивно — з асоціюванням. На наш погляд, останнє не просто є одним із основних і, безумовно, головним способом мислення, але, якщо уявити весь цей процес без редукування, цілісно, — тим носієм усіх інших процесів (відомих і невідомих), який спрямовується, певно, законом метаструктури, що постає саме у цій дії.

Механізм єднання з природою — ментальний чи, у крайньому разі, квазіментальний (для прикладу можна було б узяти вегетативну і мінеральну феноменологію, тобто флору, фауну і косне в природі, бо кожний феномен відіграє роль суб'єкта, який "різнствує" лише в реальному зв'язку із всією сукупністю, "mit den All"¹). Все у світі "вміщено" в асоціювання, і сам він є асоціативною сферою нескінченного. Будь-яке **природне** пізнавання чого б то не було є тому пробудженим чуттям тієї чи іншої структури, тобто відбиття, а точніше — бачення відбиття проявленої дії метаструктури, ноумена, що не існує без феномена. Відобра-

¹ Із Всесвітом (німецькою буквально — "з усім")

жений вид структурування цілком тотожний тому, що відображається, відбивається, але лише як flash, спалах, бо акт усвідомлення застаріває, об'єктивне життя змінюється швидше, ніж миттєво, ми ж бо існуємо у ментальній структурі, де час-думка лише на її важко доступних полюсах (структура — завжди сфера) набуває щільності й універсальності, майже анігілюючись у відчутті стягнення минулого й майбутнього в одну точку динамічного нинішнього.

Швидке читання, що провокується самою протейстичністю буття (залишимо без уваги славнозвісний “темп сучасного життя” як аберацію поверхового мислення “локальних” патріотів сьогодення), в автодидактиці поєднується з базовим повільним читанням філософських, художніх і наукових шедеврів, сакральної літератури всіх часів і народів, повідомлень і даних, важливих для життєвої орієнтації суб'єкта (з інтимною інформацією включно).

Техніка повільного читання заслуговує на пильну увагу. Розглянемо, не відкладаючи, основні принципи, покладені в її основу.

1. Пріоритет сприйняття форми, тексту як такого (незалежно від знакової системи).

Це означає, що перед роботою необхідно настроюватись на периферізацію насолоди, інтересу, пафосу тощо, які викликаються сутністю повідомлюваного. Саму ж роботу з текстом треба вести з максимальною її фізикалізацією, уникаючи відходу від технології виконання пропонованого смислу. Ворог повільного читання — передчасне інтерпретування і фактично передчасний умовисновок з приводу підтексту. Грунтовність у поводженні з текстом починається з дослідження не сутності, а її втілення.

Треба читати зовнішнє до максимально повного прояснення загальноприйнятих значень кожного знаку і їх поєднань.

Заборона передчасно займатися сутністю цілком обґрунтована. Як вже було показано вище, будь-який смисл, що осягається, — миттєвість. Орієнтувати того, хто вчиться, на остаточність осягнення — різновид педагогічної необачності, якщо не злочину, бо таке орієнтування веде, у кінцевому результаті, до розхищення і руйнування інтелектуально-психічного каркасу особистості, до селективного мислення¹. Непоспішливе дослідження матеріалізації смислу, його уречевленого втілення причет-

¹ Селективним ми називасмо мислення з умисним чи мимовільним “забуванням” про факти, що вступають у протиріччя з тим, що доводиться.

не й до вивчення самого смислу, бо він — невід’ємна частина й самої знакової плоти.

Запропонований принцип і заснована на ньому методика повільного читання аж ніяк не спрямовані на девальвацію смислу — навпаки. У нашому випадку враховується парадоксальність, “окаєнність” людської природи — цій властивості відповідає також парадоксальна інтенція. Відміна лобових атак на смисл полегшує оволодіння ним. Сутність, що вислизає, є достотною, з її периферізацією починається усвідомлюване слідкування за її трансформаціями, яке здійснюється через дослідження всього лише її “оболонки” (чи ніби-оболонки), частини, що її спостерігаємо і виявляємо сенсорно, яка цим тільки і відокремлюється від нередукованого у решті цілого. “Змінний струм” пошукової роботи (коливання: “внутрішнє — зовнішнє”, “фізичнє — метафізичнє”, “знаковє — образно-смилове”) гальванізує духовнє життя, пробуджує давно приспані і начебто атрофовані дитячі здібності до фантазування, підсилені дорослим умінням його тематизувати, спрямовувати заданим маршрутом за допомогою актуалізацій інтересу.

Акцентуїзоване сприйняття знаку також допомагає зняти психічну напругу, що з’являється у зв’язку з далеко не завжди здійсненним бажанням негайного розуміння. Заміна мети (замість оперативного осягнення — неспішливе дослідження) переводить у зовсім іншу площину (структуру!) всі переживання, звільняє особистість від марнославства, а її внутрішній простір — для неможливих в іншому випадку (тобто при “затисненій” підсвідомості) спостережуваних і усвідомлюваних асоціативних дій. Знати, як замінити мету (це робиться за допомогою переключення уваги), означає релаксацію психіки після виконання цієї операції і, природно, зміцнення позитивного психологічного фону сприйняття.

Правильнє мислення завжди виґрашне для психіки. Воно збаґачує її енергетично, включаючи досить складний механізм заохочення творчості природою. Креативність особистості, націлена на добре, вочевидь, богоблагословенна. Проте, загальновідомо, що крапці думки лежать поза простором невдоволеності результатом. Нерідко цитують слова В. І. Вернадського: “Щира і смілива думка є часто страждання”.

Але не стільки сила мотивації, що забезпечує можливість “проскочування вибоїн”, а саме заміна мети і зміна рівня домагань у кожному випадку вирішення практичного завдання дозволяють альсунувати, усунути, зробити “спостережуваними зі сторони” і навіть “із насолодою досліджуваними” негативні яви-

ща, різні вічні “недо-“, обов’язкові недосконалості, що стають прекрасними в контексті подій, які ведуть до позитивної мети.

1. Використання “тотальної діалектики”.

Приєм під назвою “тотальна діалектика” полягає в пошуку єдності протилежностей чи хоча б контрверз, що не поєднуються у діалектичній нерозривності. Виконується він як гра — запам’ятовування через таке твердження: “світло, доведене до максимальної точки розвитку, перетворюється на темряву, і навпаки”.

Пошук пар протилежностей береться на озброєння і для збільшення оперативності мислення, для ліквідації “простоїв” і для “парадоксальних проривів”. Здоровий глузд, лишаючись на варті, не повинен втручатися у свідомо обмежуваний формально-словесний, відчужено-розкований процес. Головне тут — не боятися “смеси дерзостной бессмыслицы, достойной умалешенного”¹. Сміливість мислення, провокована таким чином, надалі може не раз прислужитися, допомагаючи знайти незвичний ракурс при розгляді проблем, “остраннени” (С. В. Шкловський) давно відомого, рутинного. Людина здобуває також смак до метафоризування, до співставлення неспівставного (далекі асоціації). Винахідливий і гнучкий розум, що розвивається завдяки активному використанню методу “тотальної діалектики”, справляє все більше задоволення його володареві.

2. Дослідження “асоціативної гілки”.

Ним також можуть бути плідно продовжені будь-які роздуми, викликані повільним читанням. Зупинка з метою виростити таку “гілку” досить похвальна. Якщо говорити начистоту, дерево повільного читання, проникнення у сутність росте саме за рахунок розвитку своєї крони і всіх інших частин за допомогою вдоволення “асоціативної цікавості”. Це означає, що треба вітати кожне дослідницьке багатоступінчате відволікання від сприйняття тексту. Мучитися від такого відволікання означає доводити самому собі, що ти готовий лишитися на поверхні знання, що так званий “темп життя” здолав тебе і ти застаєшся, як і раніше, адептом швидкого читання навіть у випадку, коли воно категорично протипоказане. Інфантильне прагнення марнославно повідомити комусь (та навіть і самому собі!) про закінчення читання якоїсь книжки треба замінити гордістю за повторні настійливі вчитування у шедевр чи в інші тексти, що заслуговують глибинного осягнення.

¹ Микола І про “Філософський лист” П. Я. Чаадаєва.

Яка ж тривалість кожного такого відволікання?

Це залежить, передусім, від перебігу асоціативного процесу і від наявності довідкових чи квазидовідкових джерел, а також від умінь читача, що навчається, від його досвіду в цій діяльності — адже, зрештою, досить важливо не втратити з поля зору те, заради чого дослідження проводиться (маються на увазі наміри другого порядку — знайомство з шедевром, наприклад, а не первісна інтенція одержати освіту, бути культурною людиною тощо). Доречно тут також згадати, що найкращий спосіб продовжити інтерес до чогось — не доводити цей інтерес до вигорання.

Зовнішні дії автодидакта, його переміщення у зв'язку з бажанням звідатися з приводу того чи іншого терміна або факту ми називаємо довідковими. Такі дії ніколи ним не засуджуються. Ми повинні встановити табу на незадоволення, гіркоту чи роздратованість з приводу їх повторень. Особливо важко для постановки мислення знати, що воно активізується дискретно, саме у моменти прогалин, припинення сприйняття. Це аналогічно тому фактові, що ми “не читаємо, коли власне читаємо”, тобто рухаємо очима, сприймаючи текст зором, а робимо це тільки тоді, коли очі зупиняються після наступної сакади (стрибка, перестрибування).

Частина літератури (йдеться про домашні умови) може лишатися на місці, де ви звикли працювати, ніби матеріалізуючи контур “асоціативної гілки”. Це рідше за все словники, дещо частіше довідники, енциклопедії, але частіше за все квазидовідкова література, оригінали, цитати з яких ми зустріли, місця із творів, затребувані за асоціацією для перевірки того чи іншого припущення, таке інше. Жанр такої літератури може бути яким завгодно, крім словникового. А от словники необхідно щоразу ставити на полицю після використання, стараючись не виписувати слова, а знову і знову повторно довідуватися про них, спокійно і навмисно охоче здійснювати фізичну дію (“функціональна гімнастика”), намагаючись її різноманітити і підсилувати в уяві. Твердження Ларошфуко про те, що “наш розум лівіший за тіло” не зовсім коректний — той, хто працює за нашою системою, швидко переконається у приблизній рівності обох перед лінощами, а потім усе більше переймається ідеєю їх ототожнення¹.

Прості “внутрішні” дії розуму стають незабаром спостере-

¹ Згадаємо у цьому зв'язку “Міф про Сізіфа” А. Камю: “Розум є інструментом мислення, а не самим мисленням”.

жуваними саме внаслідок зміни точки зору на нього. Керування розумом за допомогою самого ж розуму можливе при його роздвоєнні, виході однієї частини із власне операціонального континууму. У розділі, присвяченому цій проблемі, ми детально розберемося у взаєминах “Я”, що спостерігає, і “Я” спостережуваного, чим сподіваємося сприяти вдосконаленню інтроспективної техніки у кожного автодидакта-початківця. Поки ж вдовольнимося лише усвідомленням факту.

“Точка зору” в зв’язку зі здатністю особистості та її розуму роздвоюватися стає, завдяки гострому усвідомленню цієї здатності, ніби геометричнішою, набуває топологічного змісту. Віднині вона — місце, що реально існує у внутрішньому світі. Витончений читач і це переконання, яке, можливо, видасться йому новим, відчує як таке, що енергетизує, дає ключ до створення своєї власної методики. І чи не найважливішим на цьому етапі наших роздумів є для нас розуміти таке переконання як нехай умовний, але все ж матеріальний інструмент, що дозволяє вирішувати різні чисто технічні завдання. Його застосовування нагадує використання подумки, припустимо, молотка, лобзика чи токарного верстата. Так автодидактика пропонує ставитися, зрештою, і до самого розуму, фетишизованого багатьма поколіннями “раціоналістів” різних відтінків. Виховуючи в собі таке ставлення, поступово перестасмо вважати його ніби нашим Господарем, Велителем, природно, ніяким чином нам не підлеглим, самодостатнім і, в принципі, незмінним (згадаємо прислів’я “Якщо людина дурна, то це надовго”). При зміні точки зору на власний розум, приватний “апарат суджень” становить виявляється не таким безнадійним. Розумом необхідно володіти. Кому? Мабуть, явно розумному “Я”, яке кожній здоровій людині відоме із досвіду.

У процесі повільного читання легше за все набувається потрібне нам уміння інструменталізувати розум, інтелект, ментальність тощо — про тонкощі в розрізненні цих понять ми тут умисно промовчимо. У цьому випадку визначаємо ступінь успіху, результативність за відчуттям зручності (чи дискомфорту) після використання тієї чи іншої “психологічної пози”, яка приймається уявленим і умовним “психічним”, внутрішнім “тілом” у зв’язку з тою чи тою точкою зору.

Дуже важливим при дослідженні “асоціативної гілки” є **породження активного захоплення**, ірраціональної спрямованості на терен духовності, що вже піддалася освоенню. Динамічна, рухлива рівновага між ним і мотивованим довгочасним досягненням матеріалу основної культурологічної групи предметів — об’єкт постійної уваги автодидакта. Неважко зауважити тут єдність

протилежностей, на яку вже неодноразово рекомендувалося орієнтуватися у рамках виконання “золотого правила” у початківці (і не тільки на наш погляд) мислителя про “тотальну діалектику”.

Спостерігаючи **активне захоплення**, можна підібратися ближче до здійснення чуда. А хіба інакше, ніж ось так романтизовано, виявивши у собі самому справжнього себе? Ми говоримо, що в сумі своїй всі актуалізації інтересу різнобарвними, сяючими і все-таки, либонь, дорогоцінними камінцями самостійно викладаються у вектор шодського таланту. Почуття знайденої чи тільки ледь відчутій призначеності обарвлене в цьому випадку релігійно — тоді поділу веде найбільш високе переживання, що транслюється (згідно з нашою гіпотетичною схемою) метаструктурою даного співтовариства, даної одиниці, що сволоціонує. Таким чином, чула особистість, усе більше інтегруючись у культурному просторі з носіями духовних аналогій, разом із тим все виразніше виявляє власний контур, власну неповторну окремість, приватну екологічну ділянку, що вимагає постійної наполегливої праці.

Дослідження, здійснюване нами у власному інтернальному світі, відбувається, природно, з акцентуацією уваги на “знаковій площі” і в двох напрямках, вже заявлених нами, — діахронічному та синхронічному. Причому, прирідненість знаків, сем, відкилких коннотацій обертається врешті-решт фізично відчуваним явищем сходження часів в одній точці нинішнього, що рухається. Ефект, якого можна досягти завдяки старанному використанню чуттємислення, знаходить вираження у quasi-всеприсутності, яка радує саму сутність людини, що мислить, у глибинному відчутті **тривання** й перманентної універсальності всього великого у всевітній культурі.

3. *Паралельне читання.*

Побіжне поінформування — не єдине, що відволікає автодиакта-читача від повного “занурення” у те, що він читає. Розсудливий критик, щоправда, уже через це тільки готовий палко захищати право лобителя літератури на прочитання якогось твору одним духом, не відриваючись, досягаючи цим ефекту злиття із зображуваними ситуаціями, глибокого проникнення у зміст і т. ін. Відзначимо, що ми не збираємося захитати на це право. Проте...

Його здійснення у сучасному житті, здавалось би, утруднюється, по-перше, зрослим, у порівнянні з уже далеким “непоспішливим” минулим, інформаційним шумом — це валідно для величезної більшості читачів. Вони не можуть, та й не бажають часто-густо, не слухати радіоповідомлень, не дивитись телевізора, не переглядати газет і журналів. По-друге, постає питання: “Чи

потрібно, добиваючись найбільшої концентрації уваги, зосереджуючись на чомусь, уникати різних перешкод?" Напрошується "очевидна" відповідь: "Звичайно, треба". Насправді, не все так просто. Внаслідок, можливо, "окаяності" своєї природи людина має відчувати, зосереджуючи свою увагу, так званий "опір матеріалу", резистенцію "вислизання" з-під погляду, із поля зору, слуху, нюху чи тактильності. Борючись за повернення потрібного у центр уваги, і тільки так, здатні ми, виявляється, найкращим чином застосувати свій інтелект. Діалектика тут проста: дія неможлива без протидії. Лишається лише грамотно використати відкрите нами явище.

Якщо все відбувається стихійно (читання ніби підряд, повністю), некерований нами інтерес, увага, що стала безгосподарною, підкоряються, як правило, організаційним імперативам. Наприклад, ними оволодівають інтрига, сюжет, еротична лінія оповіді. Пасивність обертається поверховістю, а коли текст важкий — науковий, філософський, складний за стилістикою — навіть психічною ("педагогічною") травмою. Спілкування із "джерелом Знання" може перерватися якщо не назавжди, то надовго. Тим більше, що (хоч це образливо звучить для початківців) перші оцінки найрізноманітніших шедеврів, на жаль, рідко бувають адекватними. Прочитання, що, по суті, не відбулося (тобто самообман) і яке часто приймають за справжнє, провокує лицемірну поведінку, внутрішнє "награвання розуміння", снобізм, нещирість у колі авторитетів чи грубий протест того, хто "випробував", "переконався", проти здогадного, що вимагає перевірки, захоплення знавців, догматичного — в його очах — звеличення давно віджилого опусу, що наводить нудьгу, інерції шанувальників "старого", які бояться образити батьків одвертим зізнанням у сповідуванні іншої естетики, інших принципів і т. ін.

Відсторонене свідомо (а, отже, кероване) ознайомлення із шедевром тому має бути сповнене смирення людини, **переконаної у принциповій неможливості** не тільки розуміння "з нальоту", після першого знайомства, якого б то не було шедевра, але й остаточного осягнення його змісту. *Отже, необхідні численні повторні сприйняття, які й роблять культурну людину культурною.*

* * *

Мислення людини парадоксальне і в наступному відношенні. З однієї сторони, воно — когнітивний інструмент, пізнавальне пристосування. З іншої — знаряддя нашої розкованості, розва-

жального “гралища”. Воно — слуга одкровенень і відволікань. Його шлях здвоєно й учуджено. Воно рухається вглиб і до безмістовного праху поверхні.

Нагадаємо читачеві наші звичні обмовки: мислення треба розуміти не як силоміць спрощене явище, а як тасмничий феномен, що торкається й мови, й безсловесного (але, певно, знакового) процесу на клітинному і, можливо, на квантовому рівні, і Великого Космосу, про який нам майже нічого сказати по суті. Вульгарно-матеріалістичний підхід з його самовдоволено відстороненим від ніби реального й ірраціонального, збіднює саме дійсність наших пізнань.

Двоїста призначеність мислення відповідає двоїстості наших когнітивних операцій. Найбільш серйозне думання, здійснюючись природним чином, носить ігровий характер. Його завершення завжди неостаточне. Воно обарвлене спортивністю, що має непрагматичну мету. Його повний вид співпадає з формулою найвищої цікавості. Отже, органічна серйозність того, хто мислить, тотожна оптимальному відволіканню від себе. “Я” розчиняється у потоці захоплення процесом життєтворної логіки. І водночас тільки так воно, врешті-решт, самоусвідомлюється у рефлексії-грі. Відійти, щоб роздивитися, і вернутися, щоб жити у сукупній множинності, — така схема розяття-єднання, яке символічно твориться нами. Звичайне уявлення про послідовність логізування, очевидно, не відповідає істині і є однією із сонму звичних редукцій.

Згідно з Й. Хьойзінгою, поезія народилася у грі, отже, органічне мислення також є її батьківщиною. І якщо знову потурбуватися про усунення редукції, то треба додати, що воно **принципово поетичне**.

Пасивне мислення обтяжує людину саме відсутністю піднесеності духу над безладно розкиданими реаліями. Активне парадоксальне мислення а с о ц і ю є, об’єднує світ в упорядковану поетизовану структуру. Ефемеридність (миттєвість існування) цієї структури як такої, що відображає унікальність моменту, не вступає у протиріччя з її овічненням, назавжди-входженням у культуру. Для цього потрібно ще ввести знакової ігровий елемент. Дійсність перетворюється на неосяжну майстерню. Гедонізм людини, яка мислить творчо, дозволяє їй створити індивідуальний світ, що з’єднується із створеним людством штучним світом культури¹. Освіта може стати по-справжньому кре-

¹ Порівняйте з думками, висловленими А. Ейнштейном у широковідомій промові, присвяченій пам’яті М. Планка.

ативною лише тоді, коли вона замість багатознайства і більше-знайства (*Vielwisserei, Mehrwisserei*) запропонує тому, хто бажає її одержати, технологічні можливості майстерно будувати свій вимайстрований світ. І тільки наївного любителя псевдо-нештучності може шокувати таке формулювання.

Як це має бути зрозумілим читачеві, на шляху г л и б и н н о г о впровадження ігрового елементу існує психологічний бар'єр. Довіритись якомусь непередреченому (як здається неофіту) медіагративному пліну думки уявляється абсурдом. Адже існують теоретична й практична формальні логіки з багатьма правилами і вимогами. Адже "логічно" — це, як відомо, "прийнятно й для інших розумних". А тут — суб'єктивний потік образів, понять, термінів, панування випадковості...

Однак поспішати з висновками не варто. Спостережливому і достатньо релаксованому досліднику власного думання незабаром стає зрозумілим, що він і сам міг би сформулювати скільки завгодно вказівок.

Крім того, заважає звична фетишизація інтелекту і його роботи. Він надто вже серйозний, точний і суворий, а тут раптом — гра... Між тим, розковане мислення є єдиною можливою формою реального усвідомлення світу навколо нас і в нас. Надмірна "на-супленість" внутрішньої людини ніколи не сприяла творчим відкриттям. Варто також іще раз згадати про ігрову іпостась різних священнодій, будь-яких релігійних ритуалів. Вони ж не можуть не бути серйозними.

Існує також дуже важливий біологічний аспект. На наш погляд, рекомендований спосіб дій як жоден інший сприяє омолодженню — ювенілізації (від латинського *juvenilis, juvenis* — молодий).

ДВА СЛОВА ПРО СУМНІВИ

Той, хто сумнівається, заслуговує подвійної оцінки. Як нерішучий і тому пасивний. Або як такий, що діє активно, та заперечує остаточність власних рокувань. Другий тип нам симпатичніший. Це сучасна людина, яка мислить ймовірно і розуміє тимчасовість торжества будь-якого закону природи чи суспільства, відносність власних, завжди обмежених — як на його власні відчуття — знань. Йому теж властива двоїстість, бо гадальне він приймає (і усвідомлюючи це!) за твердо усталене і, живучи "начорно", вимушено існує у вигаданому "біловіку". Інакше не виходить, коли в людини вистачає інтелектуальної чесності.

З точки зору нашої теорії, сумнів — це відсутність конкретної асоціації. Сумніваючись, я намагаюся знайти відповідну аналогію, прецедент, що влаштовує мій здоровий глузд. Потенціал радості й вітальності (життєвої енергії), таким чином, залежить від мого вміння думати, бо витіснення сумнівів тотожне розумовій дії в її акцентуйовано асоціативній формі. Починаючи пошук подібного, ми прагнемо до негентропії і, досягнувши її, звільняємося від хаосу, тобто здійснюємо творчий акт. Походження енергії тому треба шукати в поетичному. А сама технологія творення будь-чого являє собою ланцюжок сумнівів, що більш чи менш успішно долаються. Отже, куди не кинь, всюди клин, але в найпозитивнішому розумінні: активне вигадництво на якій завгодно ниві корисне, та й взагалі є унікальним засобом і в боротьбі із сумнівами, що обтяжують наше повсякденне існування, вичерпують запаси сил.

Йдеться, зрозуміло, про надмірно затягнутий сумнів, про “застравання”, коли неподолана інтелектуальна притичина паралізує життя, бо не змінюється іншою, теж короткочасною, що тяжіє і “розв’язується” в свого сусіда з найближчого майбуття.

Затягнені, невитіснені сумніви — серйозний ворог початківця в автодидактиці. І якщо той, хто вже має досвід і навички в аналітичних діях, легко, ніби по снігу, ковзає думкою по свіжому насту сумнівів, то новачок грузне в старих злежаних заметах. До розвитку “борцівської” техніки треба залучати приблизні асоціації, метафоричні “болванки”. Таке відволікання від пасивного саме по собі вже корисне, бо являє собою певну системну діяльність, планову роботу, що відводить від хаосу, ентропії, незнання, до упорядкування, негентропії, творчих знахідок.

У зв’язку з нашими інтелектуальними заняттями хочеться нагадати деякі класичні висловлювання. Перше із них належить М. Карамзіну: “Быть просвещенным есть быть здоровымыслящим, не полнглотом, не педантом”¹.

Тут все зрозуміло, хоч треба зробити термінологічне застереження з приводу здорового глузду. Сучасний “Словарь русского языка” (М., “Русский язык”, 1984) дає два значення: 1) здоровий, непошкоджений хворобою розум; 2) тверезе, практичне розуміння речей, розважливність. В. Даль роз’яснює, що згадане вище словосполучення означає “толк, рассудительный отчет в делах своих или способность обсуждать причины и правильность действий, рассудок”. В обох випадках ніби мається на увазі сенсорна оціночність,

¹ “Наше наследие”, № 1, 1991, стор. 8.

опера на власні відчуття, тобто на морфологізацію, якщо висловлюватися в термінах, нами прийнятих.

Друге висловлення взяте з твору В. Соловйова “Смысл любви”: “Истинное соединение предполагает истинную раздельность соединяемых, т. е. такую, в силу которой они не исключают, а взаимно полагают друг друга (виділено мною – В. К.), находя каждый в другом полноту собственной жизни”¹. Як бачимо, великий філософ навіть основою мислимого існування самого людського суспільства вважав саме асоціативність, чи, як він говорив “сізігчні відносини” (від грецького “сізігія” — “поєднання”). Щоб завершити, продовжимо ще трохи цитування з другого абзацу: “...требуется прежде всего, чтобы мы относились к социальной и всемирной среде как к действительному живому существу, с которым мы, никогда не сливаясь до безразличия, находимся в самом тесном и полном взаимодействии. Такое распространение сизигического отношения на сферы собирательного и всеобщего бытия совершенствует самую индивидуальность, сообщая ей единство и полноту жизненного содержания, и тем самым возвышает и увековечивает основную индивидуальную форму любви”².

А ось що писав Д. Юм: “Наш разум не в змозі зосереджуватися на одній окремішій ідеї — він не здатний досягти цього навіть ціною крайніх зусиль. Однак, які б мінливі не були наші думки, зміни не зовсім вільні від певних правил і методів. Правило, за яким вони діють, полягає в тому, що вони переходять з одного об’єкта на той, який має з ним подібність, знаходиться поблизу чи породжений ним”³. Далі Д. Юм говорить, що асоціювання такого типу відбувається “природним чином” (згадаємо “струмовість мислення” у нашій концепції). Крім того, автор знаменитого “Трактату про людську природу” виділяє низки вражень.

Але зупинімося й лишімо для індивідуальних штудій досить для них перспективний простір минулих людських роздумів. Власне, заради того, щоб викликати бажання працювати в цьому напрямку, ми й зробили спробу доторкнутися до матеріалу разом із допитливими читачами

¹ В. Соловьев “Смысл любви”. Київ, 1991, стор. 54.

² Там же. Стор. 55.

³ Дейвид Юм “Трактат за човешката природа”. Софія, 1986, стор. 370.

У літа є святі місця і храми,
 як у зими, ув осені й весни,
 та в ньому лиш такі живі вони,
 та в ньому лиш так розмовляють нами —

то чинять молитовними словами
 ходу, фігури, жести, рухи, сні,
 то з першого відмінку однини
 в соборну множину ведуть думками.

Капела — кожний куц зелений. Він
 водночас синагога і равін,
 мечеть і муедзін, і Рим і папа.

Є в ньому приклад — злагода листків.
 Він розумом рослинним зрозумів
 таке, що наш і нігтем не подряпав.

23-24.07.94

ДЕКІЛЬКА ЗАУВАГ ПРО СКОРОЧИТАННЯ

У блискучого американського мислителя Ралфа Уолдо Емерсона, який уміє, помиляючись, доходити до лише людині доступного переддвер'я істини, є дивна, на перший погляд, думка про те, що ми пам'ятаємо щось тільки два тижні. Але вона втрачає свою незвичність (читай: неправильність, хибність) і стає прийнятною, коли ми відволікаємося від звичної схеми й мислимо *de facto*, спираючись на реальні відчуття, живе хвилювання, завжди чомусь смертне, скінченне...

Ми масмо одержувати враження, щоб існувати. Життя в ізольованому просторі фізично неможливе. Архетип духовності — потреба сприйняти, що не замикаються на самій живій істоті. Архетип враження — кореневий пошук у ґрунті. У кожному з нас основою-підкладкою всього лишається така-собі квазірос-

линна аналітичність, вічно здійснюваній вибір “гравники”, живої лише в оптимальному просторі.

Читання не замінюється нічим. Навіть подорожами (хоч так твердив, очевидно лукавлячи, “кращий, найгалацановитіший” — за визначенням Сталіна — поет В. Маяковський). Власне кажучи, читанням у широкому розумінні слова можна назвати будь-яке адекватне спілкування зі знаковою системою. Тобто з усім буттям, участь в якому (існування) можлива тільки для тих, хто “читає”.

Та залишимо широкі тлумачення й метафори — нам необхідно прояснити погляд на “море інформації”, хвилі якого, здається, готові захлеснути сміливість любомудра. Кількість позитивних знань може відвернути від бажання знати, колишнього такого модного. Відсутність же такого приводить до гострої форми сучасного антисциенцізму, а часом і до звичайного невігластва.

Сцілла й Харібда в самопросвіті — по-перше, заперечення занять “для кругозору”, вузька спеціалізація, яка нібито дає оптимум умов для досягнення майстерності, і, по-друге, безплатне блукання просторами всесвітнього знання, “освітянщина” без благості й просвітлення, що їх ми одержуємо згори як підтримку в разі слідування своїй справжній духовній потребі.

Благополучний шлях через уявлювану протоку веде до гармонізації особистості, у “море”, екологічний баланс якого теж залежить від постійних коректив маршруту індивідуума, який вже первісно відбувся. Бути хорошим штурманом тут означає знову й знову проходити небезпечну протоку, що веде в море, аналогічне першому. Горе тому, хто заспокоївся й вирішив, що його плавання віднині застраховане від неприємностей, бо здійснюється на таких широких просторах. Аварія в цьому випадку неминуча. Результат — зупинка духовного зростання.

Зрозуміло, що обраний нами спосіб життя у самоосвіті, пов’язаний насамперед з правильно підбраною літературою, з *legenda libri*, “репертуаром” читання — не тільки щойно розглянутого повільного, але й швидкого.

За допомогою методик, що існують, можна тренувати вміння схоплювати можливо великий обсяг матеріалу в одиницю часу, відтворювати зміст прочитаного. Ця мета, здавалося б, цілком прийнятна. Але це не так, бо робота виключно зі *змістом, смислом* має нас вдовольняти далеко не завжди. У серйозних відносинах, наприклад, із шедеврами мистецтва і літератури зневага до матеріалу, до форми, знаку як такого виглядає, принаймні,

дивно. “Пієту” Мікельанджело не можна “перевести” з мармуру в дерево чи гіпс. Глибинна семантика множини явищ культури дається нам у відчутті завдяки сприйняттю знаку, його індивідуальному “опочуттєвленню” (часто через співтворче виконання, відтворення по-своєму).

Маючи певну культуру інтересів, можна вже в початковому періоді спілкування з інформаційною нескінченністю уникнути безпринципної омніворності (всеїдності). Скорочитання, побудоване на базі повільного читання, допомагає уникнути шкідливої поспішливості, що веде, як правило, до “непережитості”, поверховості сприйняття і, в кінцевому результаті, до спотворення матеріалу.

Автодидакт читає частіше за все кілька пов’язаних між собою (щоправда, нерідко за досить далекою асоціацією) джерел. При цьому він має на меті не уподібнитися персонажів із знаменитого у свій час роману Ж.-П. Сартра “Відраза”. Зображений у цьому шедеврї екзистенціальної літератури марнославаць, що займається самоосвітою, вивчав багатотомну енциклопедію “великий Лярусс”...

Повільне ознайомлення з книгою, розрахованою на швидке знайомство, — перший необхідний елемент техніки скорочитання у рамках автодидактики. Треба звернути увагу на апарат книги (*impressum*), місце і рік видання, короткий зміст у рекламній характеристиці книги і, зрозуміло, перелік розділів — оглав. Останнє особливо важливо, бо при вивченні оглаву й необхідно здійснити інтелектуальну дію — з максимальною чіткістю уявити собі власне розуміння проблеми. Чим успішніше це здійснено, тим легше, цікавіше й результативніше відбувається процес порівнювання свого і чужого, що сприймається з використанням тривіальних прийомів скорочитання.

Важлива обставина в житті автодидактів — негайне використання в очному чи заочному спілкуванні набутих знань. У випадку з інтенсивним скорочитанням воно стає ще важливішим. Це — ніби “завершальний удар” всієї педагогічної комбінації, що ініціюється наміром. Добре, що повідомшованість може бути і письмовою: у такому випадку з’являються перші літературні спроби, важливість яких в едукативному плані доводити немає потреби. Кожний, хто спробує “писати для себе”, незабаром зауважує, як зросли його аналітичні здібності, як зміцніла техніка відстороненого бачення себе самого, з’явився певний внутрішній спокій, властивий усім, хто збільшує постійно свій знаковий репертуар, а, отже, й теситуру самовираження...

Важливою деталлю побуту того, хто правильно використовує

скорочитання, є розуміння неодночасності, неодноразової конкретності його напівспортивного заняття. Парадоксальним чином життя подовжується у відчутті (і, вочевидь, фактично), якщо постійне чесне задоволення знаттєлюбності (згадаймо про культуру інтенцій) тче і тче фонове полотно, ту тканину, яку складають ниті добросовісних переживань, що, незважаючи на глибину (а, може, й з а в д я к и їй) розгортаються у часі миттєво, блискавично з точки зору хронолога із секундоміром.

Скорочитання дуже часто є прекрасним способом дії у випадку заповнення прогалини (лакуни), з'ясування потрібних у даний момент понять. Роздратованість, породжувана фактом забування, цілком природного і навіть, зрештою, благотворного, у випадку частого й облігатного використання такого читання, повністю зникає. А впевненість у можливості відновлення знань підвищує нервово-психічну резистентність (опірність). Пам'ятаючи про культуру намірів, варто не забувати також про виснажливу дію пролонгованих (продовжених) сумнівів, які у педагогічній практиці легко знищуються завдяки "спалахам" інформаційної роботи з книгами різних видів, які в цій ситуації відіграють роль побічних довідників. У такому випадку важко мати дані про те, що регенерація знання необхідна всім без винятку.

Повернення до прочитаних художніх шедеврів має бути регулярним. Швидкість відновлення у психіці раціональних, усвідомлюваних підстав, що обумовлюють збережені нею **в и с о к і с т а н и**, досягається не поспішливістю, а зменшенням обсягу використовуваного матеріалу ("фрагментаризація").

Надзвичайно корисна для самонастрою і своєрідна рендомізація — раптове, несподіване для самого діяча коротке звернення до будь-якого джерела. Дуже скоро при цьому можна легко переконатися, що, якими б неймовірно раптовими не були такі миттєві вторгнення, вони виявляються "дивовижно" пов'язаними з актуальними діями нашої підсвідомості. Радість, яку відчуваєш у такі моменти, часто обарвлена релігійністю — адже стає очевидним підказування з високості...

Лиш досконалість владу мать повинна
і нам усім водночас храмом быть,
лиш досконалість... Та хибує путь,
триває без кінця лиха година

й натомість вічності — часів лушпина,
яку навіщось дні несуть, несуть
усеньким нам прямісінько у суть
і щохвилини щось найкраще гине.

Спасибі вправам. Хай живе етюд!
Це він з мерзенних тягне нас усюд
у вимір, де майстерність — королева,

де витонченість — основний закон
й нема обмежень, кар і заборон
для тих, хто намагається травнево.

30.07.94

Київ

МАТЕРІАЛЬНА БАЗА САМООСВІТИ

Рационально влаштувати зовнішнє життя в автоди-
дактиці означає створити щонайоптимальніші
умови для діяльності ірраціонального. Можна сказати, що ми
виважуємо реальні обставини щоденного існування, побуту,
людських стосунків тощо, керуючись основним надзавданням:
*свідомість уможлиблює основну нашу особисту розумово-пси-
хічну діяльність на підсвідомому рівні.*

Отже, впорядження з о в н і ш н ь о г о як такого треба
провадити з опертям на думці про “устаткування” нашого вну-
трішнього (інтернального) життя. Духовному розвитку переш-
коджає не стільки наявність або відсутність певних тілесних
вигод, комфорту чи неживодайної для інтелектуального поступу
схильності до побутової тендітності, а скоріше чільність уявлен-
ня про них, настирливе нагадування собі про доконечність оп-
тимальних умов. Хибність думки про необхідність “затишного

місія”, “влаштованості” тощо полягає, таким чином, не в її змісті, а в наголошеності на ній.

У будь-якій справі існує критична маса **звернень до неї**, яка впливає на самого виконувача, створюючи його впадобання. Досвідчений автодидакт згадає при цій нагоді закон експоненціального розвитку навичок, із власних спостережень за складнощами свого внутрішнього світу він, певне, спізнав, що терпіння його (тобто навмисне наполягання, щось штучне) нагороджується цілком природним явищем — емоційним “протуберанцем” із знаком плюс, позитивною енергією натхнення й закоханості в працю, “яка виходить”. Але тут ми маємо суто учбовий фактор, щось піби “всередній нашого існування”, а нам би хотілося звернути увагу читача на грамотне існування також і зовнішнього простору, речового оточення, щоденних спроможностей на папітрі підсвідомого вибору. Для того, щоб поступувати в цьому відношенні, треба пильно роздивитися особистий “репертуар” необхідного, визнати зайвіни в хатній бібліотеці, позитхати з приводу страшених книжкових нестач, котрі частіше так і залишаються невизначеними конкретно через непоінформованість, брак обізнаності з *legenda libri* — тобто списком книжок, потрібних серйозному інтелектуалові або ж просто тому, хто цупко перебирає на себе керування своїм становленням як майстра в будь-якій галузі, як людини, що знає хоча б на смак (а попервах лише таке й доступне...) різницю між гідним людським буттям і неприродним для homo sapiens нидінням.

Коли б у якійсь лабораторії не вистачало потрібних реактивів, то навряд чи хто став би ганити її працівників за бездіяльність. Але ми вряди-годи гризем самі себе якраз у схожому випадку: нашому розвитку, нашим здібностям бракує певних вражень (“реактивів”), а тому набуває стагнаційних ознак інтелектуально-психічна діяльність (“лабораторія”). Ледащому вигідно посилатись на обставини, звинувачувати “об’єктивні перешкоди”, які нібито аж ніяк не можна подолати. Така поведінка, світова річ, не призводить до успіху. Вона є вірною ознакою ще не досить розвинутої особистості, відсутності певних рис характеру, необхідних для того, щоб поступувати, яскравості таланту, яку можна набути лише завдяки ненастащо виконуваному, “чомусь потрібному” шліфуванню.

Сідней Розе, учень відомого американського психотерапевта Мілтона Х. Еріксона, згадуючи про свого вчителя, писав в одному з листів: “*більша частина нашого життя визначається підсвідомістю* (виділено мною — В. К.). Сьогодні я повторюю слова Еріксона своїм пацієнтам, й вони реагують на них так само, як

колись реагував я. Мені здавалося, що Еріксон навівовав мені: ваше життя визначене наперед й усе, що залишається, це всвідомити жорстко зафіксовані в своїй підсвідомості стереотипи. Та потім я спізнав, що підсвідомість не доконче липається незмінною. Весь наш повсякденний досвід відбивається не тільки на свідомому, а й на підсвідомому рівні психіки. **Якщо я читаю щось, що справляє на мене глибоке враження, то моя підсвідомість теж стає чимось іншим** (виділено мною — В. К.). Зустріч із важливою особою — тобто з людиною, важливою для мене особою, — теж змінює мою підсвідомість. Насправді, благотворний вплив будь-якої психотерапії очевидним способом має свої підвалини в тому, що особистість може змінюватися, — головним чином, у результаті взаємодії з іншою особистістю або особистостями”¹.

Отже, спростовується фатальна залежність від ірраціонального начала, що зсередини кожного з нас дає накази вчинкам, настроям, думкам, необмежено владуючи в ранзі незаперечної долі. Проте таке спростування справджується лише в разі **постійного свідомого налаштування підсвідомості**.

Для зручності міркувань розширимо поняття “читання”, “читати”, “лексика”, “повідомлення” тощо. Хоч який матеріал сприйняття при усвідомленні перетворюється на знак за схемою: образ → знак. Хоч які обставини, опрацьовані інтелектом на певному рівні, стають повідомленням. “Говорять” безсловесні речі, перетворюючись на вістунів, які щомить здатні постачати нам дивовижі.

Відома річ, жадання в того, хто освічується, — це невситима жага називання. Все повинно мати комусь уже знане ім’я! Початківець любомудр, на щастя, перебільшує — чимало безіменного існує з давніх-давен і щомиті з’являється в швидкоплинному бутті, але його перебільшення тим-то й щасливе, що поки він сам собі ввижається розумнішим за предків. З педагогічного ж боку, подібні міркування — просто щонайкраще, у всякому разі, для початку.

Завдання полягає в тому, щоб і самі хатні обставини, оформлення будь-якого місця перебування, яким би короткочасним воно не було,

перетворити на свосвідну читанку.

Розм’ягття побутових складників сприяє зародженню цікавості. Дослідження досвіду трудолюбів-максималістів (тобто тих, хто завжди бажає “витиснути” зі свого творчого життя якнай-

¹ “Наука и жизнь”, 1991, № 12, стор. 94.

більше) показує, що треба свідомо намагатися жити в кількох вимірах. А значить, нестеменно іспитуватися з кількох "предметів" або хоча б з кількох фрагментів одного з них. Згадаймо лише один приклад: І. Стравинський обладнав своє помешкання кількома дошками з нотоносцями, що й забезпечувало йому практичну невтомність — самостійні думки допомагали одна одній. Й насправді, замість ледашого й тоскного згублення часу в так звані "періоди накопичення", найкраще для особистості, яка розвивається (тобто для єдино справжньої), це уможливити занурення домінантної думки в підсвідомість, "забути" про неї, не силуючи штучно її природу. Відсторонення такого роду — необхідна психологічна деталь процесу мислення. Проте таку паузу в усвідомленні й знаковій обробці однієї ідеї треба заповнювати не неробством і пасивним "чеканням з моря погоди", а краще, аналогічними діями з якоюсь зовсім іншою ідеєю. Майстерність у виборі паралельних розробок, тематичний репертуар — річ, котру можна досить швидко набувати, якщо користуватися власною чутливістю до самого себе, до нюансів піднесень і занепадів, до своєрідного внутрішньо-біологічного "хронометражу"¹ й, нарешті, до звичайного здорового глузду.

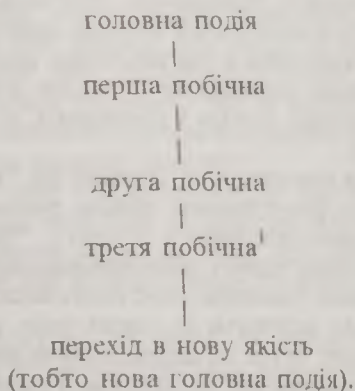
Для започаткування праці в потрібному напрямку необхідно твердо додержуватись такого правила:

не доводь свою цікавість до вигорання, запали нею інші!

Самоспостереження в цьому разі доконечно пов'язане з фізичною дією перебирання матеріалу, переходу до іншого місця, виконання інших рухів тощо. Надзвичайно важливо вважати й саме інтернальне, розумове переключення теж дією фізичного характеру. Таким чином, ми чи не вперше торкаємося проблеми постановки мислення, вміння користуватися так званими зручними ідеями. Така філософічність на суто педагогічних підвалинах, як відомо нам з власного багаторічного досвіду в галузі самоосвіти, здебільшого сприймається тими, хто нею озброюється, як радісне полегшення. Людина ніби скидає зі своїх рамен званісній тягар не завжди усвідомленої інтелектуальної відповідальності за вірність, істинність свого переконання. Ще б пак! — нарешті їй можна розслабитися й не пнутися навіть подумки в лави незаперечних авторитетів, мовців останнього знавцького вироку. Вона навіть одержує тепер постійно освіжальні імпульси від переконання у вічній відносності пізнання світу, який є таким хоча б тому, що й сам невпинно

¹ Пізніше ми будемо докладніше розглядати цю тему. В. К.

змінюється також, як і наше бачення (а від нього він — нехай з погляду екології — залежить). Той, хто повірив в усе це й негайно скромнішав, набував багато психологічних вигод, робився гнучким і спритнішим у справах свого життя, в якому все починало нарешті відбуватися за законами ненастанного структурування. Звичайно, з'являвся й талан; бо його об'яви пов'язані з умінням убачати структурний розвиток полій, що відбувається за схемою:

Це нагадує устрій атомів або будь-яких інших матеріальних, матеріально-ідеальних чи ідеально-матеріальних утворень².

Неусвідомлення структурно-динамічного характеру буття значно гальмує розвиток навичок, спричиняється до життєвої аритмії, до “загального невезіння”.

ПРАКТИЧНА ПОРАДА:

будь-що завжди бути вчасним!

Особливого тут нічого немає, адже побутова ретельність у пишнуванні структурувань — це саме те, що конче виконується справжнім автодидактом. Втім, з погляду нашої системи, опобутовити можна (й конче треба!) суцільно й абсолютно все, адже взаємопросякнення “високого” мислення й щоденних хатніх та інших доконечностей, які вряди-годи викликають обридження, — єдино направний і надзвичайно плідний керунок намагань. Адже будь-який інший напрям дій легалізує, робить цілком природ-

¹ Іноді трапляється й четверта побічна.

² Див. монографію А. Ю. Ретеюма “Земные миры”, Москва, 1988, стор. 27-51.

ним і виправданим добре відоме обурення з приводу постійних та різноманітних завад, що ніби перешкоджають працювати. Де-хто з марнотратників життя навіть повністю перекладає провину на відсутність якихось особливих вигод, на “несприятливі умови”. Такому й на думку не спадає, що немає більш сприятливого для нашого мислення способу існування, ніж той, коли головним, наголошеним є зчитування повсякденності, власне, саме **життя** в його подійності, розвиткові стосунків, робленні земних діл, постереганні руйнації чогось і налагодження, надміру одного й браку іншого, переживань, осягнень, незбагнення...

Будь-яка дія, будь-який вчинок повинні дифузювати з вихованням навичок. Спостереганя й узагальнення, аналітичність завжди й повсюді, цільність сприйняття сутнього взагалі обов'язково призводять до істотних успіхів у самоосвіті, в професії, навіть в особистому житті.

Непильнування самопочуття, бідність на “зручні думки”, недовіра до чуттєвих (інтуїтивних) оцінок розлагоджують вільну працю інтелектуально-психічного апарату. “Затиснена” зайвим раціоналізмом людина чинить найінераціональніше. Але завжди пам'ятаймо, що **ніяке** зовнішнє стає коштовністю для уважного розуму. Ми можемо впливати на самих себе, поціновуючи доступний нам фрагмент буття на належному філософічному (=асоціативному, метафоричному, поезичному) рівні.

Структурування — це спосіб існування косного й тварного, всього, що є. Частки живого чи неживого, ідеї або події, навичка чи якийсь рівень майстерності завжди знаходяться в певній **стадії** структурування. Не бачити цього означає **стихійність** вчасності, тобто лише випадкове, рідке влучання адекватної оцінки процесу, без якої особистість перебуває в стані безладдя й непевності.

Звичайно, ми згадуємо при цій нагоді відому китайську приповідку про селянина, який намагався пришвидшити зростання рисових паростків, висмикуючи їх з ґрунту. Але набути стан внутрішньої рівноваги або, як ми кажемо, постерегти **відчуттєвий золотий перетин**, можна лише тоді, коли ми не лише не будемо квапливими, а й не зволікатимемо.

Разом висновимо:

виконуючи якусь працю, помічаємо наше самопочування, слідуємо за дрібними асоціативними яскринками, здатними запалити серйозні вогнища мислення;

*високу інтелектуальну діяльність раз назавжди перейменуємо у ручне, ножне або в яке завгодно інше **фізичне** роблення, в якому значно важать пересування, заміна тілесної лайдакуватості спритністю й невпинною рухливістю;*

ніколи штучно не розтинаємо життя на побут і піднесене творення з натхненним обличчям боговибраного генія, а суспіль усі, без усякого вилучення, діла свої зливаємо, з'єднуємо з побутом, випрацьовуючи набагато принадніший спосіб творчого існування; постійно відшліфовуємо кілька навичок, удосконалюємо кілька своїх власних майстерностей, споглядаючи ніби осторонь на цілковито тотожні закономірності їхнього поступування;

аж ніяк не відхиляємо нашого природного потягу до прекрасного, орієнтуємося на "магнітний полюс" духовності, не впадаємо в розпач, постерігши, кінець кінцем, в якомусь явищі потворний справжній вид, що був ховався так удало за макіяжем чи личиною, — це природний шлях накопичення нашого досвіду;

нильнуємо розвиток структур та їх взаємодію, намагаючись бути "вчасними" і започаткувавши перебування до потрібних місць на 15 хвилин раніше реченця (терміну);

впорядковуємо своє книжково-речове оточення за поданими нижче принципами й слідкуємо за зв'язком спостережених як слід зовнішніх мікрочинків, рухів, поглядів, пересувань тощо з внутрішніми подіями на тлі цюнайчастіше згаданого "внутрішнього ландшафту";

дбаємо про свіжість почуття до матеріалу, влаштовуючи спілкування з ним за вищевикладеним правилом збереження цікавості.

Ще не одного разу повернемося ми до лише доторканих тем. Щоправда, для започаткування благодіючого процесу самовпорядкування цього звичайно вистачає.

Halflove is weak. But, on the other hand,
it is the mightiest spoiler in the world.
And your main force is diminished when I
halflove you, honey, and halflike you, friend.

Halflove is neutral, as it seems to all,
but that is it that us attacks at night
with base and bitter gas of First World War,
and comes over us with bombs of SWW.

Halflove is reticence itself. But it us causes
the chief despair in this existence, in
our better hope the worst of holes making,
transforming colored entity in gray.

If one halfloves he is to be a traitor
because halfjobless soul deviates
from work of loyalty, from faithfulness to fire,
to flame, which light for vision here produces.

Two halfloves are not able join in a single whole love,
they are condemned to evil separateness
in volatility of irritated life,
that disappears in ugly way that pains

in robbed humanity, in cheated generations,
in kids produced by demihonesty,
in every day that is a little eclipsed
by vile barbarity of feelings incomplete...

02.06.99

Kiev

ІНОЗЕМНІ МОВИ Й САМООСВІТА

Наспів час нашого звернення до психологічно небезпечної теми, яку надто спритні й хапливі індивіди з-поміж наших читачів могли б, як водиться, зухвало відокремити від теоретичного матеріалу, оголоти її заради псевдопрактичності. Упереджаючи такі спроби, зауважимо, що в цьому разі лізти поперед батька в пекло не тільки безглуздо з погляду послідовного використання нашої системи, а й кривдно у відношенні до мовних методик, що ми їх збираємося поступово викладати, використовуючи одночасне самостійне вивчення кількох іноземних мов як незамінну модель для теоретично-практичної автодидактики, філософії валеризму чи й прищеплення смаку до створення більш ефективного особистого способу життя.

Безглуздя в користуванні мовою, насамперед рідною, — хіба не найгірша помилка *homo studiens'a*¹, якої він припускається найчастіше невдовзі після знайдення чогось суто “свого”, на котре треба витратити всього себе, весь свій час, уникаючи гаяти його на якісь там слова... Коли б майбутній математик, бізнесмен, медик, ба навіть спортсмен чи мільйонер здолав уявити добродайний вплив мови та власного мовлення на розвиток його фахової обдарованості, на вміння вплинути на себе або ж просто оперативно помислити в скрутну хвилину!

Людині наче загадано постійно визначати саму себе, означувати переживання, ситуації, в які вона потрапляє. О т в а р и н е н н я відбувається щонайлегше у випадку відмови від таких дій. Властиво, це є *відмова*...

Остеронь знаків, потрібних для олюднення, автодидакту робити нічого. Коштовне знаряддя його начебто-ремеслування — це, перше, самоорієнтування на вивищений стан, який є наслідком сприйняття фрагмента культури завдяки знакові, здатному трансловати високі психічні стани, що в свою чергу породжують нові означування. Отже, відбувається поступ, еволюція, яка неможлива без знакового репертуару.

Людина на початку свого існування, так само як і будь-яка, бодай примітивна, істота, з невідомих причин одержує від природи енергію пізнання. Олюднення механізму усвідомлення стає неподоланною завадою на шляху до “зручних думок” постано-

¹ *Homo studiens* — людина, яка навчається (лат.).

вки мислення, яке можна назвати *prepared thinking*¹. Й насправді, якщо факт існування певних дій (наприклад, у вірусів) ототожнювати з доказом *навмисності користування* ними, то ми необхідно висновлюємо, що є безліч свідомостей, а інтенції, наміри, “навмисні дії” виникають у залежності від, висловлюючись образно, рельєфу буття!

Проте в певному віці ми відчуваємо, що природа, в якій ми були ніби на утриманні, вимагає нашої специфічної участі в її суцільному рухові, що є її сутністю. Вона робить нас посласушниками духу, маючи на оці наші власнорозвинені особистості. Покарання за бездіяльність, неоцінку й не спізнання цього квазі-доручення мають здебільшого медичні назви, однак є серед них і чимало таких, які люди називають “ударами долі”. Відчувши себе *недовтіленою*, людина надто часто переймається відчаєм через нестачу часу чи брак снаги, замість того, щоб братися до невідкладної праці, виконуючи її по шматочках, й таким чином *випирати свою долю*. Про правильний або хибний вибір свого майбутнього подібно міркував і мудрий Арістотель.

Уможливити людське *означування* буття ми здатні лише в оточенні людей або книжок — як їхніх повноважних представників, тобто способом трансляції. Феномен Мауглі — науково цілком безпідставна гарна художня вигадка знаменитого Р. Кіплінга. А звідси висновок: нашому самоукові потрібні мови, а перш за все, три природні європейські, які давно вважаються підвалинами освіти, — німецька, англійська, французька, аби він почував себе добре “обладнаним” приймачем трансльованої можливості продовжити еволюцію людства.

Також негайно, як і на попередню думку, треба звернути увагу на проблему залежності так званої “сполучальної діяльності” від мовлення людини, від культурно-традиційних мімічних чи то пантомімічних рухів. Йдеться про зв'язок останніх із розвитком інтелекту. “Во всяком случае, общие сочетания находятся в столь тесной связи с развитием речи, что более сложные сочетания у человека не могут развиваться без содействия речи (...)”².

Нагадаємо й наше твердження, відоме читачеві ще з підрозділу про культуру рухів, — через мовлення пролягає шлях до гармонійного мислення й культури гештальтрухів. Нині є вповні слухним зупинитися на подробицях.

¹ Prepared thinking — приготоване думання (англ.).

² В. М. Бехтерев “Объективная психология”, М., 1991, стор. 345.

FROM BEYOND THE LOVE

Breeding crevices and cracks.
Laying down a garden of torture
that is millions times more awful than that of Octave Mirbeau.
Gathering grass of frauds for the most loved...
In such way lives banality.
In such way exists a part of world.
"Le Satan conduit la balle..."
And sometimes all force of heart are concentrated
only for a single purpose —
to be and believe in love, with the poetry in palm,
with a crumble of the best to survive
in a strange unknownness named future,
which there is always,
which there is even when you perished,
when you are abolished here as a thinking substance,
as a form, which is able to love.

02.12.99

Kiev

ФОКУСУВАННЯ МОВНИХ РУХІВ І ПСИХІЧНИХ НАПРУЖЕНЬ МОВЦЯ

Наше бачення мовлення спирається на уявлення про специфічно влаштовану зовнішньо-фізичну діяльність мовного апарату та пов'язані з нею психічні акти¹.

Уявімо, що кожне м'язове або психічне напруження взагалі має свій вектор. Напрямок дії за складних обставин, "розташованих" у просторочасі життя, в психології називають метою. Геометризуючи цей факт, ми одержуємо точку (мета), до якої треба

¹ Мої спостереження за власним мовним апаратом і самопочуттям під час засвоєння та використання іноземних мов тривають уже майже п'ять десятиріч. Увесь цей час постійно з'являлися додаткові дані з аналогічних проблем, що виникали і виникатимуть завше в "чужих устах" або ж у "чужих душах". Отож, незалежно від того, як вивчаються мови — чи професійно, чи на аматорському рівні, ступінь оптимізації та довшеності доцільності мовних рухів, так само як і психоенергетичних витрат (а про це безпомілково можуть свідчити почування при збільшенні навантажень), реально й майже блискавично підвищується під впливом усвідомлення явища, визначеного в назві цього підрозділу.

докреслити прями намагань (психічних напружень), задумів, а також розвитку фізичних, зовнішньо-рухових навичок і, зрештою, окремих фізичних напружень.

Мету, яка носить назву комунікації в якійсь природній людській мові, також можна ніби *уречевлити* за допомогою геометричних напружень. Отже:

вектори м'язових напружень мовного апарату й вектори напружень психічних сходяться в дійсно відчутній точці всередині мовного апарату або за його межами.

У цьому явищі, яке ми називаємо **фокус у в а н н я м**, реально, на фізичному рівні відбивається якийсь із найголовніших нюансів світоспоглядання народу — носія даної мови, лише йому притаманний тип звернення до буття, втіленого в роді-племені, до вічності й ніби до тої місцини в ній, що небом доручена для опікування й невиспучого догляду саме цьому народові. Може, почувши оце тепер таку думку, читач по-особливому сприйматиме знамените Шевченкове:

Ну, що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого,
А серце б'ється, ожива,
Як їх почує!..

Отже, ми вважаємо, що не лише звучання й семантика є творцями відчуття **р і д н о г о** — величезне значення має саме психічно-м'язове фокусування мови в її говірному варіанті. Цілком логічно тому принагідно використати це явище на практиці, усвідомлюючи, що воно є чимось ніби містком між культурологією й технологією. Залишається лише винайти просту методичку його застосування.

І, якщо йдеться — а це очевидно — про **інто н у в а н н я** рухів мовного апарату, тобто їхнє правильно (=доцільно) влаштоване сукупне напруження, то природно виникає порівняння таких методик із музичними ключами: от це “грається” в скрипковому, а те — в альтовому чи старофранцузькому. Поняття інтонування рухів та їх гармонійне сполучення (див. главу “Культура рухів”) тут набуває великого практичного значення.

Під чистотою виконання рухів (у даному випадку — дрібних рухів артикулярного апарату) ми розуміємо **ступінь вирізненості** потрібного для їх виконання сполучення м'язів, виокремленості певної фізіологічно-анатомічної одиниці. Відчувається м'язова фальш не слухом, а самим психічним станом, що він є наслідком праці над удосконаленням навички. Як і музичне інтонування, творення “мелодії релаксованих рухів” не досягається ніколи од-

ного разу назавжди. Нескінченну путь удосконалення навичок можна порівняти з безкінечністю ірраціонального числа. Проте справа зовсім не безнадійна — існує певний рівень майстерності, який “готує” психіку, постачає їй високоякісні хвилювання, філософські узагальнення, енергію життя тощо. А чим більше такі інтелігентні й велемудрі заняття кожного, хто навчається, нагадуватимуть ремеслування, роблення чогось, тим краще.

Психічний орієнтир у роботі над навичкою — це комфортний психічний стан. Але треба відрізнити його макро- й мікрорізанти. Треба навчитися в кожному конкретному випадку знаходити зв'язок між фізичною й психічною мікрорелаксацією. “Життя взагалі”, без аналітичності та уваги до тонкощів і тут призводить до безкультур'я. Отже — подробиці, подробиці й ще раз подробиці, які вивчаються й співставляються, які, в принципі, уможлиблюють спостереження й спізнання Діалектики розвитку. А це й є перший крок до сучасної постановки мислення.

Як уже не одного разу підкреслювалось — автодидактика просякнута парадоксальністю, своєрідним внутрішньо виправданим “дивацтвом”, за рахунок якого “розіквалюються” і світ, і сама особистість. Застосування методики рухових навичок мовного апарату теж нібито по-чудернацьки перенаголошує заняття взагалі й мовні екзерсиси зокрема. Наша практика, таким чином, співпадатиме з основною філософсько-педагогічною концепцією нашої системи:

головне (тут — семантику) роби другорядним¹.

Слушно буде заважити, що незглибимість смислів, семантична нескінченність як така не може бути надійною психічно-матеріальною підвалиною. У випадку із семантично невичерпністю ми назавжди залишаємось невизначеними, в той час як, працюючи в ареалі навичковості, здобуваємо невичерпність позитивних емоцій та енергетичного підживлення — тут ми працюємо повсякчас із доступними певностями, з рухом, який має свою власну семантику розвиткової стадії, а для нас, як учнів по-друге, — також відповідний зміст у сонорній комунікації (говірна мова). Відсторонитись цього другого абсолютно неможливо, бо здоровий глузд, навіть навмисне не вповноважений, завжди залишається здоровим глуздом і виставляє своїх чергових біля нашого інтернального діла. Звичайно, не тренований на новій концепції особистості буває дуже непросто й навіть лячно віддати перевагу такому парадоксальному під-

¹ Закон периферізації, вже відомий читачеві.

ходові. Але елементарні випробування на власному досвіді швидко переконають, які безпідставні острахи, що з'являються цілком підставно в результаті найпого тотаально-раціоналістичного виховання. Згодом навіть виявляється, що саме набагато раціональнішою стас наша розумова праця.

Отже, аби міркування "лилися", "текли" (згадаймо відомий вираз Анатолія Франса — *cadence des phrases*, "падіння фраз"), треба подбати про виток, про їх розгашування на потрібній височині, про опорядження внутрішнього рельєфу, раніше передовірюваного стихії самопочувань, патхенсь, випадковостей. Цікавий читач обавіч перегляне свої ментальні звички, знайде щось таке, що тайкома заважало йому думати вільно, розкуто, цілеспрямовано, з набагато більшим, але присмійнішим за колишнє інтелектуальним напруженням. А саме думання сприйматиме він як **нібито зовнішнє роблення чогось, ремеслування**, від чого буде мати ще й психологічний зиск — ковзька раніше стежечка перетвориться на власно-брукований хідник, додасться відчуття влади над собою, опанування процесами, що донедавна іще були для нього некерованими, часто сприйнятими як незнищенні природи незугарності чи то незручності.

Замучило поземне за три дні,
все хочеться сплисти душі нагору
все мариться їй врятування з хору,
та соло нескінченне навесні.

Навіки ми тут — начебто у сні,
навіки нас мов книжку вітер горне,
мов книжку про шалену непокору
в ще до початку програній борні.

Нам треба, щоби нас колись почули,
щоб знов не тільки космос завжди чулий,
до кожного, хто тут на самоті, —

про що найглибша думка наша й тощо
до ближніх нам так хочеться на площі,
а там усе здебільшого не ті.

01.09.94

Москва

ЗВУКОРУХ. СЛОВОРУХ. ПАСАЖНА ТЕХНІКА

Видобування звуку — очевидна мета мовного руху. З цієї очевидності, однак, випливає хибна педагогічна концепція: при вивченні мовлення (як у рідній, так і в іноземних мовах) ставити в першу чергу вимову, тобто видобування фонетичних одиниць за допомогою артикуляції. Все здається правильним, незаперечним, перевіреним стількома роками її поколіннями...

Придивімося уважніше до цієї ситуації: спочатку дається зразок звуку (правильно вимовлений, дочутий, а тому й миттю підсвідомо наслідуваний), а потім (тобто після того, як уже залишився "слід" неусвідомленого, стихійного руху "про себе") пропонується опрацювати потрібну артикуляцію (себто фактично виправляти ненавмисно заподіяну помилку).

Отже, йдеться про ледь помітні тонкощі. Але саме вони є вирішальними. Спостережливі батьки, вихователі, лікарі-педіатри прекрасно знають, що діти, які навчаються усної мови, чинять навпаки, тобто оволодівають **спершу** технікою рухів мовного апарату, розвиваючи потрібні м'язи, а також відчуття точки сфокусування мовних рухів і психічних напружень.

Звукорух — це своєрідний педагогічний атом. Заповзявшись вивчати щось, самоук (яким у тій чи іншій мірі є кожний, хто навчається), знайомий з основами автодидактики та валеризму, намагається визначити саме цей найменший складник, першорух процесу, що він його хоче опанувати. Мовна модель, яку ми зараз саме розглядаємо, не дасть йому схитити, тим більше, що всі "книжкові" предмети в нашій системі рекомендовано вивчати, вживаючи парадоксальну концентрацію уваги на висловленні, на тренуванні словесних побудовань, на діалектиці навичкового розвитку, яка зручно спостерігається за допомогою **виглошення міркувань** тощо. Але про це ми поговоримо докладніше в свій час.

Що далі? Що після того, як ми осягли й потренувалися за допомогою свідомого вилучення, відбору з безладної купи монструальних завдань і надзавдань одного-однісінького та ще й, відверто кажучи, досить простого, ба навіть фізкультурно-елементарного?

Ми помічаємо, що в нас з'явилася потреба, якесь тривожне намагання перейти до більш високого рівня праці над навичкою.

Дискомфорт цей треба вітати, бо він — безречне свідчення бурхливого олоднення занять, адже лишень нашому родові дано визначати діалектику розвитку майстерності за психічними станами. Структура подій — як жива істота. Її треба годувати до-речними вчинками. Саме в цьому міститься розгадка талановитого поведження з матеріалом, який вивчається.

Звукорухи-елементи намагаються поєднуватись, вступати в реакцію один із одним. Подібна спроможність не вічна. Стан речей у цьому випадку нагадує ситуацію в лабораторії, де при-готовано реактиви, котрі можуть і перестояти, зіпсуватись, а це спричиниться, світова річ, до догани від начальства через зрив експерименту. Таке ж саме або подібне можна спостерігати на кухні, на гральному майданчику й, зрештою, де завгодно, бо повсюдно існує побутова нагальність, невідкладна необхідність у певній дії, що не дасть перетворитися млинцю на жужіль, а знаменитому гравцеві-віртуозу загубити свою кар'єру, регулярно не віддаючи вчасних пасів... Проте саме такі безглуздя ми чинимо в невпорядженому внутрішньому просторі, в “кабінетах”, “май-стернях” або на “майданчиках” чи то “трасах”, де працюємо впродовж усього життя, бо там, у нашому осередді й відбуваю-ються головні події. Безвідповідальне ставлення до інтелектуаль-них намірів, бажань і намагань, хоч які б малі вони були, пантеличить саму сутність людини, розхиляє її стрижень, перет-ворює її на якусь другорядну в самовідчутті, “недоконапу” істо-ту, на сіромаху й невдачу.

Отже, негайно введемо поняття **невідкладної внутрішньої дії**¹, пов'яжемо його з нашою основною темою.

Ми відчули в собі намагання поєднувати звукорухи, тобто вивищитися зі стадії дитячого лепетання (згадаймо принагідно, що це в “природних умовах” займає десяток-другий місяців) у стадію побудови слів. При цьому зовсім не конче відчувати до-сконалість навичок. Остаточної досконалості, як відомо, не існує взагалі, але ми матимемося набагато впевненіше, “зазирнувши” вперед і знову повертаючись до окремих звукорухів (які в за-гальному випадку називаються а т о м а р н и м и, або е л е м е н т а р н и м и, рухами). Отже, треба домагатися постійного успіху, про який докладно повідомляє наш психічний стан з безліччю своїх відтінків, а не міфічної доконаності дій. Це — на-дзвичайно важлива психологічна поза й для макроповедінки, для “звичайного життя”, кар'єри, стосунків з людьми тощо.

¹ Порівняйте з “імперативом-секундою”.

Затямимо тепер, що звичайно ми думаємо з приводу вищевикладеного зовсім інакше, піддаючись традиційному трибу життя. На жаль, ми не маємо в оці саме того, що вирішує нашу долю. Неперевершений знавець фізіології навичок і спритності М. Бернштейн писав про перебіг тренувань: “Нечего и говорить, что вся эта работа течет иной раз на три четверти бессознательно, но разумным вниманием можно очень ускорить ее”¹.

Перехід до словоруху, тобто до органічного об'єднання окремих елементів-первинів, для уважних до свого інтернального життя відбувається ніби всередині якогось захватного плану. Таке відчуваємо ми в ранньому дитинстві, радіючи першим успіхам у мовленні, без кінця повторюючи на різні лади не просто слова, а саме словорухи. Ми тренуємо свій мовний апарат, м'язи, їх спритність, набуваючи відчуття гармонізованості пов'язаних між собою атомарних рухів. Природа-педагог застосовує найвдаліший побит.

Переплетення задоволень з невпевненістю, переконаності в правдивості обраного шляху із сумнівом у цей час має ставати ніби віддаленим матеріалом для споглядання й аналізу. Така відстороненість уже сама по собі — успіх. Отже, рекомендовано дбати не про досконалість результату, а про це відчуття зросту, досягненості мети й ніколи не забувати про необхідність усвідомлення цих серединних і в сприйнятті собідостатніх процесів. Згадаймо слова Христа, заримовані І. Франком:

Коли знаєш, що чиниш —
Блаженний еси;
А не знаєш, що чиниш —
Проклятий еси.

Треба “знати, що чиниш”, себто усвідомлювати виконувану дію, щоб не гальмувати свого поступу, розвитку навичок.

Психологічна мета при цьому — досягти вільного виконання, доцільних і адекватних напружень м'язів. При цьому треба постійно робити спроби збільшити темп виконання словоруху.

Щоб полегшити і прискорити оволодіння правильними мовними рухами у різних мовах, система автодидактики пропонує використовувати так звані вабики (російською мовою “манки”). Кожен з них — а це може бути коротеньке речення, два, три чи навіть одне слово — має допомогти нам налаштувати мовний апарат саме в цьому “ключі” (знову використаємо музичний тер-

¹ Н. А. Бернштейн “О ловкости и ее развитии”. М., 1991, стр. 218.

мін). Коли ми говоримо, наші мовні зусилля спрямовані на одну точку, куди ми й посилаємо звук. Щоб було простіше зрозуміти, як знаходити такі точки фокусування, повторимо кілька разів уголос: "іду додому". Чи не помітили ви, що ми "спрямовуємо" вимовлення цих українських слів "на нижні зуби"? (До речі, подібне фокусування і в італійській мові). Усвідомлення такої точки і започатковує роботу над мовними рухами. Якщо ми повторимо російське "эй, ты!", спрямоване на центр ротової порожнини (можна подумки опустити перпендикуляр з піднебіння і знайти його середину), позбудемося нашого українського "нижньозубного" акценту.

Як поталанило встановити авторові цих рядків, кожна мова має свій "фокус" мовлення, куди її носії звикають підсвідомо спрямовувати внутрішній і зовнішній фонетичний потік, висловлені і навіть дословесні думки тощо (Див. главу "Культура рухів").

При цій нагоді, для полегшення вашої праці, хочу навести уривок з написаного мною "Супербукваря" для дітей і дорослих, де йдеться про практичну постановку вабиків, за допомогою яких, ви можете оволодіти звукорухами трьох мов: англійської (E), німецької (D) і французької (F).

А тепер розповідає герой "Супербукваря" Говорунко.

НА ПРОГУЛЯНЦІ

Іду собі вулицею, дихаю повітрям. Намагаюсь думати розумні думки. Не виходить. Раптом бачу: хлопчик років семи-восьми звертається до свого собаки з такими словами:

— Я т-т-тобі дам!

А той гарчить:

-- Г-г-г-г! Г-г-г-г!

Хлопчик знов:

— Я т-т-тобі дам!

І пальцем погрожує сердито.

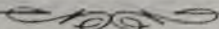
Собака знову, хоча й трошки ніби винувато:

— Г-г-г-г-г! Г-г-г-г-г!

Й хвостом до хлопчика замахав. А той подивився на кішку, яка залізла на дерево недалеко від них, й сказав чи навіть проспівав докірливо собаці, не відкриваючи рота:

— Нннн-нннн-нннн! (Мовляв, як тобі не соромно!)

Й мелодія вийшла отака хвиляста.

Тоді мене наче осяяло: саме життя підказує рішення відразу трьох завдань! Отже, ми тепер маємо ще три вабики¹.

Для фразузької:

"Нини-ннин-ннин!", вимовлене засудливо і зі спрямуванням усіх думок у точку між бровами, яку прихильники йоги називають "третім оком".

Увага! Не піднімайте язика! Нехай він спочиває. Спокійно вимовляйте, то закриваючи, то відкриваючи рота:

Нини-ннин-ннин!

Для німецької:

"Гггг! Гггг! Гггг!", вимовлене з наслідуванням собаці, що гарчить на кішку, або наслідуючи того, хто полоще горло.

Увага! Відсуньте язик якомога далі від передніх зубів і утримуйте його в цьому положенні.

Для англійської:

"Я ттт тобі дам!", вимовлене з погрозою в голосі й без повтору звука "т" (його треба просто зупинити, щоб краще вишло придишання). Рот при цьому майже не відкривається, губи витягнуті вперед, брови суворо насуплені. Язик тримайте "човником", ніс якого піднято вгору (нижня частина кінчика язика торкається верхніх ясен).

Ми, звичайно, пам'ятаємо, що треба намагатися спрямувати увагу на точку фокусування.

...Десь у метафізичній глибині ототожнюються особистості всіх нас — різних, зовні й внутрішньо не схожих людей. Усе людство, з його різноманітністю, являє собою на цьому рівні суцільне "Его". До нього й направлені ментальні зусилля кожного з нас. До нього звертається вічно страждальне, індивідуальне Я. Благальний "крик душі", завжди в щирому вигляді безсловесний, перекладається все ж таки примітивним словосполученням "Хочу єднання!". Ми намагаємося співпасти. Проте здійснюємо це, як ведеться, парадоксальним чином, а саме — стверджуючи свою славну оригінальність, неповторність, ба навіть унікальність. Таким є справжнє, так ретельно за традицією приховуване, психологічне тло нашого інтелектуального буття. Тобто ми ще раз переконуємося у тотальності діалектики в цьому "найкращому з усіх можливих світів" (Лейбніц).

Отже, можемо твердити, заспокоюючи трохи розгубленого, певно, читача, що

життя є нескінченною низкою раптових оксюморонів.

¹ Детальніше ви можете довідатися про фокусування в книгах автора "Автодидактика" та "Азробіка во рту" (прим. ред.)

(Нагадаємо, що оксюморон — це риторична фігура на кшталт “гарячого снігу” або “холодного полум’я”).

Те ж саме, звичайно, можна сказати й про самотлумачення кожного з нас, яке є, здається, природним надзавданням і пов’язане з повсякденням нашої аналітичної праці, що ставить психічну основу життя (хоча вона — лише тло, фон, на якому точаться квазі-головні фізичні події: знов оксюморон!). Наш внутрішній світ завжди стає на перешкоді геометрично бездоганим планам у світі зовнішньому, якщо нашому осерддю, тремтливій сутності не залишити права на маленьку принагідну розхристаність. І навпаки: вільно-медитативний напрям думок-станів, їх природний плін й словесне або якесь інше (часом цілком унікальне щодо знаків) їхнє здійснення на фізично-зовнішньому рівні дає в результаті ту творчу, а, значить, вічно порушувану рівновагу, до якої людина інстинктивно прагне. Завершуючи наші первісні міркування про матеріальну базу автодидакта, бажалось би створити у читача передчуття такого способу життя, коли містичне стає, так би мовити, побутовим, а те, що спадає на думку, більше не відрізняється від, наприклад, хліба-солі на столі.

Сподіваємося, що вже поклали бодай кілька цеглин у підвалину того, що можна назвати *майстерністю бути цікавим для самого себе*.

До ієрогліфа святкую дотик
і трохи урочисто в далину
душею лину й ніби світ горну
у ліжку книгою. Й так буде доти,

аж поки не опиниться в нудотах
цікаве нині, поки в давнину
воно не кане, поки не пірну
і сам я в неї, поки з Геродотом

раптово поруч не зависну десь
в якомусь вимірі, де Бог-Отець
утримує прозорі наші суті,

що невидимі для простих очей.
Нам тут, бува, так боляче пече
та лінія, в яку життя закуті.

05.09.94

Київ

АЛГОРИТМ ЗАНЯТЬ АВТОДИДАКТА

Спосіб людського життя постійно змінюється, на індивідуальному плані завдаючи кожній новій генерації чималих страждань. Він є функцією самої еволюції. Певною мірою — її матеріалізацією й соціально-психологічною іпостассю. Характерною рисою його є те чи інше предметне оточення, ті чи інші речі, в користуванні якими маніфестується смак епохи, стиль існування, приналежність власників-консументів до певної *сучасності*. Остання ж інтегрується у відношенні до щойно винайденого, в “досягненні сьогодення”, в тому, що ніколи не існувало до цього. Народжується патріотизм сторіччя, якогось періоду його, навіть короткого часового відтинку.

У той же час культурне існування людини передбачає постійне збереження чогось старого. Саме за рахунок смакових спільнот спромагається тривати порозуміння між поколіннями чи бодай хоч “*joints of times*” — “з’єднання часів”.

Без сумніву, ми помічасмо діалектичну єдність протилежностей — заперечення й скасування старого, з одного боку, й утримання традиційного, консерватизм щодо кращого в минулому, з другого. Щоправда, сутність еволюції, здається, полягає в модифікації цього *оптимуму* та його девіації, тобто відхилення, від теоретичного тренду в зв’язку з неувяленими обставинами дійсності, буття, всесвітнього простору.

Власне кажучи, культура людини — це одночасний дотик до найвіддаленішої давнини й до авангардного (навіть авангардистського) експерименту. Найжиттєдайнішим для духу є постійне його знаходження між цими двома фізичними потенціалами метафізичного. Культура — це хвилювання у світлі вольтової дуги, що виникає між минулим і майбутнім, створюючи насправді живе сучасне. Отже, “раціональне” накопичення знань може не мати з нею нічого спільного. Так зване освітянство само по собі опиняється навіть на перешкоді справжнього світла для духовності.

Згаданий дотик повинен бути в ідеалі постійним. Тобто здійснення його — онтогенетична, кризжиттєва справа. Він увесь час змінюється, залишаючись тим самим. Він складається з мільйонів мікропереживань “з приводу”, який щоразу знаходиться трохи несподівано. Культура, як би вона не асоціювалася зі світлом, існує фактично навпомацки. Поведінка її прихильника визначається пошуком об’єктів уваги, значною мірою тактильної — він є ніби потенціальним порушником музейного правила “руками не

торкати". Проте часом цілком замінним є доторкання думкою, хоча й у цьому випадку потрібен об'єкт, речовинне представництво того, що чомусь цікавить, наповнюючи життя незрівнянними барвами й почуттями, змістом і подіями. "Чомусь" — це не риторична частка, бо рух людини в просторі культурного розвитку й насправді не упереджувальний свідомістю. Та все ж...

Можна легко уявити численні зовнішні обставини життя, котрі сприяють жаданим вчинкам або, навпаки, перешкоджають їх втіленню. Можна також зручненько послатися на *fatum*, за-непадницьки опустити руки й меланхолійно доживати свій строк ("чи я живу, чи доживаю..."). До речі, такий тип поведінки властивий дуже багатьом інтелігентам, які переконані в несумісності їх духовно активного існування з будь-якою формою прагматизму. Однак часи змінюються — й даються ознаки вимоги самої еволюції, осмислюваної не в останню чергу саме інтелектуалами.

Дати малюку відчутти батьків сенсорно, дотиково, твердять біологи, означає дуже багато для його майбутнього формування як людини. В дужках завважимо, що тут важливе й спілкування аурами, тобто певний позасенсорний процес. Але все одно — потрібна наявність, присутність істоти, котра є донором якогось поки не розтлумаченого як слід психосоматичного досвіду.

Аналогічне коїться й з тими, хто залучається до духовності. Перше підсвідоме смакування тут теж заперечується сирітством. Але "батьками" можуть бути різноманітні речовинні іпостасі особистостей. Живе (як таке) в духовному світі маємо трактувати набагато ширше, ніж у побуті. Осягнена думка спромагається передавати елементарні частки колишнього тіла-носія, в якому вона виплекалась. Тому можна особисто закохуватись у людей давно минулого. Ментально чуттєве в людському світі є, мабуть, матеріальним руслем і — хто знає? — одоночасно й складником духовного.

Спрощуючи проблему до потрібного практичного рівня, визнаємо, що поведінка людини в просторі культури знаходиться під вирішальним впливом об'єктів останньої.

Отже, свідомі алгоритмізація занять цілком спирається на постійну "свіжу" наявність певних книжок, наочного приладдя, устаткування тощо. Причому, цей зв'язок настільки органічний, що *влаштування об'єктного світу є істотною рисою вищезгаданої поведінки*.

Власництво в сфері духовного має подвійну — внутрішньо-зовнішню — природу. Зміст явища культури, його осягнення, "сліди" від нього, повільна досвідна праця з ним та нарешті його сенсорна трансформація, перетворення на відчуття — все це не

вимагає полиць або комор для зберігання. Це — в нас, а ще є тим, в чому ми існуємо як у своєрідній невидимій оболонці-атмосфері, тим надійніший, чим менше в ній “озонових дірок” нез’ясованого вчасно в той чи інший спосіб, *невизначеного*. Адже є не тільки мовна недорікуватість.

Але існує ще й цілковито предметний, речовинний шар — втілена в об’єктах сигнальна система душевних станів.

Стосунки між — умовно висловлюючись — реаліями уяви й реаліями об’єктів культури є її головним коефіцієнтом. У разі невикористовування або недовикористовування матеріалізованої частини духовності речі, які її складають, перетворюються на мотлох, на зайвину в побуті, а тому й приречені часто до знищення, до страти в крематорії невігластва. Часом і цілком буквального. Культура світу чекає на реквієм загиблим безвинно книжкам та манускриптам.

Проте, як це не дивно, кракелюри невігластва трапляються й на вишуканому мрамурі еліти від духовності. Ну, наприклад, хоча б тоді, коли хтось із знавців надто зникає до якихось явищ або об’єктів, адаптується до них. У такому випадку щось так зване об’єктивно цінне автоматично переходить до розряду невикористовуваного. Адже в нормальній домашній бібліотеці завжди буде фігурувати дециня відпрацьованого назавжди чи відстороненого тимчасово. Скажемо більше: автодидакт, усвідомлюючи це незапобіжне явище, використовує його в практиці за правилом:

звичайний підручник (адаптований об’єкт), що ти його вже не сприймаєш загострено, сховай від себе самого на деякий час.

У формальному педагогічному процесі, як відомо, на такі речі не звертають уваги. Результат підраховується за кількістю *будь-що-засвоєного*. Про душу й самопочуття, про окриленість й наскрізну інспірацію годі й говорити. В автодидактиці ж вважається набагато важливішим високий психічний стан — дивовижне еволюційне надбання людини. Педагогічний (чи може, краще — *антипедагогічний?*) злочин, з її точки зору, коїться нестеменно там, де, здегуманізуючи мить за миттю пізнавальний процес, не акцентують уваги на самопочутті, а значить, і мисленні-почуванні. В цьому разі відчувається широко розповсюджене відчуження від самого себе, перший етап у розвитку звичайних і досить, як правило, драматичних стосунків з освітою. Ось чому освітянщина з притаганим їй хворобливим роздвоєнням особистості виглядає патологічним явищем. Отже, така дрібничка, як байдужість до шедевра на полиці, в ефірі чи на музейному стенді — не така вже несерйозна річ, як здається на перший погляд. Навіть навпаки: з неї починається хід думок

у потрібний бік, без неї, немов без повернутого вентиля (теж така багатель!), ніколи не піде по життєпроводу необхідний енергетичний потік, найважливішим складником якого є найщиріший пієтет до прекрасного, майстерного, витонченого тощо, коротше — до справжнього, тобто такого, що має те чи інше відношення до людського вічного.

Oh, my darling does not like violin.
And violin is still a part of me,
and violin is a part unloved
by my darling in this life...

Oh, my darling is scarred by Bruch,
when I switch a little eternity
pressing a button of my heart
by my passion to live as music —
with fullness of cosmos in my mind,
what is surely made
in the workshop of Stradivarius,
which knew how sounds our depth.

And strings instead of the nerves
for thoughts of mine are produced
by the better among the twigs of feelings,
blossom of which is colophon dust
from the bow that's created by comet
of hope of being where love Bach-like tangs,
where it is so violinly and stringly
and vibrant reality is more real.

But is discarded everything previously played
by all that which has form
of Mendelsohn's and Chaikovsky's concerts
for my soul with full orchestra
of co-sensings, co-despairings, co-recoverings
and the whole bulk of "co"-s,
needed for this non-playing,
that is to be ever a play.

And yet, I remember, I'm not able to lose
the awful finding of a common day:
my darling does not love violin
and violin's dying from that.

02.03.99

Kiev

Неофіти від автодидактики складають три групи, а саме:

1) ті, хто використовує систему, так би мовити, нормативно, тобто йде до культурологічних вершин, вивчаючи автодидактичну технологію на лінгвістичній моделі;

2) ті, хто з якихось причин відклав заняття мовами, захопившись лише загальними принципами методик, що вони йому запали в вічі;

3) ті, хто займається винятково мовами або нерідко лише однією, застосовуючи тільки деякі побити, котрі, на його погляд, є найпрактичнішими.

Ясна річ, найбільшими грішниками є останні, хоча не на багато відстають від них і другі...

Під час публічних виступів я звичайно наводжу приклад з годинником, який “для спрощення справи” повернули з ремонту без десятка-другого деталей. Годі тоді сподіватися на точність ходу, хоча від’смними стали нехай третьорозрядні складники механізму.

Отже, бажано сприймати все як рівнозначно важливе. Лише такий підхід може спричинитися до користування нашою системою вповні, без прикрих “недо-”.

На початку автодидактичного шляху треба набути звичку до деяких побутових учинків, які ми ще не розглядали. Візьмемо, наприклад, таку наче абияку річ як придбання підручника. Скрутне матеріальне становище нинішніх автодидактів не зовсім було таким, однак чинили й чинять вони — в разі невігластва, щодо принципу, який ми тепер розглядаємо, — однаковісінько помилково. Тому що цураються “зайвих” підручників, довідників, словників тощо. Мовляв, “у мене є вже подібне, тож вистачить”. А правильна позиція тут зовсім протилежна. В щоденному “обігу” мусять бути не окремі зірки-педеври педагогічної думки, а цілі сузір’я, волосожари різноманітних джерел одного й того ж самого знання. Тоді справа посувається набагато швидше й якісніше. Набір багатьох точок зору на одну проблему — а саме про це мова — особливо важливий у випадку повної самостійності занять.

Знайомство з багатьма точками зору на один і той же матеріал є саме по собі корисним надбанням. А якщо до того ж йдеться про думки експертів, найкращих фахівців?

Різноманітність викладу створює умови для аналітичних вправ уже на самому початку занять. Той, хто заглядає в підручники, яких у нього багато, швидко висновлює, що його мета

мас певні межі, що предмет, котрим він займається, не є безформеною масою повідомлень, а являє собою певну структуру тощо. При тому виникає можливість спочивати, не перериваючи праці — просто переключаючись на інший авторський варіант викладу якоїсь теми.

Це все, звичайно, не означає, що не треба мати певний *акцентований* підручник для кожної стадії самостійних занять, а заходячись присвятити частку свого життя, скажімо, математиці, ми маємо бути щедрими й відразу запланувати таку собі “епоху” вдосконалення. А значить, збирати треба від самого початку й найновіші дослідження в різних напрямках математичної думки, тобто публікації, які, на погляд пересічної людини, просто недоступні (а значить — непотрібні *поки що*). Таким чином автоматично скасовується частина майбутнього, фрагмент втілення мрії, бо повністю відсутніми на разі є *психологічні зобов'язання*, викликувані наявністю матеріальних засвідчень довготермінового планування. Виявляється неможливою потрібна романтизація справи (пафосна поведінка), брак якої — річ дуже непрактична.

Щоправда, з цим важко погодитись поверховому утилітаристові, котрому доступним стає лише сьогоднішнє, *тутешнє* або краще — *надтутешнє*. Спосіб його мислення гальмує загальний процес існування ментального. Духовність перетворюється на абстракцію, віддавши дияволу обрії. Людське в найвищому розумінні гине в людині через таку *обмеженість очевидностями*. “Блаженні вбогі духом...” (Євангеліє від Матвія, 5, 7), а це — в нашому розумінні — має сенс постійної крізьжигтєвої незадоволеності досягненням. Отак побутовий вчинок опиняється на терезах Вічного, Завжди-Привабливого, що достеменно культурній особистості дає імпульси поступу, кличе до розвитку підсвідомо відчуваної внутрішньої сили — обдарованості.

Забезпечити сприйняття об'єкту, що вивчається, якомога більшою кількістю рецепторів, або, простіше кажучи, відчуттів, та їх функціональних сполучень (мультисенсорність), — основний орієнтир під час автодидактично точного влаштування приватного життя. Однак пробне виконання первісного алгоритму занять можливе й при наявності мінімальної матеріальної бази.

Проаналізуємо дії сумлінного початківця, який правильно користується лінгвістичною моделлю автодидактики (одночасне знайомство-вивчення англійської, німецької та французької мов). Він виконує такі настанови:

1. Чергувати працю над підручниками різних мов (з використанням “правила 3, 14 хвилин”).

2. Чергувати працю над підручниками однієї мови (міняти, аж поки не з'явиться актуалізований інтерес).

3. Виконувати всі вправи підручника усно (мовно-оральна техніка).

4. Намагатися проходити за день якомога більше (не враховуючи запам'ятоване, але не вибачаючи собі бодай щонайменшої неповноти сприйняття або нерозуміння — техніка ретроспективного з'ясування, багаторазового повернення до пройденого).

5. Використовувати **правило постановки мовлення**.

6. Щодня робити одну "закладку" (асоціативний аркуш), створену за нашою методикою¹.

7. Чергувати "закладки" на різних мовах.

8. Слова іноземних мов для "закладок" брати спочатку з підручника, потім із словників кишенькового типу. Відбираючи слова, орієнтуватися на їх основне (перше) значення.

9. "Закладки" не засвоювати, слова не запам'ятовувати навмисне й негайно, а працювати над моторно-м'язовими навичками до відчуття "фонетичної грудки" (це з'являється звичайно після проходження 30-40 "закладок" для кожної іноземної мови). Техніка мовця, досягнута таким чином, дозволяє легко, "з першого пред'явлення" виконувати незнайомі тексти (читати вголос).

10. Складати усно фрази, користуючись методом підстановки слів у конструкцію.

11. Після проходження чотирьох-п'яти "закладок" на кожній мові читати вголос книжки (бажано повісті або романи) — по одній німецькою, французькою та англійською, пропускаючи ті слова, вимова яких проблематична, і не користуючись словниками під час читання (це можна робити після того, як з'ясується, що саме "зав'язло" в підсвідомості).

12. Замінювати надто звичні учбові посібники іншими (відсовувати вбік, ховати чимдалі, допоки не з'явиться бажання звернутися до них).

13. При першій же нагоді сміливо використовувати набуті знання (як під час читання, так і в усному спілкуванні та письмі).

14. Застосовувати правила самоаналізу, автодидактики та вдосконалювати навички за принципом **максимальної заміни розумової праці фізичною**.

15. Намагатися протягом першого місяця занять за нашою системою підшукувати слова в глумачному словнику кожної мо-

¹ Див. наступний розділ.

ви, яка вивчається, до одного мільйона разів (застосовуючи "ланцюговий метод"¹).

16. Знімати всі психічні бар'єри за допомогою техніки усвідомлення руху, застосування асоціацій чи обмеження міркувального мислення.

17. Займатися лінгвістичним аналізом текстів (лінгвістичне читання).

Дорога твориться. Їй треба руху,
аби підтверджуватися щодня
й тривання сутності не припинять
тому, що миті мчать по ній щодуху.

До шляху й космосу ми прикладаєм вухо
однаково — чекаючи коня
розумної ідеї, що сприйнять
можливо нам, коли світи послухать.

Дорозі треба колес і копит,
і ніг торкання — бо ж вона є слід,
який без жартів кожному потрібен.

І смугою вона ним промовля —
на вигляд лиш асфальт або земля, —
до інших путь, що часом варта хліба.

09.09.94 в автобусі "Київ — Одеса"

¹ Він полягає в тому, що, читаючи пояснення слова в словниковій статті й зустрівши незнайоме слово, знаходиш його, знову знайоміше з тлумаченням. надібаш невідоме — відшукаш його і т. д.

ТЕХНОЛОГІЯ АВТОДИДАКТИКИ: МНЕМОТЕХНІКА

1. Шифр.

Створення асоціативних аркушів ("закладок"¹) для вивчення іноземних мов завжди починається з шифрування, тобто перекладу цифр у літери або навпаки.

На малюнку 1 ми бачимо, яку вартість (цифрові відповідники) мають приголосні української мови (голосні не враховуються при шифруванні слів). Наприклад:

Київ=8... ...5=85;

Або: світанок=05...3...6... 8 =(0)5368

Шифрування, звичайно, можна здійснювати в обох напрямках — цифри і літери взаємозамінні.

2. Мнеморечення.

Щоб краще запам'ятати, які літери (звуки) відповідають першим дев'яти цифрам, система автодидактики пропонує слова-образи, що легко лишаються в уяві. Одиниця — "Лі" (китаєць), два — "Пі" (число "Пі", що відразу асоціюється з кругом), три — "Ту" (відомий нам усім тип літака), чотири — "чай", п'ять — "фа" (нота), шість — "Ной" (який врятувався від всевітнього потопу), сім — "май" (назва місяця травня, що вживається переважно в поезії), 8 — "кий" (більярдний), 9 — рій. Нуль (zero) позначаємо літерами з, с, ц, дз.

1	-	Л
2	-	П.Б
3	-	Т.Д
4	-	Ч.Ж.Ш.Щ.Ѡ.Ѣ
5	-	В.Ф
6	-	Н
7	-	М
8	-	К.К.Г.Г
9	-	р
0	-	З.С.Ц.ѠѢ

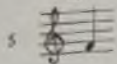
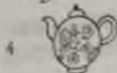
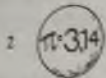
Мал. 1

Допомагає запам'ятати шифр також мнеморечення, яке дає змогу легко утримувати інформацію, потрібну для створення базової "закладки" зі ста образів. Українською мовою воно звучить так: "Ліпітучай файно, макирій!", російською — "Липитучай фа, но макирій!". Все досить просто і є початком гри.

ЛІПІТУЧАЙ ФАЙНО, МАКИРІЙ!

Лі, пі, ту, чай, фа(+ї), Но (-ї),
ма(-ї), ки(-ї), рії.

¹ Ми їх парадоксально використовуємо при вивченні різноманітних масивів інформації (лексика іноземної мови, термінологія, хронологія, математичний тезаурус тощо).

Ми вже маємо образи для першої десятки (мнеморечення складається саме з них). У кожній наступній десятці маємо для десятків одну й ту саму (або споріднену, див. малюнок 1) літеру, для одиниць — приголосні з мнеморечення, а для нуля — З, С, Ц, ДЗ.

Наприклад:

30 — Т (Д)...З (С, Ц, ДЗ)

31 — Т (Д)...Л

32 — Т (Д)...Б (П)

33 — Т (Д)...Т (Д)

34 — Т (Д)...Ч (Ш, Ж, Щ, ДЖ)

35 — Т (Д)...В (Ф)

36 — Т (Д)...Н

37 — Т (Д)...М

38 — Т (Д)...Х (К, Г, г)

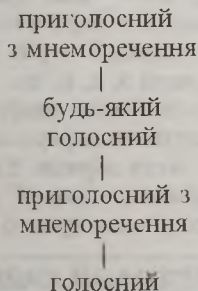
39 — Т (Д)...Р

Тобто для кожної цифри ми можемо придумати слово-відповідник, поставивши між приголосними, а коли треба, то й перед ними чи після них, необхідні голосні.

Так, цифри "33" можуть відповідати слова "ду-да", "дід", "34" — "діжа", "доц", "дача" тощо.

3. Базова закладка (матриця).

Створюється подумки за формулою:

Останній приголосний може й не знадобитися.

Наприклад, нам необхідно скласти слово-еквівалент для цифри "11". Беремо дві одиниці у вигляді Л (відкидаємо голосний від "Лі" — образу, який ми знаємо з ряду для першої десятки) і підставляємо їх у формулу:

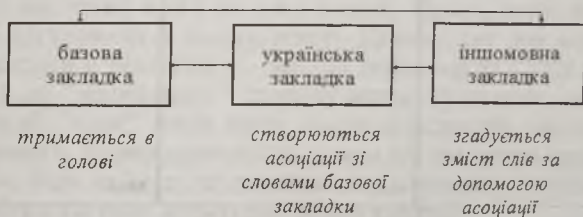
Л
|
будь-який
голосний
|
Л
|
будь-який
голосний,
або скорочено:
Л...Л...

Шляхом підстановки одержуємо: “ляля”, “лілія”, “Ліля”.

Ще один приклад: зашифруємо цифру 76. Приголосний М беремо зі слова “Май”, а Н — зі слова “Ной”. Підставляємо у формулу:

М...Н...

Одержуємо, певно, “міна” або “міні”, “майно” тощо.

Запам'ятовувати образи не варто, адже вони самі спливають щоразу в нашій уяві. Просто треба ретельно продумати базову “закладку” (матрицю), так, щоб ви мали в розпорядженні 100 слів-образів, за допомогою яких вам підкоряться будь-які масиви інформації. Важкі випадки створення слів-образів для матриці подаються на малюнку.

Пам'ятаймо, що брати треба іменники, що означають назви тварин, речей.

1 Відчиняти	34	67
2 Потреба	.	.
3 Корабель	.	.
4	.	.
5	.	.
.	.	.
.	.	.
.	.	.
.	.	.
.	.	.
33	66	100

1 Open ['oʊp(ə)n]	34	67
2 need [ni:d]	.	.
3 ship ['ʃɪp]	.	.
4	.	.
5	.	.
.	.	.
.	.	.
.	.	.
.	.	.
.	.	.
33	66	100

Повітря тут — досягнення мистецтва
 небесних сил. Така тут суміш благ
 для вдиху, що здається, ти досяг
 теренів райських. Яюсь аж нестерпно
 і хочеться обійми розпростерти
 до людства,птаства, до тварин, комах,
 ба навіть і до скель, до бідолах,
 що перетворить в порох час майстерно.

Пручається — не хоче звідси Я,
 немовби не забачивши наяд,
 йому тепер лиш скніти та минати
 й не спромагатись зупиняти мить,
 й стосунками без моря не зігрить
 пташине в нас — чи ангельське? — крилате.

11-12.09.94

Одеса

“ВІДКИДАННЯ” ЗНАНЬ

Тут, здається, настів час зробити, якщо не ліричний, то якийсь квазіфілософський відступ.

Шлях до розкутого мислення торується крізь накопичення колочих дротів не тільки чужих, а й власних наших заборон. А ще — забобонів, застережень “здорового глузду”, традиції, нібито неспростовного досвіду великої кількості генерацій нашого цікавого до знання племені.

Сьогоднішня всесвітня людина — явище новонароджене — має першу за відомий нам проміжок історичного часу унікальну можливість осягти й практично засвоїти у взаємодії західний та східний типи мислення. Плідність такої акції доводиться навіть економічною практикою. Авторів цих рядків якось довелося читати в китайській газеті “Гуанмін жибао” статтю під назвою “Японський прогрес і китайська філософія”. “Правобічність” східного мислення в ній не згадувалась. Проте, очевидно, вона могла б фігурувати в цьому тексті. Цінним тут для мене було те, що малося в підтексті, — японці першими на Сході привичаїлися й до “лівобічного” способу інтелектуального існування. Саме такий “стик” висік іскру нових перспектив життя у всіх його проявах. Варто завважити: зовсім не нехтуючи своїм, традиційним! Всім відомо, як намагаються мешканці японських островів зберегти своє культурне острів’янство.

У даному випадку діє не просто формула “запозичаю чуже, додаю до свого”, не механічне додавання якихось досягнень — до власної цивілізації, а творче прирощення запозичених прищеп, одержання ментальних гібридів. Цей приклад ілюструє, як на нас, природний процес, який відбувається у всесвітньому масштабі. Ліва півкуля мозку — Захід — координується з правою — Сходом. Еволюція дійшла точки об’єднання двох способів мислення.

Пропонований алгоритм занять має прислужитися в справі, про яку йшлося вище. Праця за принципами запропонованої новітньої автодидактики досить швидко розковує мислення. Людина починає насолоджуватись його медитативним плином. Викладені правила — жорсткі. Так треба, аби щонайшвидше дістатися до мети. Один відомий російський поет якось зауважив, що до справжньої технічної свободи призвело його писання сонетів. Витримування думок у рамках перевірених практикою (на перший погляд — чисто формальних) надзавдає прокладає стежину до справжнього відчуття думки.

Для спрощення (може, й надто сміливого, але в даному разі корисного) уявімо мислення як внутрішній плни наших уявлень та відношень до них. Тоді можна говорити про підготовку підсвідомості до мислівого акту. Адже все починається з образів, зібраних докупі розумним господарем, щоб приготувати якусь нову інтелектуальну страву. Міркувати, тобто активно користуватись лівим (знаковим) мозком, легко тоді, коли в тобі є оптимальна кількість “продуктів”. Продовжимо порівняння: єдине, чого не можна зробити гут, як робиться в кулінарії, так це використовувати щось на кшталт холодильника — нам потрібні абсолютно свіжі заготовки-уявлення. Процес починається з емоції здивування. І виходить, що достеменно мислення співпадає з навчанням (нагадасмо ще раз Х.-Г. Гадамера — “man lernt durch Bewunderung”, “навчаються через здивування”).

Це і є квінтесенція нової техніки думання. Набувається ж вона за допомогою вищевикладених правил та способів, у які треба працювати. Навчання стає творчим, зливається з внутрішніми природними намаганнями мати все нові й нові гадки. Крім того, воно несе й величезне розважальне навантаження. Але ігровий елемент тут не позбавляється ніколи платоновської священності. Розвага стає глибшою і, можливо, біологічно якіснішою. “*Дивіться — і ви будете невтомними,*” — таке гасло можна запропонувати початківцям.

Завдяки виконанню алгоритму виникає також і чуття ущільненого часу. Відстань між ментами справжнього життя стає все меншою. Енергія цікавості починає надходити безперервно. Значно змінюється на краще психічний стан автодидакта. Шпарини в зовнішньому житті, побутові відволікання не дратують, як колись, бо навіть викликають таємну радість, адже простота повсякденних невідкладних дій завжди дозволяє сполучити їх з виконанням тих чи інших самоосвітніх вправ.

Головним застереженням під час занять завжди залишається таке: “Не будь захланним, не займайся накопиченням знань, не перетворюй себе на скарбонку!” Аби створити зайву перешкоду освітанству, можна користуватись психологічною позою “*відкидання*” знань. Звісна річ, найдорогоцінніше — те, що торкнулося твого духовного осердя — залишитись у формі неповторного почуття. До того ж, спрацює і парадоксальність людської пам’яті. Але — *утримувати знання в голові заради самого утримання, самих знань треба заборонити одного разу назавжди.* Ми мусимо навчитися офіційних розлучень з надбанням. Жодної драми немає в так званому забуванні. Потрясіння від пізнаного — значно важливіше. Воно не повторюється ніколи. Щось може бути щ-

кавим у справді органічному лише єдиний раз. Але ця, колишня, цікавість залишає протоптану стежку до того місця в культурному просторі, де вона ошчасливила нас своєю появою. Це — той слід, який зорієнтує потому наш невгамовний інтелект-шукач. Він знову з вдячністю повернеться до пройденого, знову здивується — вже через те, що немає інтенсивності проживання, яке було при зіткненні з матеріалом уперше.

Негативним прикладом людини-скарбонки є образ самоука з Сартрівського екзистенціального шедевра “Огида”...

Однак в іспитовій ситуації, коли потрібен тимчасовий запас інформації, ми користуємося мнемотехнікою, тим самим здійснюючи периферизацію. Але про це — у свій час.

Культивування тотальної діалектики як зручного погляду на речі і тут напрочуд слушне. Парадоксальна не лише одна людина, парадоксальним є світ в цілому. Ми редукуємо, відсторонюємо подумки надто легковажно. При цьому забуваємо повернути частку, запозичену у видимого нами цілого. А потрібно для справедливості, пороздвлявшись фрагмент зблизька, знов поглядіти здаля на його взаємодію з іншими складниками. Окремості в реальному житті не існують. Їх можна (і треба) лише уявляти. І закінчуючи якусь логічну дію з відчуженням від загалу, не завадить чекати на сторприз цілковитої переорієнтації. Так різняться рухи музиканта у повільному й швидкому темпі. Так іншають картини, коли сприйняття *in genere*¹ сприяє належна відстань. Та знов нагадуємо: *in genere* не існує без *in specie*².

Додамо цитату, в якій вдало висловлюються ті ж самі думки, хоча йдеться про творчість великого аргентинського письменника Хосе Луїса Борхеса: “Вектор, направлений от “всего” к “одному”, и вектор, идущий от “одного” ко “всему”, бесконечно малое и бесконечно большое, математическая точность и мистический порыв, — все это связано у него воедино”³.

Занепад ентузіазму буває лише там, де вимагають формальних результатів. Нормальному розвитку-зростанню в інтелектуально-чуттєвому плані заважає роздратованість, наприклад, забуванням або похирляванням начебто назавжди набутої навички. Отже, треба налаштувати потрібну психічну струну. Перейти до переконання, що будь-яка “блискуча форма” напрочуд миттєва, але її короткий вік — природна річ. Не маємо ж ми претензій до ушобленого собаки, що, як це не жаль, живе менше за нас? І тоді ми

¹ *In genere* — взагалі (лат.).

² *In specie* — зокрема (лат.).

³ Цит. за книгою Х.-Л. Борхес “Письмена Бога” (М., 1992, стор. 17, вступна стаття І. П. Петровського).

заводимо іншого, коли в змозі. Ота згадана “форма” також існує одного разу в житті, треба набувати іншої і, мабуть, кращої. Попередня “блискучість” повинна збліднути. Це — закон удосконалення навички і будівництва особистості.

Інстинкт запобігання подієвих повторів обманює нас. Потрібне сприйняття зручнішої психологічної пози у відношенні з якимось заняттям навичкою. А саме: усвідомлення *іншості повтору*. Її треба усвідомлювати, хоч нам і здається, що він залишається тим самим. Це — хибне твердження, і механічно (інстинктивно) слідувати йому — невірно. Але про повтори ми згадаємо ще й в окремому розділі, тому повернімось до теми ентузіазму.

Головне в духовно-інтелектуальному існуванні людини — актуалізовані захоплення ідеями. А значить — і їх джерелами, переліком яких ми вже займалися, згадуючи про матеріальну базу автодидакта. Підкреслимо, що існує носійство ідеї, переконання, налаштованості. Ми часто-густо помиляємося в істинності, справжності такого носійства, вважаючи себе — з превеликим запізненням — адептами того чи іншого напряму думок, тої чи іншої теорії тощо. Достеменно ж інтелектуальне життя полягає в постійній ідентичності. Інерція в даному випадку свідчить про ледачість душі й розуму.

Бажання бути вільним задовольняється при такому способі життя завдяки принципу переривання. Воля тут господар, керівник. Спалах захоплення підлягає їй. Цієї підлеглисті легко досягти, не перетримуючи себе в точці зацікавлення. Так народжується енергія, яка переноситься на інші дії, теми заняття, навички тощо. Цікаво, що стан людини в такий час можна найліпше визначити як поетичний. Піднесення, яке живиться від різних вогнищ, робить життя схожим на поему. Сили, наснага людини шукають все нових точок застосування. Однак пробне виконання первісного алгоритму занять можливе й при наявності мінімальної матеріальної бази.

Враховуємо ми також і біологічний аспект. Адже здоровий спосіб існування — у звойовуваній повсякчас спільноті з актуалізованою Любов'ю. Остання народжується з появи дрібних, проте сукцесивно й ненастанно явлюваних цікавостей. Радість від удосконалювання — додається. Радимо читачеві звернутися за відповідями на питання про значення Любові та Поезії для здоров'я людини і до таких авторів, як Віктор Франкл та Ейб-редем Мезлоу. Перший, до речі, згадує про спостереження за американськими солдатами в японському полоні американського психіатра Нердні, котрий констатував неодноразово, наскільки “шанс вижити в ув'язненні залежав від ставлення людини до жит-

тя, від її духовної установки в конкретній ситуації”¹. Автодидактика виступає як допоміжниця й у цьому відношенні. Цінність її систематики полягає в конкретності духовних виправлень і корекцій, яку здійснює сам автодидакт під її впливом. Така реалізація є завжди будівництвом особистості, створенням умінь, навичок, майстерностей тощо, а значить, і долі. Вона ніби поєднує релігійний (наприклад) і зовнішньо-технологічний підхід.

Але крім таких глобальних речей, існують і важливі тонкощі. Бо виживати теж можна по-різному. Одна з особливостей автодидактичної системи (тобто всіх її методик), її філософії — це пріоритетна увага до руху — дає змогу буквально щоміги збалансувати психічні напруження. Набуваючи при цьому наснаги, бо глухі кути чекають на нас щоразу там, де ми не знаємо, що чинити зовнішньо або усвідомлено-внутрішньо. Завдяки нашим побитам і звичкам ми знаходимо точки психічного опертя, постійно відсторонюючись від химер абстрактного, від знання заради знання, від дияволяди сциєнтизму й тотального раціоналізму.

DYED TIMES

The time is white today, and snow
is sparking everywhere as if "I know".
And all of my despairs are lost
on horizon where 's seeming coast,
where everything already solved
and every cloud like rhapsode
plays tiny mysteries of mine
to make a transparent design
from my best dreams when they were young...
I ever was and am among
the lovely live imagined creatures,
which somber absence easy reaches
the essence of uncatchable while,
which is my job and my exile,
where I am free and am in prison,
because I love, and have, to reason.
The time will changes color soon,
it will be dyed by reddish moon
with brush of anguish, brush of april,
of sureness that I'll be able
to grow new courage and begin
to build new hut that once has been...

02.04.99

Kiev

¹ В. Франкл "Человек в поисках смысла". М., 1990, стор. 152.

РИТМІЧНЕ ЧИТАННЯ

Все у світі є мова. Неповідомлення не існує. І це вірно, попри образний спосіб висловлення. Ми можемо сперечатися про факт усвідомлення якихось вістей в неорганічному світі (більшість, безумовно, не має жодного сумніву в тому, що каміння або піски не мислять). Але дві частки водню, з'єднуючись із однією часткою кисню, дають нам квазі-висновок, ніби-думку, ніби-концепцію у вигляді звичайної води. В такому широкому (але не надто переносному значенні) ми її вживаємо сентенцію: все у світі є мова.

Постійне творення текстів — сутність буття. Крім текстів, не існує нічого, адже й сама порожнечка, сам вакуум — це абзац, відстань між знаками, пробіли між одиницями смислу. Така ситуація передбачає читання й читача, які в свою чергу також суть повідомлення, вічно змінювана й вічно огорнена флером загадковості інформація.

Все це нехай прислужиться нам необхідною преамбулою до нижчевикладеного. Адже ми саме текст та його прочитання використовуємо як матеріал для створення моделі, що є чи найнеобхіднішою в нашій системі. Вона носить назву “Ритмічне читання”, яка закріпилася в практиці, але може без шкоди для сутності справи бути змінена, наприклад на “Виразне читання” або “Контрастне читання” тощо. Йдеться про те чи інше виконання матеріалу, його прочитання тим чи іншим усвідомленим способом. Це й є морфологізація, втеча від абстракції й власне повернення до неї, тобто єдино придатний шлях до мислення насправді.

Методика “ритмічного читання” корисним для її розуміння чином ілюструється виконанням (читанням уголос) лінгвістичного тексту в різні способи. Наприклад, можна спершу прочитати його фрагмент (або, якщо він невеликий, то цілком), додержуючись певної ритмічної фігури, на дві чверті:

♩ | ♪ ♪ ♪ ♩ . ♩ | ♩ . ♪ ♪ ♪

Ре-ве та стог-не Дніпр ши-ро-кий

Вдруге ж читаємо в ритмі навмисне (й як нам заманеться) зміненому, на три чверті:

♩ | ♩ ♩ | ♩ | ♩ . ♩ ♩ | ♩ . | ♩ .

Ре-ве та стог-не Дніпр ши-ро-кий

Третє прочитання-виконання знову свідомо “деформується” ритмічно. Те ж саме стосується кожного наступного повтору. Цей засіб і дав назву “Ритмічне читання”. Але побити, аналогічні щойно описаним, можна віднайти, маніпулюючи й з інтонуванням, з динамічними відтінками, з агогікою (чергуванням ненаголошених та наголошених часток тексту), з паузуванням, з манерою виконання, з комбінаціями всіх цих можливостей...

Відкривається інший педагогічний обрій. Спокійно, зосереджено, без марнославства віднині можна займатися тим, що під силу кожному: керованим нашою думкою різноманітним виконанням того, що ми вивчаємо.

Один із особливих побитів — це пошук головного наголосу, або, точніше кажучи, пересування наголосу при виконанні голосом будь-якого матеріалу. (Наприклад, спершу ми прочитали речення “Рева та стогне Дніпр широкий”, виділивши слово “ре-ве”, іншим разом — акцентувавши “стогне”, наступного разу — “Дніпро” і т. ін.). І нехай це буде вірш або математична формула. Така дія і сама є певним психологічним наголосом. Перенесення уваги на формальне (морфологізація) зовсім не свідчить про певну неухвагу до сутності, а просто релаксує наш сприйняттєвий апарат, ліквідує “затиск”. Відсувається на мить чи кілька митей сам момент істини, але він стає радіснішим, святковим після того, як ми прийняли вищезображену психологічну позу. **Головне треба тримати на периферії. Важливе ми навмисне робимо маргінальним.** Саме в цьому разі — коли спочатку ми ніби й забуваємо про необхідне в першу чергу, — є можливість насправді вмикнути свою інтелектуальну потужність. Спочатку розслаблення, а потім праця — такий висновок ми робимо й з практики.

Використовувати модель “ритмічного читання” можна й треба повсякденно й у будь-якій праці. При цьому корисно не забувати про те, що тактичні завдання ми завжди спрощуємо, а стратегічні, навпаки, ускладнюємо.

Систему вищевикладених стосунків з матеріалом ми називаємо **морфологізацією**, тобто *навмисне наголошеним зверненням до форми*. Завдяки цьому уможливлється свідомо операційна діяльність у внутрішньому світі. Розвивається відсторонене бачення себе діючого. Стає прийнятним вживання нейтральної третьої особи у відношенні до самого себе. Власні навички спостерігаються ніби здаля, без аберацій, які спричиняють вряди-годи надто теплі стосунки зі своїм Его. Але подробиці цієї теми ми проаналізуємо у розділі “Роздвоєння Я”, до якого ще досить далеко.

SONNET ON INDEPENDENCIES

Something in me wants dependence from you,
something is likely to be at last omnidependent,
waiting for answer, forever a pendant,
always not morning, but its drop of dew, —

so I try to elude an adieu,
freedom to conquer by happening pent in
light of connections that are like a painting,
gladly created for my sake by few

favorite classics of better existence
(they gives the orders, to which future listens,
bending its way that in essence is build

by the dependencies gathered in Verse,
needed by all of us who is the worse
overcoming, winning victory
over a dirty silt).

02.08.99

ЦІКАВІСТЬ

Роль цікавості в навчанні незаперечна. Проте, як правило, йдеться про пасивну цікавість, тобто таку, яка викладається педагогом, або автором книги, або режисером і акторами театру, кіно тощо. Обвинувачення за нудьгу, світова річ, у такому разі не падає на особистість, яка сприймає урок, зміст книги, вистави, гру акторів, композицію образотворчого опусу, поліфонічні тонкощі симфонії тощо. В усьому виині інші. Все прикре насунулось іззовні. Мене не зацікавили, бо погані педагоги, неякісні твори, бездарна гра мистецької трупи, “нікому не потрібна” класична музика...

Зовсім іншим явищем є активна цікавість. Людина виконує автодидактичний закон: **не починати жодної справи, аж поки ти не зробив усе, щоб тобі було цікаво.**

Жодний крок уперед не робиться до актуалізації цікавості й у галузях, які сприймаються індивідуумом як улюблені, як захоплення, хобі тощо. Переконаність у підготовці до сприйняття буває тут часто-густо самооманою, адже для конкретної праці мозком-душею потрібен не інтерес взагалі, а його щойний спалах.

Ми вже знаємо, що “продукувати” такі актуалізації дуже легко за допомогою двох способів — подрібнення сприйманого матеріалу й порушення лінійної інерції сприйняття матеріалу. При цьому треба зауважити таке:

достеменно цікавість завжди пов’язана з інтимною участю наших Я в процесі пізнання, а це означає, що будь-який предмет вивчається насправді лише тоді, коли на першому плані опиняється суб’єкт, його примхлива сутність, його особистий та неповторний спосіб сприйняття... свого сприйняття, насолоди від напруження інтелекту, уваги тощо.

Отже, **вивчаймо в першу чергу не сам предмет, а те, як ми його вивчаємо.** Це й є ключова формула цікавості. Занудьгувати в цьому разі досить важко, адже немає для нас у світі жодної речі, жодного явища інтересніших за нас самих. Щоправда, є одна прикрість, яка ще з давніх римських давен має назву *tedium vitae*, тобто “втома від життя”, й тоді люди, напевне, вже стають байдужими й до самих себе. Але такий стан речей, як правило, не стосується причетних до рятівного у багатьох відношеннях виміру культури, існування в якому не тільки подовжує вік (візьмемо за приклади біографії Б. Паскаля, І. Канта, М. Пруста та безлічі наших вітчизняних “освічених людей”, які з дитинства

страждали від хвороб, а згодом завдяки духовному піднесенню, зміцнювали здоров'я або принаймні набували можливості витримувати далі випробування долі...), а й робить невтамовною жагу жити й творити, спостерігаючи чудесні трансформації буття. Саме дивовижа, розліята в просторі-часі, здатна, якщо до неї ставитися як слід, поліпшувати наші карми й, надаючи змісту нашим життям, ніби виправдовувати їх тривання. А це знов і знов пов'язано із загальною цікавістю, яка аж ніяк не може існувати без дрібних (і конкретних!) її проявів, без постійної своєї маніфестації у щоденні, постійному творчому міркуванні про вічно нове відоме...

Цікавість живиться парадоксом. Наш дух приваблюється *чудернацьким, незвичним, таким, що вважається "ненормальним"*. Кожний крок людського пізнання супроводжується вигуком: "Дивно!" Завжди в цьому разі з Великого Ніщо народжувалося Дещо, крихітне, але впливове — все вимушено змінювалося на метафізичному рівні, інакший зміст сягав інакших координат Всесвіту. Й ми сподіваємося, що так відбувається еволюція. Рух у Безвість завдяки явленню подібних інформаційних дрібнот. Проте й та Безвість передчується констеляціями надзвичайних смислів. Щодення майбутнього — привід для нашого подиву.

Філософськи висловлюючись, прогрес духовного є постійне зняття здивування.

У надрах короткочасного заспокоєння виникає нова жага "вийти розумом за рамки". Так розширюється свідомість. Так "навчається" людське як таке. Й тут можна було б і зняти лапки, адже сутність будь-якого розвитку (ба навіть занепаду) — навчання в тій чи іншій формі, все одно — знане суб'єктом чи незнане.

Проблема звичного завжди нагальна в автодидактиці. Адаптація до матеріалу, явища, обставин тощо завжди ворогус із захватом, подивом, цікавістю. Заспівана мелодія не народжує почуттів. Обридлі книжки не просяться до рук, не промовляють до серця-розуму.

Типова й широко розповсюджена помилка — не звертати уваги на себе самого, виконувати "потрібне завдання", зрештою — виховати волю. Вимагається дуже багато уваги, аби як слід дозувати напруження "примусового апарату" всередині нас. Перевагу ми віддаємо *волі-бажанню*, на основі якої намагаємося розвинути *волю-самопримус*. Остання стає міцнішою, саме маючи глибшу мотивацію, яку забезпечує не розуміння необхідності, а схвильованість, розбуджена чуйність, заангажованість у справу всієї людської сутності, тасмніче передчуття виконання свого

призначення, прориву чогось вищого, розширення власного метафізичного простору.

Проте занурюватись у самоаналіз радимо *відчужено, відсторонено, спокійно*. Підробляти захопленість — такий же гріх, як обман. Але цуратись її створення — глупство, що, на жаль, дуже розповсюджене. Хіба вже так зрідка чуємо ми й зовні, й у собі самих якесь незаперечне, “очевидне” твердження про природність появи натхнення, осяянь, просто гарних рішень проблем, зрештою? Проте не часто спадає нам на думку можливість створити природні ж такі умови для незапобіжного народження всіх цих бажаних палко нами всіма явищ. Навпаки, здається, ненатуральними для людини є пасивна поведінка, поза очікування, безпорадність й тваринна скореність. Пожиточно було б для кожного замислитися над цим і дійти висновку, що, напевне, співпаде з нашим. Автодидакт, прихильник нашої системи й знавець назви цієї нової науки, має прийняти рішення стосовно продукування за допомогою власних зусиль таких потрібних високих станів.

Не можна не торкнутися в цьому місці й тінювого боку нашого існування взагалі, й існування в системі постійного учбового напруження. Ніхто не відміняв знаменитий “жах життя”, неодмінну фонову скорботність усього по-справжньому глибокого. Печаль, ба навіть депресивний стан, — це невід’ємна реальність духовного побуту. Адже й радість — у всіх її виявах — залишалася б нездійсненою, якби ми не викопирсувалися із різноманітних труднощів, не звільнялися (й часто-густо не без пошкоджень!) із неочікуваних пасток. Жартома можна порадити:

єдиний засіб позбавитися депресії — замінити її іншою.

Проте в кожному жарті...

Уявляти собі повне викорінення негативного із життя — річ безперспективна і, чесно кажучи, наївна й інфантильна. Набагато практичніше — подружитися з цілковитим життям, з його будь-якими іпостасями, отже:

сприймати по можливості залобки й нашу печаль, й нудні часинки офіціозності, й навіть біль, який нам спричиняється постійно і який ми не маємо права **бездуховно** не помічати, як це нам радять циніки від медицини. Такий ніби-мазохізм здатен перефарбувати чимало життєвих (читай: навчальних) ситуацій. Формула, що вона звичайно вживається, тобто: “мені не буде боляче, погано, нудно тощо”, здається нам гіршою за суттєвий вабик на кшталт такого: “як добре, що мені буде боляче, погано, нудно й таке інше”. Якщо підійти до від’ємних явищ філософськи, то вони й насправді додають у життя чимало пожиточного. Отож не треба запліщувати вічі на бридке-гидке,

вдягати рожеві окуляри, відкараскуватися від аналітичного ставлення до негативних дрібничок нескінченного буття. Більше того — саме вони, бува, спричиняються до ідей, та ще й продуктивних. Їх незначущість, спорожнілість і даремність часто виявляються позірними, коли людина навчається мислити по-справжньому, а це означає, що працює не просто інтелект, а “спекулятивна та інтуїтивна духовність!” (К. Г. Юнг).

Цікаве існування — прерогатива особистостей, які будуються. А в нестемному значенні цей процес нескінченний. Особистість, яка *in sich und für sich* (в собі й для себе) “відбулася”, вже фактично припинила існувати, перетворилася на примару або на відтуння колишнього. Тільки інтимне становлення глибинного Я дає справжні умови для створення ланцюгової реакції цікавості, невпинного спалахування світляків та леліток неочікуваних здивувань. А звідси — вже один крок до народження Афродіти, котру ми зведемо захватом. Отож краще не відсахатися від піняви дрібниць.

Можна вважати, що ми — для початку — більш-менш повно розкрили тему цікавості. Але попереду чекають на нас усе нові й нові відтінки й забарвлення її, все доступніші тонкощі. Поки що даремно було б, наприклад, торкатися технологій “роздвоєння особистості” або “мислення психічними станами” — всьому свій час. Пізніше ми намагатимемося набути інші методи самозаціквлення, які, звичайно, не “відміняють” щойно й колись згадані.

* * *

Слава богу, опять накануне пейзажа
оказались глаза, и душа, и судьба,
что от блеска теперешнего не слепа
посредине красот, о которых не скажешь

так, чтоб слово не стало похоже на кражу,
чтобы в нём главный замысел не погибал,
тот, что в виде красот дан уму, что — сдоба
там, где сроду о пище не слышали даже,

в той стране запредельной, чьи авторы — мы,
избавители жизни от всяческой тьмы,
без которой, известно, и свет несусветен...

Он поблекнет, сегодняшний блещущий день,
и опять — никуда сожаленья не деть,
и надежда жива, что не худшее встретим.

07.06.99 11.55

Киев

ВИВЧАЮ СЕБЕ, ЯКИЙ НАВЧАЄТЬСЯ

Існує гарне українське прислів'я “Хто дуже прямує, той дома не ночує”. Йти навпростець — це не завжди означає рухатись найкоротшим шляхом. Виявляється, що ідею манівців, які насправді заощаджують час, можна застосувати й у нашій галузі. Так було вже у випадку периферізації, коли ми настійно рекомендували головне “відсувати вбік”, ніби-то віддаючи перевагу другорядному. Або на самому початку — радили скористатися правилом автодидактики — нічого не запам'ятовувати “в лоб”.

Незаперечна особливість усеєдиної передособистості Всесвіту — парадоксальність. Досягати означає для людини спростувати попередній ідеал. Здійснити намір — загубити принаймні якусь частину ейфорії. Занурюватись в аналітичні глибини — відчувати дедалі все більшу неспроможність осягти ідеальну софійність. “Вірю, бо маю сумнів”, — лапідарно висловився колись в цьому ж смислі Блез Паскаль.

Дієвість думки, якщо брати лише локомоторну іпостась останньої, теж річ далеко не абстрактна, хоча й потребує витонченості для її сприйняття; це, між іншим, означає, що майстер, по-перше, вміє **думати потрібне**, по-друге, він не робить в інтелектуальній сфері нічого зайвого, а, по-третє — його мислення в галузі майстерності насправді перетворюється на фізичні дії. Відстань між думкою-наміром та зовнішньо реальним рухом у нього майже відсутня. У просторі цього “майже” й знаходиться коло його турбот. Не дивно, що невіглас і помітити їх не здатен через їхню маленькість. Але для справжнього віртуоза якоїсь людської справи кількість помічених дрібничок, аналітичне багатство, важливість і вагомість миттєвого й непомітного (для неофіта) перетворює топологічне “нібищо” на примітний і неосяжний ландшафт, де знаходять потрібні соки й речовини корінці нових внутрішніх подій.

Можливо, ніде людина не відчуває саму себе мікрокосмом так, як на цій території “майже”. Нескінченність процесу вдосконалення вражає схожістю із вічністю. Людина, яка ремеслує творчо (*homo faber creativus*), набуває здатність входити в процес творення простору-часу, повз спостереження розвитку навички дістається до розширення чуттєвого світу аж до витончено-матеріальних теренів. Вона чус переключ світів у вічності. В ній

народжується певність сприйняття (“певний прийом”) сутностей, в яких невід’ємно людське, “наше” стає (для неї) всесвітнім, всечасовим, кризьвиміровим. У такий спосіб відбувається благотворне узагальнення макрокосмічного.

Здійснення як таке є опорною акцією в цільовому бутті. Початківець, стривожений обсягом майбутнього, й надго-учень у відношенні до вчителя (у будь-якому вигляді) недооцінює “малі” досягнення, велич малопомітного, його значення для зросту й становлення особистості. Йому важко довіритися плину власного розуму. Постійний затиск у межах керованої ним усвідомлено (а тому ніби й надійної) думки спричиняється до затиску взагалі, до чогось на кшталт ув’язнення духовного в догматичній в’язниці, де замість ґрат і замків — заборона бути вільним, що утримує надійніше, ніж метал.

Свобода не має меж, а тому є недосягненою остаточно.

Її умовність можна визначити як суб’єктивність. І насправді — ліквідувати залежність годі й мріяти, а це означає, що той, хто вважає себе вільним (і, зрештою, й через це таким є), має здійснювати вибір таких залежностей, які йому б імпонували. Ось і все — існування в системі залежностей, що змінюються безперервно у два основних способи: за рахунок творчої праці або ж завдяки пасивному ставленню до дійсності, ледацтві духу, зміщаності й зовнішньому аутсайдерству, поразці в житті.

Впливають на поверхню й питання про пріоритети зобов’язань, “моральний бік творчого процесу”, різноманітні перешкоди соціального характеру тощо. Автодидактично налаштована особистість вирішує проблеми теперішнього часу як пов’язані з вічністю, а зовнішнього побутування — у світлі пріоритетів духовного буття, що теж є іпостассю — у всякому разі людського — вічного.

Дієвість думки позначається й на щільності сприйнятого часу. Уповільнити мить можна лише за допомогою збільшення кількості баченого, почутого, усвідомленого тощо. Це ми наважимося назвати *ефектом мушиного сприйняття*, адже муха реагує на зовнішні події в багато разів скоріше, ніж людина. Проте — існують майстри, що все “відразу бачать”. Їх мить, звичайно, може бути значно просторішою, в ній можуть розташуватися сотні й тисячі подробиць, аби їх попередниці, оте інтегроване майстерністю “завжди інше, хоч і схоже”, усвідомлювалися свого часу. І це не просто збільшення одиниці нашого існування, а його внутрішнє укрупнення. Обсяг миті, щонайменшої частки життя, є тим, що реально впливає на поцінування його тривалості. Отже, рік однієї людини, як відомо, вряди-годи дорівнює

фактично трьом, чотирьом чи навіть більше рокам інпої. Це означає, що час у даному випадку вже не абстрактний, не “механічно незалежний”, а суб’єктивний. Вінлуймо ж того, хто вже перейшов на свою особисту систему обчислювання найдорожчого в світі “матеріалу” — власної екзистенції. Він підтвердить, що умовна напруга в крізьчасовому (темпоральному) каналі впливає на довжину (або хоча б на відчуття довжини, що в даному разі співпадає з результиуючою реальністю) того відтинку, який називають індивідуальним життям.

Є чимало способів підвищити дівість думок. Ми, фактично, опосередковано займалися цією проблемою постійно. З давніх-давен однак існує відомий і дуже конкретний спосіб, що в нашому випадку є напрочуд слušним. Йдеться про влаштування життєвого простору таким чином, щоб будь-яка мить твоєї інтенсивної бадьорості так чи інакше минала на його підному тлі. Речове оточення вирішує саме по собі. Прислухаймося до слів знаменитого японського мислителя Кенко-хосі (1283–1350): “Коли беремо до рук пензель, хочеться що-небудь написати; коли береш музичний інструмент, хочеться видобути з нього звук. Коли береш келих, думаєш про sake; коли береш гральні кості, думаєш, як їх кинути”. Думки обов’язково дотикаються до справ. Не слід навіть на короткий час віддаватися негарним забавам. Якщо кинути короткий погляд на одну якусь фразу з учення мудреців, то в полі зору мимоволі потрапляє текст до й після неї. Буває, що завдяки цьому ми раптом виправляємо багаторічну помилку. Хіба ми дізналися б про неї, коли б тепер на хвилю не прогорнули сторінки цього писання? Значить, є користь від такого дотикання.

А далі Кенко-хосі робить такий висновок: “Сприйняття явища й сутності його — це не дві абсолютно різні речі. Якщо не відхиляєшся від путі у зовнішніх напрямках, в тобі нестеменно вистигає здатність проникнення в істину” (“Нотатки з нудьги”, розділ CLVII).

Людина прекрасна своїм інтенсивним розумовим життям. Проблематичність, що її глибоко хвилює, — найкраща гарантія її привабливості. Буває (на жаль, надто вже часто) й атрактивність злого. Шахрай здатен напружено міркувати, бути напрочуд винахідливим, навіть талановитим у виконанні злочинного задуму. Однак лише в межах позитивної культури можна розшукати єдиний для всіх вихід до вічного, божественного. Дияволяда зовнішнього має одну надійну прикмету. Це — непереможна нудьга під покрівлею метушливих спроб позбавитися її не зануренням в інтернальне, а за допомогою операцій на по-

верхні життя. В результаті з'являється хронічна нез'ясованість стосунків із власним Я. Помилка найчастіше полягає в тому, що його вважають апріорно усвідомленим і знаним. Таке невігластво розповсюджене дуже широко. Й не лише в інтелектуальних колах. Часом і досить розвинені індивідууми страждають од недооцінки нашої першородної латентності. Ми приречені на вічне висвітлення еґо, на відповідання на запитання "Хто ти?". Схована від самої себе людина, якій потрібне завжди чітке бачення, повинна згідно зі своєю природою самовисвітлюватись. Ми не можемо зараз зупинитися на спробах такого "відшукування" нового себе, на матеріалізації — у знакових відповідниках культури — метафізичних явищ нашого внутрішнього життя.

Утримувати думку й взагалі мислення трохи легше, коли вони мають наступальний характер. Це не повинно залежати від темпераменту — йдеться не про швидкість міркувань або ходу медитації, а про зосередження на внутрішньому конфлікті, в якому явлена психічна сутність означування миттєвого в нас. Така добра "агресивність", що конфронтує з ледачістю, серйозно розширює й поглиблює терени інтелектуальних зусиль. Незадоволеність собою відповідає наступальності мислення. Думка в цьому разі, наче палець музиканта, "ущільнює дотик до струни", а це позначається на якості звучання самого життя.

Дуже небезпечно плутати ефективність мислення зі швидкістю. Практична сутність дієвості думки є, як це не парадоксально, її *уповільнення в психічний стан*. Якщо такого результату не досягнуто, дієвість можна вважати нульовою.

Те ж саме стосується й інтенсивності — можна напружено й сконцентровано міркувати, але не спромогтися досягти захвату (*Bewunderung*), завдяки якому навчаються. Мислення ж без відчуття особистого помудріння не є дійовим. Справжнє мислення завжди є сходженням, еволюціонуванням. Але рух угору теж може мати безліч напрямків. У розвитку духовного не буває плавних траєкторій, одноманітного прирощування нового до вже відомого. Ми відшукуємо вітаміни духовності у великих масах матеріалу. Вони ж, ці вітаміни, відрізняються від тих, що потрібні нашому фізичному організмові, своєю одноразовістю. Будь-яка цікавість — унікальна. Двічі захопитися тотожним неможливо. Нам необхідно перебувати в певних станах, які інтегруються в любов-істину. В певному смислі цікавість є її елементарною часткою.

Єдиний вихід полягає в поєднанні міркування з образами, формально-логічного — з позбавленим каузальності, медитативним. А це означає, що ми невід'ємні від поезії.

Рятівна проблематичність у духовному житті постачає точки прикладання наших зусиль. Внутрішня людина просто не вміє “говорити” про другорядне, але з точки зору людини зовнішньої об’єкти її хвилювань можуть опинитися дрібницями, не вартими уваги. Цими “ножицями” й можна пояснити факт відмови від занурення в рефлексію. Особливо це стосується людей поверхових, тих, які вже давно пішли від самих себе, залишивши напризволяще своє Я. Це не означає повного знищення осередку рефлексивності, адже він має іманентне кожній людській істоті джерело. Кудись треба дівати “воду”, яка накопичується в духовному організмі. Звичайно, це робиться за допомогою означування, йменування ірраціонального. Цей акт супроводжується здебільшого здивуванням, захватом, цікавістю.

Приводом для плідного філософювання може стати будь-яке явище. Що завгодно може через уседотичність думки магічно з’єднатися з магістральним заняттям людини, з її професійною майстерністю. Це, безумовно, втішає, адже стати на шлях такого дійового мислення – це просто позбутися небезпеки згати бодай частку життя. Намагатися досягти такого результату треба з самого початку занять автодидактикою. Це має додаткову користь — досягнення психічної рівноваги, переживання радості, задоволення від ущільнення життя. Образно висловлюючись, ми повинні робити постійні спроби приводити екзистенційні факти до загального знаменника культури. Отже, й проблематика наших духовних буднів може бути тотальною принагідною.

Відчуття потреби будь-якого аналізу підвищує інтелектуальний тонус, трепує винахідливість і спритність розуму, загартовує нашу наполегливість, робить її більш ефективною. Дуже практичним є при цьому постійне утримування домінуючого психічного стану, пов’язаного з основним намаганням особистості в даний період її розвитку. Автодидакт вміє усвідомлювати його, радіти йому, перетворювати на серйозне психічне опертя. Таке “чергове” тло технологічно придобне тим, що воно, існуючи безперервно й інтенсивно, не дозволяє нам відволікатися від постійного примірювання випадковостей на актуальній стан речей у головній справі. Мозок, душа привчаються до створення транзицій, переходів, які можуть бути як завгодно довгими, коли з’єднують “випадкове” з “необхідним”, тим, що треба виконати в рамках якогось осмисленого, запланованого намагання.

Нагадаймо (хоча ми це вже майже зробили, поставивши в лапки два додатки в попередньому реченні), що по-справжньому випадкового в цілеспрямованому мисленні не існує, а необхідне (або так зване необхідне) певною мірою є ілюзорним, бо є мета, що її конкретно можна поставити в межах якоїсь інтелектуально-інвентивної¹ події — ми легко переконаємося на практиці, як досягнене відрізняється від запланованого, ще не виконаного, не втіленого. Ця різниця, далєбі, могла б називатися коефіцієнтом загадковості або містичності життя людини, яка навчається. А якщо врахувати, що ми, в принципі, не здатні існувати не навчаючись (у широкому розумінні цього слова), — то й взагалі всього нашого життя.

У будь-якій справі ми вітаємо застосування здорового глузду. В мисленні сам глузд повинен подбати про себе. Є межа, через яку не можна переходити в жодному разі. Незважаючи на цілеспрямованість і тотальну замотивованість, не варто перетворюватися на інструмент самовдосконалення, припиняти, так би мовити, звичайне життя з незаперечними пріоритетами Божественного і Людського. У відомому твердженні художника Анрі Матісса яскраво висловлено цю ідею: “Я віддам усе, що я намалював, усі свої полотна за життя одного маленького котеняти”. Можливо, тут є перебільшення, але акцент поставлено вірно.

Висновлюючи, завважимо, що найкраще — зберігати постійний баланс уваги, яку ми приділяємо зовнішньому й внутрішньому світам, взагалі феноменальному й ноуменальному. До речі, обмежуватися лише собою безграмотно й у технологічному відношенні. Щоправда, також як робити перекіс в інший бік — нехтувати інтернальним, викохувати невігластво стосовно власної особистості, ба навіть марнославне задоволення, пиху з цього приводу: мовляв, он як я собою офірую. Непогано вчасно нагадувати собі, що жертви з нашого боку мають бути якісними, інакше вони позбавлені вартості й сенсу.

На території здорового глузду факти наших чуттів і думок, усвідомлюючись, стають теж феноменальними — як зорі вночі або меблі в кімнаті. Внутрішній контролер з повноваженнями Свісті слідкує за рівновагою в сприйнятті *цього й іншого*, за дифузією запозиченого й власного, книжкового й побутово-щоденного. Складність полягає в тому, що й сам здоровий глузд — це не щось окреме. Він є функцією нашої культури, моральних властивостей, інтелектуальних можливостей тощо. Але тут нічого не поробиш — треба діяти, не жахаючись від своїх помилок

¹ Винахідної, пов'язаної з винаходом.

й не претендуючи на безгрішність напередодні якоїсь дії, не перетворюючи її на врочисту акцію, прояв твоєї безпомилкової інтуїції чи результат бездоганного розрахунку.

Тільки в гармонізації самого ставлення до життя можна запобігти зайвому злу, адже, як казав М. О. Бердяєв, “зло є самовідчуженість людини”. У цього ж філософа знаходимо й таку думку, котра звучить як висновок усього його життя (цитуюмо в оригіналі): “По-прежньому я думаю, что самое главное — достигнуть состояния подъема и экстаза, выводящего за пределы обыденности, экстаза мысли, экстаза чувства. Моя всегдашняя цель не гармония и порядок, а подъем и экстаз. Мир не есть мысль, как думают философы, посвятившие свою жизнь мысли. Мир есть, прежде всего и больше всего, — страсть и диалектика страсти. Страсть сменяется охлаждением. Обыденная действительность и есть это охлаждение, когда начинают господствовать интересы и борьба за существование. Ошибочно противопоставлять страсти — мысль, мысль есть тоже страсть”¹.

* * *

Жара. Скромна московская сирень.
И вертится вокруг планеты имя,
зачем-то мне до слёз необходимо,
как будто бы и так не светел день.

От этого острей желанье. Вдень
в его иглу продленья нить, родимый,
и пусть её сучат для нас из дыма,
чтоб мы в конце все превращались в тень.

Здесь правда всё, хоть вечно рядом ложь есть
и, слава богу, в нас живёт возможность:
нам кажущимся управлять дано,

преображать то вещь, то звук, то образ,
что музы дарят нам порой, раздобрясь,
когда глубинно сердце влюблено.

09.06.99

Москва

¹ Николай Бердяев “Самопознание” (М., “ДЭМ”, 1990, стор. 307).

УЧБОВИЙ СПОГАД ПРО ДИТИНСТВО

Загальнозвичиним стало вважати найкращою добою кожного людського життя його початок. Завдяки цьому більшість із нас міркує про дитячі роки, вживаючи інтонацію незаперечності. А втім...

У нашому первісному становленні заховано чимало жалкого, а не просто неприсного. Те, що потому жартівливо розповідається дітям або онукам, виконується ніби в перекладі з дитячої на дорослу.

Діти живуть як безсмертні. Лише так, мабуть, істота, подібна до нас, здатна здолати відтнок між народженням й фізичною зрілістю. Це одна з витівок природи, без яких й годі уявляти собі оце “живе життя” (В. Вересаєв). Неусвідомлення себе кінчним, “переконаність підсвідомості” у вічності свого існування — найхарактерніша риса визрівального періоду. З нею діалектично об’єднується й протилежна, широко відома, — бажання стати “великим”, виїти з-під батьківського опікування. Можна сказати, що наша окремішність набувається завдяки переходу в “смертні”. Такий образ тим більш доречний ще й тому, що в певній точці визрівання всі ми гостро переживаємо й трагічно усвідомлюємо власну маленькість, незахищеність перед неосяжністю Всесвіту. Ми на мить ввижаємося собі розчавленими космічним огромом, зоряною величчю й фактом мізерності, мікроскопічності свого тіла, своїх думок і намагань.

“Безсмертя” дитини, проте, дуже недосконале. В нього проростає чимало гіркокого йому. Протилежна дитячій реальність дорослих безперервно постачає суворе, жорстоке й гірке. Згодом це забувається (пам’ятаємо позитивне раніше, ніж негативне). Але назовсім неприємний досвід, безумовно, не зникає. Йдеться тут не про наслідки, що потім впливають на нашу поведінку протягом усього життя, а про тисячі колісь таких актуальних прикростей, про подробиці, що їх усі ми з превеликою охотою викидаємо як непотріб. Тому “офіційно” вважається, що дитинство — щаслива доба, що все жалливе в ньому дурниці, не варті уваги стиглого індивідуума.

А якщо педагогічно придивитися до того щастя, то можна вглядіти стільки “днів і злиднів і негоди” (В. Сосюра), стільки справжніх нещасть, якими аж ніяк не можна нехтувати саме в педагогічному ареалі наших життєвих зусиль.

Колісь читав я угорською мовою твір геніального, на мій

погляд, Мікшоша Сенткуті “Бреварій Святого Орфея” й зустрів раптом такі зрозумілі мені роздуми про страхіття малечого існування. Це був нестандартний підхід. В ньому містилася речовина, що допомагає розчибити покрови традиційного ставлення до теми. Я й до того мислив аналогічним чином, але вперше зустрів таку підтримку. Плин звичного привчає нас пручатися при зустрічі з побаченим воістину, насправді сприйнятим.

Згадане дитинство — величезний педагогічний простір самоука. Формула життя для нього записується як повернення до передчуваного. Він упізнає природне, до-традиційне, до-виховане й, дивуючись, використовує досвід бурхливого початкового свого розвитку. Адже його мета є тим чи іншим варіантом мети того, хто прагне просвітлення. Буддисти називають це *ан-уттара-сам'яksam-бодхі*. Дзен-буддисти — більш відомим нам терміном *саторі*.

Але яким чином згадувати таке незначуще (на недосвідчений чи легковажний погляд) й далеке від отої обов'язкової для нас “корисності”?

Без переосмислення багатьох понять це, звичайно, неможливо. Візьмемо, наприклад, побутове розуміння працелюбності. Хіба багато з нас серйозно вважають дітей дошкільного віку, малят великими трудівниками? А між іншим, саме такими вони є. Просто їх праця — невимушена, запланована природою, а не якоюсь людською установою. Ми не бачимо тут і так званої кваліфікації. Не знаходимо свідомо поставленої мети. Одне слово — тут ми маємо щось інше, що нібито не є трудовим процесом у звичайному смислі. Наостанок ще завважимо, що такий процес, на погляд дорослих, повинен бути емоційно обарвлений як обов'язок...

Розбіжність ми зараз спробуємо розтлумачити. Вона полягає в тому, що труд саморозвитку, праця, яку здійснює неофіт цього життя, — це ідеальна форма діяльності в будь-якій галузі й для дорослої людини. Якби ми вміли так працювати протягом усього нашого існування! Скільки проблем вирішилося б автоматично, скільки нещастя скасувалося б отою чудодійною силою зацікавлення в невтомній активності, яка нам подарована природою на первісні витрати!

Автодидактичне розшифрування дитинства починається з глибшого усвідомлення того очевидного факту, що наше входження в життя є бездоганною моделлю входження в будь-яку систему існування, в усі, без винятку, форми діяльності. Таке усвідомлення, якщо поталанить, може призвести до значних інтелектуально-моральних набутоків. А в найліпшому випадку — й

до знаходження ключа від коду. Цей ключ є завжди індивідуальним, хоча й виготовлений природою з точнісінько такого ж “металу”, як і ключі всіх інших людей.

Найперша вправа — спостереження за дітьми, причому, не тільки за людськими, а й за дітьми наших “братів менших”. Існує розум природи, який не треба, за традицією попередніх десятиріч, плутати з інстинктами, безумовними рефlekсами тощо. Є те, що наука поки не може “помацати”, пояснити, розділити по своїх шухлядах та полечках. І це зовсім не якісь там популярні сьогодні “таємничі явища”, а звичайнісіньке Усе з великої літери, тобто Бог, Космос (що, як відомо, в перекладі з грецької означає “порядок”), Вищі Сили, котрі, залишаючись і насправді вищими, діють і в нашій земній юдолі, проявляються в абсолютно всіх процесах, позначаються на великому й малому. Ми не стверджуємо, що такий розум є обов’язково синонімом свідомості. І це дуже важливо, адже наша теперішня мета — з’ясувати остаточно: як бути взагалі з *розумовим*? Чи є підсвідомий або надсвідомий інтелект? Як, зрештою, нам зручніше вважати?..

Важко уявити дитину, в якій не було б якогось кардинального інтересу. В благополучному випадку це дійсно неможливо. Спостереження за самим собою колишнім може дати надзвичайно цінний матеріал для вивчення своїх особистих даних, нахилів і — не злякаємось високого слова — призначення. Й тут потрібне усвідомлення того, що колись “вийшло саме собою”, ніби автоматично.

Згадати треба відчуття, які були найпершими. Дрібниць в увертурі життя немає. Все — надзвичайне й величезне, все впливає на подальший розвиток і чомусь трапилося саме з тобою й саме в певний час. Необхідно вмістити свою долю в контекст життя, який стає відомим набагато пізніше.

Під час такого згадування непогано мати на увазі відсторонене сприйняття самого себе. Психологічний акцент ми можемо поставити на навмисне “суворому” сприйнятті себе в ніжному віці, позбавляючись, так би мовити, авточадолобства. Спокійно й відчужено споглядати на загадкового малюка, яким ти колись був, — для початку непогана річ у боротьбі з нашим головним ворогом: марнославством.

Хоча б частково регенероване дитинство відразу ж починає працювати на підвищення інтроспективної техніки. При уважному ставленні до “списаних” відчуттів і навичок (так: саме навичок) можна швидко й суттєво відновити свої погляди на навчання, на інтелектуальне й фізичне, на нудне й цікаве, на *своє* й чуже. Повернення до дитячих побиттів, до власного конкрет-

ного мультисенсоризму (тобто багатоканального сприйняття світу) здатне навіть загострити притуплене часом доросле сприйняття — до дорогоцінного хвилювання від безпосередності спілкування зі світом.

М. К. Реріх якось висловився відносно філософічності індійського народу — "...мысль народная работает кверху». Дитячий менталітет відзначається аналогічною особливістю, хіба що з додатком ще одного прислівника: вперед. Хвилювання підлітка у зв'язку з майбутнім часто-густо може набувати хворобливого забарвлення. Взагалі, підвищена тривожність дітей стосовно того, що буде з ними, чого вмітуть, які матимуть м'язи, розум, авторитет, сім'ю тощо, нагадує своєрідний синдром. Навіть можна ризикнути і вважати, що "дитинство є нормальною патологією". З дитинства видужують. Але потім сміються над тим, як надміру квапилися...

Імпресивні набутки дитячих років при ретельному вивченні й насправді стають покладами. Згадати себе "доісторичного" напрочуд корисно, але й дуже нелегко без належної інтроспективної практики. Ще важче навчитися аналізувати визначальні фактори уподобань, причини тих чи інших зацікавлень, все те, що детермінує наші вчинки зсередини, чи, може, через нашу сутність — із самого Космосу.

Згодом ми набуваємо систему гальм і сховиськ, якусь традиційну для нашого оточення поведінкову манеру, але все наше первісне, "дикунське" не зникає, а лише трансформується і, скажемо принагідно, не завжди доречно для нашого становлення, "дорослого" розвитку.

Досить легко навчатись у себе самого — в ретроспективному баченні — дослідницької невтомності, дослідницького бачення світу взагалі. Можна дізнатись про те, яким чином з'являється в наших справах цікавість, в яких глибинах нашого Я треба шукати воскресіння відчуттів, позбавлення від втоми сприймати нове, за який важіль свого внутрішнього життя необхідно хапатися, аби спробувати скинути ярмо повсякденної нудоти, що вона ніби незапобіжно оволодіває нами.

Особливо важливо аналізувати негативні явища власних наших дитинств. Хоча важко надмірно цінувати й можливі результати вивчення всього позитивного, щасливого, радісного, яке спіткало нас малих. Переглянути заново наші стосунки з тими, ким ми були, по-іншому подивитись на нібито дрібниці, вже давно поціновані, огорнені жартами, припущені зверхністю й беззаперечністю, — наше нагальне завдання, якщо ми бажаємо жити на автодидактичних засадах.

Поступово торується шлях до усвідомлення ірраціональності, що, на перший погляд, здається нонсенсом, а насправді не тільки існує, а й є єдиним способом достеменного мислення — в точці вигорання тої чи іншої пари нами, людьми, редукованих протнріч. Інакше, світова річ, мислити (не міркувати) годі й мріяти.

В якомусь дуже загальному (сінкретичному) вигляді ми маємо в дитинстві суму наших можливостей. Вони кличуть, закликають, ба навіть викликають на сповідальних, медитативних переключках. Цей загал передчуттів, які скоріше схожі на переконання, якщо не на достеменну певність, залпається на все життя таємницею для інших і для нас самих. Він є водночас і точкою опертя й безмежжям, в якому легко загубити орієнтири. Він має право називатися істотою та істиною (угорською *isten* — Бог). З нього ніби вищивають зрозуміння — це коли констатується чиймось означуванням давно нам знайоме, відоме особливим чином, на дознаковому, докультурному, досвідомому рівні. Будування особистості — намагання приймати обриси ніким, крім нас, не бачені. А ще — сповнюватися тільки нам притаманним світлом, котре було на початку Словом — Логосом. І обриси, й світло самостворилися в дитинстві.

Те, що ми намагаємося висловити зараз, потребує порівняння. Ось воно: *життя — це великий день, а дитинство — його ранок*. І як урані ми відчуваємо, яким же буде майбутній день, так і в дитинстві ми в якийсь невідомий спосіб здогадуємось, яким буде життя. Щоправда, ми не часто враховуємо нібито “забобонні” передчуття. Але проскопія, передбачення наших намірів, реально існує. Корінці її з’являються неймовірно рано. Гіпотетично стверджую, що ми з ними народжуємося в контексті глобальних потреб всього нашого роду. Еволюція діє не десь осторонь. Вона функціонує безпосередньо в кожному з нас й відразу в усіх. Розвиток загалу складається з розвитків окремих індивідів. Культура є частиною вищої природи. Вилучати культуру з еволюційного процесу Землі — очевидна помилка, якої ми часто механічно припускаємося. Хоча й у масштабах космічних є теж свої “дні” й “вечори” (згадаймо “Махабхарату”)...

Отже, роздуми на тему “вранішній настрої твого життя” здатні допомогти розібратись у собі. А подеколи й повернути свіжу “вранішність”, зробити її чинником дорослого повсякдення. Адже заразливість згадки — відомий факт. А коли згадка підкріплена ще й аналізом, розумінням, пізнанням якогось психічного механізму певних влаштованих самою природою інтелектуальних явищ, то виникає палке бажання негайно використати загублене по дорозі в світ дорослих. Тут знову й знову дивуєшся

важливості дрібниць, які таку значну роль відіграють взагалі в житті, а у дітей мають часто додаткове (проте — головне, а не другорядне) психологічне значення, набувають рис тотемності, одухотворяються, перетворюються на друзів, здатних іноді стати й суперниками живих. Це й є основна “кафедральна” особливість університету нашого дитинства. Уявлена реальність визначає все існування дитини, адже для неї уявне — також і те, що, як кажуть, є об’єктивною реальністю: і речі, що оточують нас, і люди, і навіть власні батьки. Це відбувається в сприйнятті та уяві. Це стає справжнім живим фактом дійсності, коли переривчасто (дискретно) триває як хвилююча обставина (а на дискретність ми приречені).

Провіденціальність дитинства вражає й невідготованого спостерігача. Проте бідкання щодо нездійсненого, хоча й передчуваного, — звичайна річ у нашому побуті. Ми дотепно знаходимо тисячі й тисячі причин і приводів звинувачувати обставини, “поганих” людей, несприятливі роки. Схильність до панікування заважає правильно оцінювати обставини й можливості. Діє психологічний закон нехай несправжньої, але у відчутті все ж екстремальної ситуації. Це схоже на ті випадки, коли мандрівники, що потрапили в біду, гинуть від голоду набагато раніше, ніж закінчуються запаси продуктів.

Аналітик дитинства переконається, що головною перешкодою нормального духовного розвитку є об’єктивація. Відчуженість від позитивної дитячості прямо пропорційна відстороненості від самого себе. Причому навіть і сама дитячість може перетворюватися на інфантилізм, якщо її трактувати й практикувати зовнішньо-об’єктивовано, вдаючи свіжість сприйняття, награвачи зацікавленість тощо. Справа ж у тому, що дорослий може блискуче користуватися відродженням апаратом дитячого світосприймання на іншому рівні, який неодмінно збалансовується культурою, духовним досвідом. Негативне ставлення до інфантилізму, що був у нашій країні широко розповсюджений протягом багатьох “тіпноїдальних” років, відторгує від педагогічних занять справжньою психологічною скарбницею свого власного початкового життя. До речі, і в цьому разі ми маємо справу з грандіозною соціальною об’єктивацією!

Деякі набутки дитинства загублюються через відсутність сучасного використання навичок та їх “дорослого” усвідомлення. Так, наприклад, ті, хто у віці 3-5 років легко спілкувався якоюсь іноземною мовою, через певний термін перебування в іншому мовному оточенні назавжди втрачають цінне набуте вміння. Традиційно вважається, що така втрата невиліковна, а це народжує

чималу прикрість їй збільшує довгий ланцюг наших безпорадностей ще на одну неохочу їй важку ланку. Але знайомому хоча б з основами наших принципів варто спробувати регенерувати колишню майстерність, швидко назавжди втрачене. А в разі, як ми кажемо, пафосного ставлення їй глибокого занурення в автодидактику можна піти далі, обігнати самого себе, викликавши на змагання того, кому все вдалося буцімто між іншим, без свідомих зусиль. Можливості відновлення навичок за допомогою автодидактики — одна з її найяскравіших прикладних граней і водночас один із найміцніших зв'язків з практикою “безмежного навчання”.

Основний шлях до дитячої країни з пересувним кордоном у вічно невизначеному просторі нашого дослідження — невтомне усвідомлення. Випадкові згадки, безсистемні пошуки, нарцистичне самокопання “зі слезою” дають, звичайно, набагато менше користі. Рекомендація могла б бути простою: *завжди намагатися шукати аналогію, “архетип” у далекому минулому, перетворення його на близьке, “настільне”*. Дитинство повинно бути завжди **підручним**. В ньому — як в універсальному несесері — є будь-які інструменти. Проте відшукати саме зараз потрібний та доступний для маніпуляцій — технічно нелегка справа. Й непліддя чекає кожного, хто робитиме це позіхаючи або нерегулярно. Все наше життя є розгортанням моменту дитинства. Дорослі паралелі першої нашої лінії життєвого досвіду належним чином заштриховують малюнок нашого існування. Один із головних типів штрихів — концентричні кола. Наші вміння й побити зростають, як дерева, на їх зрізах ми бачимо вічні кільця, хоча роки тут зовсім інші, зовсім невідповідні хронологічним земним, в яких здійснюється літочислення.

Дитинство — завжди тепер і завжди до Різдва Христового. В ньому міститься історія людства. Воно — дивовижний літопис, зафіксований рунами — карбами Божественного походження. Й дійсно щось надприродне, дивовижне відчуває уважний учень самого себе, коли робить спробу вичитувати поради в тому невичерпному літописі, в якому записане й майбутнє.

Дозволимо ще одне макропорівняння, яке, можливо, допоможе вточнити наше розуміння проблеми, що зараз стоїть перед нами. Дитинство є, образно висловлюючись, Сходом, а дорослість — Заходом. Маємо на увазі, як розуміє, безперечно, уважний читач, подвійне значення: перше, астрономічне, й друге, філософсько-психологічне. Й насправді: дитяче мислення має правоміркову акцентуацію, спирається на образно-інтуїтивну сферу; доросла людина європейського гатунку мислить, або на-

магається мислити, довіряючи виключно каузальним (причинним) зв'язкам, в нові часи віддаючи перевагу раціональному, дискурсивно-логічному. Східність дитинства підтверджується й типом внутрішньої (а в психологічному плані й зовнішньої) поведінки. Виходить, що ми можемо, не рухаючись з місця, миттєво переміщуватися в інший духовний ареал, де все юне людство користується однією для всього Всесвіту принциповою схемою стосунків, де не панує об'єктивація, де все робиться заради цікавості.

Проникнення в секрети дитинства може згодом результувати й у дуже корисну рису характеру — вміння починати спочатку будь-яку справу, або, як кажуть, “усе”. Це надзвичайно зміцнює особистість, дарує багато переваг перед тим, хто припускається типової помилки, вважаючи, що можна досягти остаточної досконалості.

Незаперечним також є суто прагматичне значення внутрішньої поведінки такого гатунку. Спектр її застосування й насправді неосяжний — від дошкільної педагогіки до бізнесу. Достеменно переконаність у нескінченності зростання нашої майстерності, себто, фактично, вміння щодня починати спочатку, готовність без зайвого хвилювання “списати” досягнення, навіть велике, — це незамінний моральний фактор людського існування. Одночасно це й свідчення про адекватність мислення, бо такий спосіб поцінування наших безмежних можливостей відповідає дійсності. Протилежна позиція, як ми бачимо, перетворює людину на безпорадну, на менш здібну, на позбавлену постійного ентузіазму, притаманного по-справжньому культурним особистостям, що ніколи, ні за яких обставин не звинувачують нікого й нічого, крім себе, в своїх педагогічних або навіть просто житєвих негараздах. Легковажне ставлення до власного досягнення, самоіронію, здорове відсторонене бачення “свого” теж можна спостерігати в скарбниці дитинства.

Рано чи пізно кожен із нас усвідомлює початок життя як “*temps perdu*”¹, але справа не доходить до глибини прустівської ностальгії, що примушувала класика аналізувати давно минуле, знов його переживаючи, зі зворушливістю відтворюючи колишній захват і неповерненну свіжість сприйняття. А між іншим, рефлексія, яка стає в цей час зрілою, може стати великою допоміжницею в нашому інтелектуально-духовному житті, якщо ставитися до власного минулого як до міні-історичного. Втрачене в цьому випадку обертається на придбане. Усвідомлення в процесі називання того, що скоїлось колись, якими б скромними

¹ Втрачений час

не здавалися їй насправді не надто значні події, може глибоко нас хвилювати. Таке згадування “милих подробиць”, які тривалий час зберігаються нами без назви, вражає міцністю тяжіння до певних явищ і людей, атрактивністю (привабливістю) деяких ароматів, облич, обставин життя, тембрів голосу, кольорів, леліток на рожевих екранах примружених на осонні вій, зіркових виблисків якогось смітничкового мізерного залишка звичайної пляшки. Дрібниці, дрібниці, дрібниці, що були першими причинами здивування красою цього неймовірного світу, його видо-вищною різноманітністю.

Лікування свого способу життя цілком дорослий автодидакт може починати з учбового спогаду про своє дитинство. Діагноз — які б не були тонкощі патології — як правило, можна визначити словом “об’єктивація”. Тяжке захворювання на відчуження від самого себе, персональна алієнація, з’являється на тлі недовіри до своїх власних почуттів, внутрішнього розбрату, в якому сам господар не освідчується собі, бо запобігає сповідальності (що, мовляв, “відволікає від справ”) і виключає зі свого щільно спланованого щодення якісь наймінімальніші можливості спілкування зі своєю сутністю. А що стосується навчання, то винуватцем, зрозуміло, є вивчення предмета у відстороненому вигляді, а не пізнання самого себе за допомогою потрібного нам учбового матеріалу.

Автодидактика (мається на увазі наша парадигма, а також методологія) є єдиним засобом запобігти катастрофі. Людина не захворює на об’єктивацію, якщо використовує бодай основні ідеї автодидактики, що їх, як свідчить практика, діти сприймають з великою насолодою. Педагогіка примусу й “об’єктивного результату будь-що” їм, очевидно, не до вподоби. Інстинктивне відштовхування принизливого для суб’єкта ставлення є характерною рисою поведінки дітей. Вряди-годи це закінчується ненавистю до навчання. Одержавлена педагогіка позбавляє школу необхідного персоналістського забарвлення. Явище це, на жаль, всесвітнього масштабу. Автодидактика, тобто *само-освіта*, має сказати своє слово в ХХІ столітті. Педагогічна (чи, може, краще сказати: антипедагогічна) дегуманізація дитинства настільки широко побутує, що здається нормальним явищем... Середньовічне пригноблення особистості є поширеним явищем у всіх країнах світу. На зміну фізичним знущанням над тілом учня прийшли покарання душі. Пригноблений суб’єкт є зручним для державності старого типу, але не пасуватиме в нових умовах суб’єктивного етатизму, що буде відповідати — й це провіденціальне явище — гуманістичним засадам майбутнього суспільства, яке

можна сміливо називати всесвітнім (індивід і зінтегрована людськість являють собою два екстремуми діалектичної спільності).

Кинута напризволяще внутрішня людина мимовільно стає знаряддям “вендети” нашої природної сутності. Ця помста має безліч форм, але всі її різновиди пов’язані з тим, що ми живемо не своє життя, що ми не здійснилися в чомусь найважливішому й, мабуть, погіршуючи цей світ, в який повинні були внести свою частку творчих зусиль, частку, яка могла бути згармонізованою з іншими — далекими й близькими в часі й просторі. Внутрішня людина, інтернальна особистість, є в нашому відчутті дорослою в дитинстві й дитиною в зрілому віці. Насправді, ж вона незмінна в таємничій наджиттєвості, надподійності, в зв’язку з філогенетичною трансляцією особливостей нашого роду й — для позитивної науки поки що гіпотетично — з іншими вимірами буття, доступними лише нашим під- й надсвідомостям. Тільки внутрішня людина здатна впливати на фізику метафізично — саме таким оксюмороном, здається, можна прокоментувати нашу спантеличеність у творчих станах, коли оречевлюється уявне й побутовий здоровий глузд терпить поразку, трансформуючись у більш досконалу форму осмислення достеменної реальності. І тут дитячі архетипи стають у безлічі нагод для філософа й просто людини, яка інтенсивно живе духовним життям. Реальність дитини набагато ширша за дорослу. Цікаво провести паралель між дорослістю й епохою “просвіти” в Європі, коли за М. Бердяєвим, “ограниченный и самонадеянный человеческий разум ставит себя выше тайн бытия”¹. До речі, взагалі дитинство кожного індивіда непогано розглядати не тільки в світлі еволюційної теорії, згадуючи про відому всім незапобіжність проходження всіх етапів біологічного розвитку в стислі терміни пренатального періоду кожною з людських істот.

На особливу увагу заслуговує наша колишня поведінка під час ігор. Наші природні дані з роками змінюються нами ж самими. Ми, наприклад, навчаємося або намагаємося навчитися не реагувати спонтанно на події й явища, не бути надто дратівливими, приховувати неприємні для когось почуття, якщо це загрожує порушенням “нормальної” течії життя. Остаточне пригнічення природної властивості, однак, не завжди є благом. Ми наполягаємо на трансформуванні вади в перевагу, в корисну для якоїсь діяльності рису. Отже, треба переглядати забуті сторінки, згадувати, як гралося тобі, як почувалося в добу, коли виявлялася справжня твоя природа.

¹ Николай Бердяев “Смысл истории” (М., “Мысль”, 1990, стор. 7).

Дитина бажає ввійти в культуру, що означає придбання кліше, якими користуються дорослі. Очевидно, можна легко відібрати позитивні вектори уподобань або потурбуватися про те, щоб не залишився поза увагою жодний негативний нахил, котрим тебе нагородила природа. Вже сама така акцентованість є на перший випадок непоганим інструментом. Адже вона народжує енергію, в чому неважко переконатися. З'ясування лакун, які ми носимо в собі вряди-годи протягом усього життя, теж дає творчий імпульс тому, хто серйозно займається самовтіленням, тобто здійсненням провіденціального наміру, не завжди, на жаль, усвідомленого з оптимальною яскравістю.

Праця над аналізом кліше, засвоєних в дитинстві, може починатися пошуком ключових слів та виразів, які з ними пов'язані. Важливо тут звернути увагу на емоційну валентність нашої первісної фразеології, на особливості вимови й ритму синтагм, на частоту вжитку їх (узус) у певних ситуаціях, себто на соціально-психологічний контекст тощо. Зворотній зв'язок між словом, яке становить часто (але не завжди!) головний складник у механізмі трансляції культури, — взагалі цікава тема для роздумів і досліджень. І ясно, що витoki цієї теми — таємниця Логоса, який, за словом Писання, був на початку.

Власне, він, *Логос* і *логос*, залишається на початку ненастанно, якщо людина продовжує духовне існування. Вжитий-перевжитий знак перетворюється на мотлох, навіть друге чи будь-яке наступне користування ним вимагає — в ареалі духовного — іншого його розуміння, оновлення, тотожного фактичній заміні його, хоч він для невігласа залишається незаперечно тим самим незмінним. Але не будемо заглиблюватись у цю тему й повернемося до словесно-почуттєвого базису, який вибудовується саме в дитинстві й від якого залежать (для багатьох — неочікувано великою мірою) вся майбутня внутрішня поведінка, народження інтимних імпульсів, симпатії й антипатії, причини естетичних й стосункових “маленьких прикростей нерозуміння”, неприйняття. Більшість наших уподобань народжується вранці нашого життя і, якщо, на наш погляд, потрібна корекція дорослого смаку й існує загроза появи снобістського поводження, без “хірургічного втручання” в першоджерело, в підвалини виправити справу неможливо. Треба йти через зрозуміння умов, в яких формувалися ті чи інші реакції, й дороговказом найчастіше буває саме ключова фразеологія.

Звички й забобони, засвоєні в дитячі роки, як відомо, викоренити якщо й можливо, то з превеликими витратами енергії, що здається не завжди доцільним. До речі, вони й самі — сво-

ерідні акумулятори родової енергетики, що є ще одним аргументом проти їх “лобового” знищення. Проте залишити їх недоторканими також було б помилкою. Отже, треба прикласти певні зусилля, метою яких є зміна психологічної пози, сформованої колись цілком стихійно. Усвідомлення суперстихійних переконань як таких повинно проходити ніби їх нове привласнення, що схоже на перемену знаку, — якщо до цього ми були пасивними носіями якихось неправильних й часто чудернацьких переконань, тобто вони володіли й підсвідомо керували нами, то тепер ми перетворюємося на їх господарів, здатних іноді використовувати їх у позитивному значенні, незважаючи на їхню помилковість (так, наприклад, ми користуємося висловами типу “сонце сходить і заходить” або навіть — коли розмовляти на строго науковому рівні — евклідовою геометрією, що нехтує викривленням простору, яке, зрозуміло, в людському побуті є дуже малим).

Дигина в нас повинна ставати поступово все більшим нашим другом. Презирливе ставлення до неї психологічно невиправдане. Найліпше — це завжди відчувати її, давати їй “висловитися”, з повагою ставитися до її невмирущих емоцій, які ми, стаючи дорослими (йі це, власне кажучи, було в цій справі далеко не другорядним) навчалися заховувати від інших, а подеколи й від себе... Поведінка дорослого нагадує палімпсест — старе полотно, замальоване, але не знищене. Картину, яку вже ніхто не бачить, сприймає наше внутрішнє око. Ми цінуємо й любимо її. Вона сповнена безліччю подробиць, які згодом природа примушує роздивлятися через збільшуване скло віку. Ніколи не можна зрєктися впливу зображеного на ній. А також — заперечувати, що це nature vivante¹, а не nature morte.

Не бажаючи виглядати інфантильним, дорослий надто затискає в собі дитяче, надто цензурує його. Він соромиться всього, що відхиляється від уявної моделі його особистості, ховаючись за машкарою звичаїв йі типової поведінки, прийнятих оточенням, в якому він існує, адаптованих культурою (яка може бути “безкультур’ям” у побутовому значенні, тобто антикультурою, але залишається системою кліше навіть у самому негативному, з нашої точки зору, вигляді). Фактично, це є запобігання самому собі, найнебезпечніша дія психіки дія, котра при повторенні призводить до внутрішнього безладдя, розбрату інтернального йі екстернального, трагічних для кожного індивіда енергетичних втрат.

¹ Жива натура (фр.)

Енергія дитинства найчастіше знищується нами через незнання закону, згідно з яким жива енергія, яка не використовується, поступово зникає, й навпаки — позитивні виграти (на “добрі справи”) сприяють її нарощуванню. Згадаймо, скільки злочинів проти нашої юної невгамовності скоювали ми, коли ставали солідними “тітками й дядьками!” Скільки разів загальмовували тіло й душу, яким безсоромно баглося відчайдушної біганини в найнеслушніших для того умовах! Забобонні заборони, табуїзованість заради “благополуччя” позбавляють нас багато чого, але головне — років, повних творчості, інспірованої дитячою наснагою, використати яку не вистачає вміння й просто здорового глузду. Майбутнє життя скорочується через негосподарське ставлення до колишнього власного життя.

Східне поняття “порожня рука” як таке, що символізує незатишність і доречність усіх необхідних м’язових і духовних напружень, пасує, на наш погляд, і до визначення дитинства. Кожний з нас взагалі згадує свій ще “нецивілізований” період життя як благословенно розкутий. Як же корисно дорослому застосовувати в своєму застресованому існуванні вже, як виявляється, давно готові відчуття, що можуть правити за психологічні орієнтири або — в конкретно-ситуативному вигляді — за психологічні пози! “Порожня рука” дитинства добре виглядає й у контексті західної культури, адже “блаженні ниці духом”...

Таке переосмислення тим більш слушне, бо в цьому разі акцентується ефект неутримання знань, навіть намагання позбавитися від них (“ницість” — як постійна готовність прийняти благословіння божественного розуму). Додамо при цій нагоді, що такий парадоксальний спосіб навчання може легко призвести саме до розкутості, стерти з психіки отруйний шар марнославіства. Від знань залишається своєрідний “вітамін когнітивності”, завдяки йому вони за певних умов можуть бути поновлені протягом короткого часу, наново передумані, переконструйовані, оновлені, підсилені набутим досвідом.

Для нас є дуже цікавим і те, що дитяче абстрагування майже цілком індивідуальне, й входження в культуру, очевидно, має бути нерозривним із засвоєнням абстрактного як такого в знаках тої чи іншої культурної традиції або паралельно двох чи трьох традицій (як наприклад, в Китаї, Японії та багатьох інших країнах Далекого Сходу). Найгіршою помилкою є вперте заперечування абстрактного мислення у дітей, як це тривалий час робили психологи. Врешті-решт це означає відсутність дитячого мислення взагалі, що є нонсенсом. Знакові структури початку життя заслуговують на увагу й пильність хоча б через те, що вони ма-

ють великий вплив на інтелектуальне життя в дорослому віці. Детонації понять формуються значною мірою ще тоді, коли вони починають входити в несвідомий узус, тобто вживаються автоматично у відповідних контекстуальних умовах. Протягом усього нашого існування ми не здатні ані зректися всіх забарвлень смислу вживаних слів, ані повністю ревізувати надбане в ранньому віці.

Отже, ми залежимо від нашого дитинства! Єдиний вихід — усвідомити різноманітні прояви цієї залежності. Щоправда, доконаності — в цьому відношенні — досягти неможливо, й нам залишається задовольнитися самим процесом вивчення цієї проблеми. Такий інфантологічний підхід робить нашу рефлексію творчо зарядженою, креативною, корисною для цілком конкретних занять навичками й вміннями. Скасувати такі стосунки з самим собою, наприклад, під впливом по-іншому налаштованого соціуму, переконаного в незаперечній цінності зрілості, — велика помилка. Саме вистиглість особистості є результатом тривалої аналітичної праці над темою, яку ми шойно визначили. Хвилювання дитинства мають не відмирати, як це коїться звичайно, а протягом всього життя бути живими зразками педагогічних захоплень (згадаймо *Bewunderung* Гадамера). Викликати в собі свої колишні свіжі почуття може бути корисно для будь-якої доброї справи.

Дитинство є загадкою, гідною уваги дорослих. Зарозумілість у відношенні до нього, зверхнє ставлення до “розгاردіяшу стійкості”, нібито дурниць, якими наполегливо займався наш іще не міцний інтелект — грішні речі, адже вони відсторонюють нас від сповідальності, якою взагалі треба користуватися як головною інтонацією невгамовних міркувань. У такий спосіб ми зменшуємо наш розумовий потенціал: менше сповідальності — значить, менше глибинної чесності, що необхідна для елементарної розумової операції.

Чесність може бути загостреною або пасивною, й задовольнитися другим її варіантом не є кращим виходом для саморозвитку особистості. Наш власний колишній потяг до абсолютної справедливості, максималістські обіцянки самому собі обов'язково згодом захищати країну дітей від нечуйностей зачерствілих дорослих — все це теж поверхи уявної школи, де нам допоможуть невмирущі хвилювання й прикрості, образи й неперевершено осяйні хвильки щастя. Там ми легко знайдемо зразок для наслідування, задивляючись у власну, ще зовсім не закаламучену досвідом душу. Щоправда, — й це треба вже давно підкреслити — ясний світ дожиттєвого (тобто досвідного) періоду відзна-

часться екзистенційною безпорадністю, неможливістю існувати без опікування з боку досвідченішого супутника. Але ця тривіальна обставина потрібна нам для розвитку оригінальної думки про рух до тієї ж ясності, якій повинна здійснити особистість, набуваючи досвід, “забруднюючись” негативними відчуттями. Ми йдемо все життя до розшифрування синкретичного змісту дитинства й поступово оволодіваємо (в разі наполегливості й везіння) втраченим світлом. Отже, “повернення” можливе лише як винагорода за власний розвиток та його усвідомлення.

Серед таємниць дитинства — й таємниця дитячого захвату. Педагог-природа добре поставила справу! Адже пояснювати це явище лише цілковитою новітністю усього, з чим ми змалку стикаємося, було б наївним — пізніше нас не хвилюють, бува, й значні відкриття. Непереконливо виглядає також і аргументування “свіжістю життєвих сил” (у зрілому віці вітальна потужність незрівнянно більша). До певного часу нас виховує особисто Природа... але вона діє в специфічному ареалі людської культури. Мауглі в дійсності не може існувати. Апріорна педагогіка дитинства являє собою справжню дивовижу, справді грандіозне явище, котрим лицарі автодидактики повинні не тільки милуватися...

* * *

Незосередженість у дітей часто пов'язана з особливим проявом людської природи — споглядальністю. Ми, звичайно, тавруємо цей прояв як гостро негативний, наполягаючи на володінні власною увагою, керованою концентрацією розумових сил, їх довільним використанням тощо. Але якщо подумки повернутися в реально неповерненні роки, то ми поступово переконаємося, що наш нахил до споглядальності — цінне явище, яке зовсім не треба нищити, а навпаки, старатися розвинути до стадії заглибленого спостереження; тут воно досягається не за допомогою звалтування власних бажань — саме вони сприяють невідривній аналітичній праці. Зрештою, ми доходимо висновку, що дитяча неуважність — не така вже примітивна річ, що в якихось теперішніх наших чуттях існують прошарки, які іннервовані майже в інобутті, десь у добу не завжди благополучних у психічному відношенні “безпредметних медитацій”. Це тоді ми демонстрували повне ейдетичне злиття з тим, що собі уявляли. Це тоді ми мучилися безіменням та страждали від недорікуваності. Це тоді хтось із нас, може, присягався колись назвати такі прекрасні тонкощі, які чомусь не обходять дорослих...

Уважний автодидакт не залишить поза увагою всю споглядальну цілісність свого дитинства, йому цікаві власні спроби досліджувати світ, намагаючись зв'язати в певні групи сприйняті окремішності. Автодидакт помітить, що він ніби до чогось шов своїм контемплативним шляхом, роздивляючись на певні речі, й результатом цієї дії, розгорнутої у часі на чималий проміжок, був певний загальний чуттєвості, feelings-thoughts. Цей загальний накопичувався не випадково (хоча так здається на перший погляд), а закономірно — під впливом ланцюгового з'явлення неповторних актуалізованих зацікавлень. У цій точці буття ми спостерігаємо злиття соціально-культурного з біологічним. Саме в ній навіть оку, озброєному лише одним здоровим глуздом, можна забачити якщо не сяйво провіденціальності, то хоча б її лелітки. Споглядальність (контемплативність) в даному випадку є її знаряддям. Людина одержує тендітний, прихований в глибинах її підсвідомості, наче лава у вулкані, дороговказ. Зламати його намагаються й школа, й суспільство. І як тут не згадати великого українського філософа Г. Сковороду, який ще 1774 року висунув концепцію спорідненої (“сродної”) праці! ¹. Перекликаючись із В. Гьоте, він стверджує: “Самое переднее крыльцо и преддверіе, вводящее в пагубу, и самая начальная замашка, будьто букварь, обучающий нас бытъ супостатами богу, есть сія:

А. Входить в несродную статью.

Б. Нестъ должность, природе противну.

В. Обучаться, к чему не рожден.

Г. Дружить с теми, к коим не рожден” ¹.

Завважимо, що слово “статья” треба розуміти, як “лад” або “порядок” (за Вол. Далем), а також висловимо застереження на адресу надто кваліфікованих читачів: одноразове прочитання може виявитися некоректним.

Первісна споглядальність кожного з нас, якщо вона піддана серйозному педагогічному аналізу, здатна врятувати від “пагиби” й перетворення на “супостатів богу”. Згадування споглядальних станів, внутрішня поведінка, наші засоби в ранньому віці, уподобання — все це перший крок в цій корисній акції, що, в принципі, нескінченна, адже якщо можна вичерпати матеріал (й це теж неправдоподібно), то невичерпними є точки зору, типи маніпуляцій (операціональність), способи асоціювання тощо. Нібито-інформаційні-дурниці, про які згадувалось із ніяковістю (якщо взагалі згадувалось), трансформуються на чудові лабораторні знахідки.

¹ “Разговор, называемый алфавит или Букварь мира” — в книзі “Григорій Сковорода” (Київ, “Наукова думка”, 1983, стор. 200—250).

Таким чином ми одержуємо додаткову енергію — через захоплення й здивування, завдяки корисним відомостям, одержаним про себе в самому собі. Шліфується й інтроспективна техніка, відроджується ейдетична спроможність, котра у дітей є “ознакою віку”. Тим, хто розпочав таку працю, здаються згодом навіть великим непорозумінням їхні аналітичні звички, що передували новим, щойно надбаним. Мислення стає більш еластичним, інтелектуальний апарат мимоволі налаштовується на хвилю колись загубленої суб’єктивної. Все частіше в сприйнятті будь-яких явищ (а передусім — абстрактних) бере можливу участь увесь загал відчуттів (“хочеться помацати рукою, понюхати, лизнути тощо”). Ясно, що таке відродження відмерлого інструментарію викликає різноманітні наміри, ідеї, порівняння й т. ін., значно пожвавлюючи наше духовне життя.

Багато помилок в оцінках духовності дорослого припускаємося ми, ідеалізуючи його “чисте сумління”, що, за влучним визначенням А. Швейцера, є “винаходом диявола”. І тут у щонайсприятливішій нагоді опиняється ретельне згадування нашої дитячої “безгрішності”, оцінка питомої ваги якоїсь забутої (через її незначність для дорослого) провини, щедре іннервування всього життя загостреним чуттям справедливості. Згодом ми легко висновуємо (про себе або про тих, кого добре знали в дитячі роки), що цнотливість й ангелоподібність наша на початку життя традиційно перебільшується, але реально існує в багатьох випадках те, що можна б назвати відсутністю або ж наявністю практики самозвинувачення, самопрощення, самосповідальності. В забрудненому просторі дорослого космосу нині спокійно зневажається інфантильність, ба навіть хворобливість (іпохондрія) того, хто ніби надміру (якби це було можливо!) займається совістю.

Всім нам притаманне й вроджене благоговіння перед життям (також швейцерівський вираз: в оригіналі — *Ehrfurcht vor dem Leben*), його абсолютизація, наївна віра у власне безсмертя... Минають роки, ми без особливої тривоги признаємося самі собі в певному цинізмі по відношенню до нашого буття, бо ж ми буцімто “знаємо життя”. Ми затоптуємо в багно щоденщини дорогоцінний квіт захвату загадковістю й довічною непередбаченістю людського існування. Нам здебільшого не таланить, і ми захворюємо на тяжку екзистенціальну хворобу. Цинічні мудрагелі автоматично загублюють енергію аналітичності. Адже вони вже розібралися, їм “вже відомо” й таке інше. За таку зарозумілість їх чекає помста — опримітивлення внутрішнього життя, аутсайдерське становище в саморозвитку й зрештою — в культурі. Відсутність пістету до власного існування як до частки пе-

збагненного макробуття призводить до низького рівня “оволодіння життям”. Ця ідея може бути проілюстрована виразом одного фортепіанного маестро (Г. Нейгауза): Треба самому володіти роялем, а не дозволяти йому володіти собою. Але тільки любов, достеменно глибока, може творити потрібну потенцію оволодіння. Діалектика тут майже побутова — ніжність народжує силу, яка без неї перетворилася б на грубощі. Стихія інтуїтивного поважання Великого Життя є психічним складником кожного дитинства. Раціоналізм дорослих зводиться нанівещь енергію захвату й шанування. Ознакою дорослості (хочеться взяти в лапки це слово) навіть вважається байдужість “бувалої людини”. Й зрозуміло, той, хто свідомо й несвідомо бажає стати “великим”, соромиться здивованості, починає вдавати всезнайство, досвідченість, обізнаність, наслідком яких нібито повинні бути обридливність та неухага.

Слушною для нашої теми є педагогічна порада Е.-Л. Войнич (“Будьмо вірними мріям своєї юності”), адже романтизм становлення особистості безпосередньо пов’язаний із відчуттям храмовості життя — в тій чи іншій мірі. Завдання кожної культурної людини, кожного справжнього автодидакта — не дозволяти старіти власному світосприйманню та, звичайна річ, покинути назавжди свої дитячі “старування”. Тоді досягається той стан, коли, за словами Кальдерона,

...здається передвістям небо,
а дивиною — цілий світ¹.

Чесніше не зрікатися “непрактичних” намагань, а культивувати в психічному житті певні сумніви щодо дійсності, колісь кожному з нас запропоновані самою Природою як ліки від жарозумілості й пихи. Той же щойно цитований іспанський класик ще в XVII-му сторіччі художньо обстоював та образно доводив епічну продуктивність психологічної пози “La vida es sueño” (“Життя є сон”). Від химеричних побудов недосвідченого й неосвіченого дитинства ми переходимо — в оптимальному випадку — до вельми плідної творчої “мрійливості”, механізм якої закладався в дуже ранньому віці. І як тут не згадати про буддійську сансару, про кантіанські “сни розуму” або про ставлення до реальності мислителів XX-го сторіччя — Г. Гессе, К. Юнга, В. Налімова й багатьох інших? Й ми це робимо зараз, аби охочий до роздуму читач зробив генеральну паузу й, відволікшись від цих рядків, замислився над тим, що йому відомо й чого бракує у відношенні до цієї дуже цікавої теми...

¹ Переклад автора. Цитата з драми “Життя є сон”, фінал другої хорнади.

Багато видатних людей залишило свідчення про свій неабиякий інтерес до неусвідомлюваного періоду свого існування. Мислитель завжди займається розкриттям таємниці людської особистості, а тут не обійдеся без спроб визначити те, що минулося ніби автоматично, що було інтродукцією до якогось, як нам здається, якіснішого (бо усвідомленого бодай на якусь частку) буття... Відчуття невичерпності нашого початку, зв'язку його з унтертонами родового існування притаманне й пересічним духовностям. Простір дитинства для нас — ніби фізичне місце перебування метафізичного, той стиснутий суперпотенціал, котрий ми щоразу застосовуємо, коли щось спромогаємося зрозуміти: “Так я ж це знав...”. Це дізнавання-впізнавання розбуджує в нас переконання в безмежжі внутрішнього підсвідомого покладу смислів. Ми відчуваємо, що в нас є ВСЕ, але далі здивування справа не рухається — ми не можемо раціонально пояснити, звідки воно взялося, якщо це ВСЕ народжується з нами, й ми без цього сконденсованого загалу потенційних розумінь не були б *Homo sapiens sapiens* ¹.

Але це осердя нашої загадки з роками закапсулюється рутинним досвідом дорослих. Бажання або необхідність “жити як усі” виникає, природно, з намагання набути хоч якого соціального благополуччя, спростити життя в спілкуванні. Цікавість до “непотрібного” поступово згасає, коли особистість не офірує звичайностями свого шляху, боїться самої себе, своїх мрій та їх завжди довгого й нелегкого втілення, пов'язаного вряди-годи й з таким явищем як перебування в диваках. Але саме дефіцит “диваків” спричиняється до негарздів у творчому житті цілих країн, а він легко зароджується там, де політично потрібна уніфікація, наприклад, в лоні тоталітаризму. Гучно відоме аж на всю всесвітню культуру сторіччя Перікла було, так би мовити, переповнене “чудернацькими” особистостями, що, власне, й заклали підвалини майбутньої еволюції духу в Європі. Проте жодна нормальна людина не шанує сторіччя Креона, що змінило добу всесвітньоозначущих досягнень. Цей, нині цілком забутий, лідер древньогрецьких ділків відверто виголошував на афінській агорі, що йому потрібні слухняні громадяни, а такими можуть бути неосвічені й не надто розвинені. Додамо, що повний, по можливості, розквіт індивідуальності — це явлення *незвичайного, незвичного*, тобто дивного для того, хто не розуміє природи творчості.

¹ У своїх подальших наукових працях автор використовує створений ним термін “*Homo globalis*” (Прим. ред.).

Похована оригінальність, що створює психічне склепіння дитинства, залишається на все життя причиною для глибокого суму, для невиліковного відчуття приреченості до невтіленості.

Священне бездоріжжя духовності, котра мислима лише в становленні (як і особистість), просто зобов'язує її носія торувати свою неповторну стежину. Власне кажучи, це єдиний маршрут, який прокладає наше передчуття свободи. Отже, ми аж ніяк не здатні обійтися без "дивацтва", бо унікальність явища завжди спочатку дивує, а вже потому виявляється необхідною. Але для старосвітського світосприймання консервативних ледарів од культури творча своерідність виглядає дивацтвом без лапок.

Проблематика життів на їх початку — це проблематика вминь, прив'язаностей, справедливості та, взагалі, основних етичних переживань, а також — поряд з багатьма іншими, що зараз ми їх не розглядаємо навмисно — відчуттів свободи й залежності. Й це є практично в кожному здоровому дитинстві! Тобто кожен із нас має — нехай в зародковому стані — основну ознаку інтелегентної людини, яка полягає в безвідповідності заздалегідь на найважливіші пигання, в кризьжиттевій увазі до власного духовного зростання, майстерності, до моральних питань тощо. Ми спостерігаємо себе в дитячі роки, а відтак знаходимо архетип власної інтелегентності!

It's great to be a gardener of the harbingers
with green and reddish and heavenly leaves —
then someone a present while, in it still staying, leaves,
of dry and wooden minutes crazy carpenter.

The roses of predictions smell of scarcity
and through the lenses of despair they look at lives,
because their feelings are a slope where slips
down very often truth, though so sparse it is...

But being educator of the time
(who is disgusting snake prepared for crime
and of which all of us are living property,

belongings, things, routine and banal food), —
we should have power to construct the good
and plus — to dwell within our "now" properly.

02.09.99

ІДЕЇ ДИТИНСТВА

Годі й казати, що ірраціональним чином на нас впливають давно не актуальні первісні думки й ми протягом усього нашого життя підсвідомо живимося ними. Найчастіше нам доводиться про них умовчувати, бо вони здебільшого виростали з ігрових припущень і не були надміру насичені здоровим глуздом, якого, до речі, за доби їх народження ще й не існувало в повноцінному вигляді, або, краще сказати, він був специфічно тогочасним. Наприклад, дружина відомого російського композитора Д. Смирнова в дитинстві вважала себе майбутньою англійською королевою. Марина Цвєтаєва вимріяла якщо не кар'єру, то інтелектуальні спроможності й впливовість на людей на рівні більш ніж гаряче шанованого нею Наполеона. У кожного з нас "щось було". І кожен залишився якоюсь мірою пов'язаним із забутою ідеєю, під впливом якої він ріс, здійснюючи подумки мільйони вчинків, моделюючи умовну долю життя в кон'юнктиві, що за законами психічної граматики дитинства сприймалося як дійсне, насправжнє.

Автодидактичний закон негайного застосування знань, які ми набуваємо, знаходить підтвердження в стихійній "педагогічній практиці" дитини: кожне нове поняття миттю стає складником, якщо не чинником, не самим імпульсом ідеї. Природний імператив — виконувати дії зі смислами — наче підказує майбутньому учню, в який спосіб найкраще втримувати потрібну інформацію. Але те, що в ранніх літах спрацьовує автоматично, згодом треба робити свідомо, аж поки з'явиться секундарний автоматизм звички. Й завданням школи повинно б стати формування такої звички безпосередньо після того, як закінчується самоосвітня учтя інтродукційної доби нашого життя.

Ідеї дитинства завжди актуальні, як і все існування екзистенціального початківця, ще майже позбавленого власного минулого й мало причетного до нашого спільного, яким він живить свою омніворну натуру. Для нього все, що він робить, чомусь необхідно, воно породжене невтомним дослідницьким імпульсом, моментальною точковою цікавістю до якогось фрагменту буття. Можна сказати, узагальнюючи, що дитина не здатна існувати за межами світу актуалізованого інтересу. Вона, як ніхто, розуміє, що інтерес до чого завгодно може спалахнути лише одного разу, а якщо він виник удруге, то це означає зміну бачення,

тобто фактично появу нового в малжарі старої форми, прочитаної по-іншому¹.

Вивчення власного досвіду щодо “актуальної” поведінки, її особливостей і примхливих меандрів, її побутування, певна річ, не завадять тому, хто започаткував новий підхід у навчанні, впровадив і впроваджує уважну, ретельну інтроспекцію в педагогічні експерименти, в свою особисту філософію освіти. *Головне — звернути нарешті увагу... на самого себе й переконатися, яка від цього користь.* Як неважко помітити в заняттях, саме тільки порівнювання своїх відчуттів “тоді й тепер” створює потрібне для релаксованого сприйняття матеріалу периферізуюче тло, дає вітамінізований пожинок як розуму, так і чуттям.

Ми завжди можемо поважати себе за колишній — “колисковий” — романтизм. Навіть злочинець знаходить у своєму соціально-психологічному життєписі потребу для цього кількість первинної цнотливості. В собі самих ми носимо непогані зразки для наслідування й, мабуть, не варто так легковажно їх висміювати й байдуже залипати поза увагою. Найтрагічніші конфлікти внутрішнього життя трапляються в темних кутах, де зненацька зіткаються новітній “знавець” із колишнім “невігласом”. Ми платимо забрудненням душі за її досвід. Екологія духовності має започатковуватися гармонізацією витівкуватої дорослості природною обдарованістю дитини віднаходити чисте, чесне, справедливе. Ось чому ми поставили в лапки свого “невіглас”. Ось чому радимо повертатися думками в далекі роки щонайчастіше, намагаючись акордами згаданих прекрасних чуттів зробити більш життєздатною свою актуальну мелодію.

Налаштовування психіки дитини нагадує розташування телескопа, його наведення на певні сузір'я. Але на відміну від цього технічного пристосування, психіку вже не можна “перемістити”, “перенавести” на інші джерела світла й “чорні дірки”. В усякому разі, якщо це й можливо в якихось випадках, то тільки, так би мовити, на додаток — без скасування набутих орієнтирів, “паралаксів” тощо. Щоправда, таке поширення впливає на базову частину психічного апарату.

Але іноді (а може, й досить часто — це особлива тема) трапляється “підміна” налаштованості. Людина на якомусь етапі свого соціального існування починає припасовувати до обставин своє свіже минуле, яке можна порівняти із ще вологою глиною

¹ Читач може порівняти це міркування з думками Анрі Пуанкаре, що він їх виклав у першій частині своєї праці “Цінність науки”. Див. книгу: Анрі Пуанкаре “О науке”, М., “Наука”, 1990, стор. 233-256.

скульптора. І починає мислити, так би мовити, поведінково, озовніщено, все менше й менше уваги приділяючи нещодавній самій собі. І починається, й триває досить драматичне розлучення з власною достеменною природою. Людина проживає не своє життя. Такий тип відчуженості напрочуд широко розповсюджений. Вдаючи іншу, ніж справжня, налаштованість психіки, особистість розвивається неповноцінно, вона ніби запрограмовується ставати — бодай частково, якщо не повністю — покрутцю, перевертнем, своєрідною примарою. Парадокс полягає в тому, що такий відмовник, сподіваючись на життєвий успіх і заради нього переналаштовуючись силоміць, ніби за вказівкою якогось злого духа позбавляє себе головного, що для цього успіху потрібно — тої енергії, що здатна з'явитися тільки завдяки унісону дії й підсвідомого, "самого твого" намагання.

Переїмаючись ідеєю "повернення до себе", дехто, безумовно, може прислухатися, так би мовити, й до іншої сторони — здорового глузду, який у пересічній людині спирається на широко розповсюджені (й нібито тим самим доведені) аксіоми повсякденного мислення. Широко вживається трагічне словосполучення "вже пізно". Ще ширше розповсюджена думка, що неможливо відновити навичку після великої перерви. Через усе це й починає людина жити, отруюючись нудьгою й внутрішньою бездіяльністю. Саме тоді особливо добре може прислужитися автодидактика, яка спростовує чимало педагогічних забобів, значно розширюючи діапазон здійсненності намірів і мрій, що починалися слабкими корінцями в щирому ґрунті дитячих переживань.

Виправити в житті можна набагато більше, ніж здається безпорадному традиціоналісту. Проте найважче виправити... успіх (див. книжки Лоуренса Дж. Пітера), тобто не йти "вгору" всупереч своїй природі (порівняй з Г. Сковородою). Саме успішний зовнішній прогрес щонайчастіше стає на заваді внутрішньому розвитку людини. Й обрати правильний шлях допоможе їй автодидактичний аналіз власного дитинства, який, зрозуміло, не треба плутати з психоаналізом, хоча використання техніки останнього цілком можливе, бодай якоюсь мірою.

Ідеї дитинства, в принципі, невмирущі, й підтверджує це величезна кількість прикладів. Живучість потаємних намірів не може не здивувати. Але ще більше дивує їх зобов'язувальний характер. Ніби не виконавши їх, людина не здатна спокійно піти з життя. Тому зрозумілі й безнадійно пізні спроби здійснити їх хоча б частково. Так, один майже дев'яносторічний дуже багатий американець звернувся до знаменитого скрипаля І. Менухіна з

проханням давати йому уроки гри на улюбленому інструменті й готовий був платити будь-який гонорар за кожну зустріч із педагогом. Менухін розповідав про цей випадок одному моєму знайомому як анекдот. Повсміхалося з цього приводу чимало слухачів. Можливо, я був першим, хто вирізницья “із юрби”. Мені не було смішно. Навпаки, якось сумно й бентежно ставало при згадці про вірного своїй мрії дідуся, в якого вистачило витальності (життєвої енергії), щоб зробити, можливо, що останню спробу. Й весь час спадало на думку таке: “А хіба знає, що він точно не помре сьогодні чи завтра, якийсь юнак? Хіба не буває, що людина живе й понад сто років при повному розумі, а хтось із молодих не спромагається і в “найкращі” роки позбавитися певної розумової відсталості або інтелектуальної безпорадності?..”

Природа ніби наводить нам приклад, як треба жити, передо-віряючи згодом нам самим турботи про себе. Ми ж — не без допомоги володаря пільми — парадоксальним чином влаштуємо життя в дорослому віці в найневигодніший спосіб лише на тій підставі, що ми фізично побільшали, маємо розвинені м’язи й міцну психіку тощо... Така відмова від “гігієнічного” типу існування, який є дитячим (нехай переосмисленим) й на продовженні якого деякий час наполягає наше єство, призводить до катастрофи невітлення. Запобігаючи інфантилізму, ми позбавляємося дорогоцінних надбань дитинства, підтримки природного Розуму, до якого має доступ лише щира актуальна зацікавленість й без якого життя поступово вицвітає, аж поки, остаточно ставши “дорослим”, не перетворюється на жалюгідне явище. Безумовно, все має кінець (який трюїзм!), але “здоровий глузд”, повсякденна свідомість пропонують, погодьтесь, закінчувати надто рано... Можна додати, що коли, за А. Швейцером, чиста совість — винахід диявола, то здатність наша до постійних започатковувань — благословення Боже... В усякому становленні є конструктивний елемент дитинства, його природна ідея.

Зупинка на дитинстві (звичайно, не за віком, а за розвитком) означає інфантилізм. Творення ж себе в душі дитинства — єдиний шлях залишатися в культурі й бути її, образно кажучи, енергоносієм. Адже пропозиція природи полягає в тому, щоб ми, виграчаючи енергію, збільшували її в собі, що можливо лише в одному відомому нам випадку. Іншими словами — культурна людина витримує (саме так!) протягом життя багато дитинств. Нові започаткування, піднесеність й творча підприємливість відіграють чималу роль в оздоровленні способу життя. Циклічно повторюване

дитинство, таким чином, подовжує життя. Використання ж його з кожним разом стає "стислішим", досконалішим. Але воно назавжди залишається проблемою, яку треба вирішувати. Воно є домашнім завданням на все життя. Ми грішимо перед природою, коли вдаємо, що ніби такого завдання не існує.

Інфантилогічний аналіз власного життя повинен бути інтенсивним, різноманітним і конкретним. Матеріал, який ми маємо в своєму розпорядженні, насправді, невичерпний, адже зміни точок зору та його гостроти, психологічної відстані та асоціативних рядів — кінець лише в теорії. Спілкування з неповерненням може мати вирішальне значення і для підвищення культури намірів, що допомагає "вичистити" психіку, позбавитися від давнених затисностей тощо.

Ідолатризація знань коїть людуству біду у вигляді тотального раціоналізму. Але, як не парадоксально, щоб позбавитися загрози поглиблення цієї глобальної хвороби, треба відчувати цікавість до безмежжя знань. Ми здатні ефективно навчатися, працюючи над різноманітними навичками, коли за мету ставимо одержання енергії. Подібне навчання завжди поетично забарвлене, воно має, так би мовити, імагінативну (образну) структуру, розвиває вроділий спосіб мислення, позбавляючи нас од логіко-дедуктивних забобонів.

Дитяче мислення є констелятивним — діти мислять образно-почуттєвими "сузір'ями". Згодом, коли вони набувають достатню кількість традиційних для певної культури понять, найчастіше згублюється чудесна "зоряна" інтелектуальність початку життя.

Дитинство володіє також і енергією успіху. Яким би воно не було, в житті індивіда, що триває, воно завжди успішне хоча б тим зростанням, яке увінчане дорослістю. Воно оптимістичне за своєю природою. Аналітик, що часто звертається до нього, переймається позитивним психічним станом. Геометрія життя тоді визначається вектором рушійних сил, спрямованих у майбутнє. Алгебра повсякденного духовного існування характеризується постійним передчуттям розшифрування таємничих невідомих, зміст яких ніколи не вичерпується до кінця. Незглибимий "ікс" особистої сутності завжди присутній в екзистенціальних рівняннях. Таке — контаміноване дитячою енергією успіху — людське існування саме по собі є творчим досягненням.

Природа вимагає від людини, яка зростає (і в переносному значенні), виконання імперативів дитинства і в прямій, і в опосередкованій формі. В усякому разі, отруйним для психіки (й для долі) чинником є презирливе відсторонення від них як від зас-

тарілих, нерозумних, непотрібних тощо, — “здоровий глузд” допомагає звичайно знаходити слушне визначення. Психічне здоров'я й справжня енергійність духовного організму пов'язані з переробкою головних ідей дитинства, їхньою нескінченною трансформацією, з узгодженням себе сьогоднішнього з невмирущим собою колишнім, із злагодою з мовчазним внутрішнім свідком, якого треба — чесності заради — постійно запрошувати в співучасники внутрішніх наших подій. Ота недосвідчена істота, що її або відігтовхують, або сентиментально пригадують, не беручи до уваги серйозно, здатна допомагати нам і в складних практичних справах. Для цього треба лише як слід поставитися до неї. А задія цього ми повинні поцінувати спершу прагматику поетичного, практичну користь од ідей, сутність яких полягає не тільки в них самих, а й у відношенні до них. Чесний захват потрібен організмові, як вітаміни й мікроелементи. Без нього людина перетворюється на робота і витісняється з живого світу, вилучається природою з загалу істот, заноситься в графу косних речей...

Діти, світова річ, сприймають давнє як нове. Кліше для них перетворюється на відкриття, банальне на пекучо вражаюче. Існування в площині інтересу до життя — для них звична річ. Але цікавість володіє ними, а не навпаки. Дорослий, вивчивши в ретроспективному плані механізм зацікавлення, здатен керувати ним, викликати його в потрібну мить. Рутинне в такий спосіб стає незвичайним. Відкриття робляться sukcesивно, одне за одним, і, хоч які вони малі бувають у повсякденні, накопичуючись до критичної маси, починають впливати на поведінку людини, на професійну майстерність, на стосунки з близькими й, зрештою, на долю особистості.

Вивчення чи то й просте згадування творчих спроб субкультурного періоду педагогічно корисні. Дивним чином, ми ближче до істини саме в цей час, аніж після, коли схеми, придбані за допомогою навчання, притуплюють бачення власних наших очей, зводять нанівець активність у пошуках адекватних форм відображення дійсності. Сприйняття редукованих часток предметів або їх окремих властивостей замість актуальної цілності (наприклад, контуру замість барвної плями, засвоєної моделі або формули замість власного ставлення до події, завдання, вчинку тощо) значно “псує” нашу первинну творчу здатність.

Повернутися до першоджерела креативності пожиточно в багатьох відношеннях. Не останнім тут є те, що ми

реабілітуємо нашу колісь поганьблену самостійність, висміяні ставлення до явищ, примарливі, але правдиві уявлення про ті чи інші речі. Нам потроху відкривається можливість позбавитися шкідливих для творчих намагань актів об'єктивації. Суб'єкт — а він у нашому трактуванні не співпадає з Я, залишаючись лише інструментом, знаряддям його — набуває все більші права й можливості працювати, *бути*. Його операціональність — найнеобхідніша для творчості річ.

Роздвоєність дитячої особистості здебільшого не є патологічною. Добре відомо, що в дитинстві ми цілком “нормально” обмовляємося, називаючи себе не “я”, а “він”. Насправді ж це не обмовка, з констатація себебачення ранньої доби життя.

З набуванням дорослих звичок ми поступово розлучаємося з дорогоцінною здатністю відсторонюватися. Її, безумовно, варто відновити й, користуючись нею свідомо, перетворити на прекрасний практичний інструмент саморозвитку, головну передумову для безперешкодного, плинного й незвичайно швидкого “вирощування” навички. Майстерність у цьому випадку стає в уяві чимось схожим на живу істоту, що має певний характер, вразливість, чудесні властивості завмирати на багато років і відроджуватись. Спостерігати дійсно подитячому (чому б ні?) за поведінкою цієї ніби-істоти — заняття, яке нагадує читання чи прослуховування нової казки дитиною. У всякому разі, воно таким повинно бути для того, хто використовує автодидактику в своїй навчальній практиці й власне в житті. Той, хто засвоїв наші основні принципи й внутрішньо схвалив їх, той відчуває постійну тотальну заангажованість у справах удосконалення навичок, справжню (дитячу!) невтомність. Захват і глибоке здивування завжди знаходять різноманітні та природно створювані підстави й у послідовного автодидакта ніколи не бувають результатом награвання. Це означає, що його почуттєвий світ відзначається незаплямованою (дитячою!) щирістю незалежно від віку.

SONNET ENDED BY NETTLE

The night was playing Chopin,
and a pain was almost sweet,
when time was by memory lit
and was the senses robing

from the stars, from the curves of droppy
moments, with windows on the street,
where soundlessly destiny 's split
by the steps of personalized entrophy.

O. chrystallization of the dreams!
How wonderful sometime a fossil gleams
in somber strange environmental

halfplay-halftragedy-halflife.
And sparks of past my soul further drive,
and I again can boldly grasp the nettle.

14.02.99

ЕНЦИКЛОПЕДИЗМ ПОЧУТТІВ

Якщо додержуватися аналогії з теорією “великого вибуху” в сучасній космогонії, то психологія початку кожного людського онтогенетичного процесу є геометричним місцем, в якому ми знаходимо — в ущільненому до метафізичних розмірів вигляді — всі можливі психічні властивості. Той, хто серйозно замислювався над цим явищем, звертав увагу на вражаючу незліченність відчуттєвих нюансувань, що ми її маємо, так би мовити, апріорно. В подальшому житті пересічної духовно людини реалізується лише незначна частка, може, й справді, — хто зна? — космічного матеріалу. Але як не принадно зробити зараз екскурс в нині модному, а до нещодавна ще офіційно скепкованому й визнаному шкідливим напрямі, залишімось у межах наших позитивних міркувань.

Нахили, що їх помічають у дітях досвідчені очі дорослих, це,

перш за все, акцентовані психічні стани, а не якісь інші, фізіологічні, наприклад, обставини. Ця акцентованість, щоправда, свідчить часто саме про оптимальні для якоїсь діяльності психосоматичні властивості. Проте скільки таємниць обдарованості так і залишаються таємницями не лише для батьків, а й для їхніх безпосередніх володарів! Віднайшовши ключ до правильного вирішення проблеми існування, *know how* життя (звичайно, добре пошукавши у власному дитинстві), можна встигнути самовтілитися, що називається, знайти себе.

Напевно, ми жорстоко помиляємося, надто рідко згадуючи вразливість і вигонченість переживань себе-дітлахів. Наш "ніжний вік" є справжньою скарбницею психічних нюансів. Він — єдиє реально доступне місце, де ми можемо брати — й практично без обмежень — будь-які їхні "зразки". Дорослий практицизм — насправді опозиціонер щодо дитячих, "нікому не потрібних" вишуканостей. Але, зрештою, такий підхід виявляється не найкращим саме на практиці — він діє як винищувач перспективи розвитку, адже майстерність розширює свій простір за допомогою непомітних для нижчого рівня забарвлень, які "озвучують" загал, перетворюють його на значніший, вагоміший й, головне, живіший.

Головний технологічний принцип роботи в ретроспективі дитячих переживань, як читач, мабуть, уже здогадався, є усвідомлення з одночасним називанням, існуванням, своєрідною інвентаризацією колись глибоко відчутого. "Тиск" з боку дитинства, можливо, й полягає в тому, що вимагається номенклаторська праця особистості, дізнання якнайбільшої кількості подробиць в існуванні *логоса* культури. Власне кажучи, розвиток духовного в нас розпочинається самою природою, й обов'язок людини — не припиняти початкові дії, тобто не нищити в собі дитяче, не зводити нашівець набутої інерції наполегливого дослідження тощо.

У дитинстві, як відомо, не тільки яскравіші барви й смачніші черешні-яблука — воно відчувається дітлахами в кількох вимірах, й, можливо, це відчуття відповідає дійсності фізичних просторів. Доросла екзистенція в багатьох випадках стає, на відміну від дитячої, пласкою, вона загублює надзвичайно багату топологічну реальність. Поверхня світу є для дитини транслятором і глибинного, непомітного для очей. Нам тоді чується ідеальна музика, яка "звучить" в ультразвуковому діапазоні, в казкових октавах щодення. Завдання змузнілого фізично й культурно — почути цю музику, скористатися аналогіями, знайденими у всесвітньому тезаурусі музичної культури.

До речі, музичний вимір посідає видатне місце в процесі природної постановки мислення дітей. Ритміко-сонорна іпостась думки є первеном її матеріалізації. Це авторитетно підкреслює важливість уваги, що її ми, дорослі, приділяємо музиці. Але, як правило, музики не вистачає. Бракує насамперед саме тої, що найбільше нагадує “ідеальну” — оту почуту в дитинстві самою душею.

Заповіді дитинства, головним чином, — музичні. Їх варто переслухати знову й знову. Тонкощі, які колись сприймалися з таким хвилюванням, повинні мати нащадків. І якщо існував у минулому лише незбагненний ауфтакт дитячих передчувань Великої Музики, то треба, мабуть, спромогтися й подолати свої вже дорослі — й тому з відтінком ганебності — невміння, своє невігластво, свою музичну недорікуватість. Культурний доробок людства допоможе. Залишається тільки звернути на нього увагу, зробити (причому часто-густо й у буквальному значенні) крок у його бік. Долати ж внутрішні й зовнішньо-соціальні перешкоди набагато легше тому, хто ретроспективно довірився плину дитинства, не поставився зверхньо до власних початків. Але за традицією, на жаль, така поведінка мало цінується.

Прихильник автодидактики розвиває оптимістичні стосунки з собою-дитиною. В результаті він одержує власну **позитивну інфантологію**, яка започатковується на цих сторінках. Особливу цінність, як ми вже підкреслювали, мають енергетичні здобутки. Але в цьому розділі не завадить згадати про живий *канал чутиїв*, що, змагаючи час, з'єднує нас із могутнім (хочеться мовити космічним) джерелом. Інерція (й висока пристрасть!) найменовування — річ, яка відновлюється. Пафос у пошуках назви нюансу дорівнює пафосові малечі, яка підсвідомо й напрочуд вдало засвоює культурні кліше під керівництвом Вчительки-Природи. Й ще один знак рівності з'явиться, якщо додамо фразу про існування в культурі, котре інакше ніж креативним, творчим не назвеш.

Дитинство заповідає нам свою стихію зацікавлення в пізнавальні світу. Свою невтомність у маленьких відкриттях, власну своєрідну, завжди індивідуальну технологію дослідження. Нарешті, воно залишає спадок успіху, адже абсолютна більшість дитинств — й це не гріх повторити — успішні з природних причин. Переможний загальний настрій людини великою мірою залежить од того, як вона використовує свій базисний, успадкований від себе-дитини ентузіазм *виходу зі свого віку в кращий вік*. Усім відомий парадокс дитинства має місце за будь-якої доби життя, хоча така думка може здивувати того, хто звик до стереотипів (мовляв, хіба хочеш постаріти, коли ти молодий?!).

Але уважному аналітику неважко помітити дійсний стан речей: розвиток людини влаштовано так, що вона ясніше й ясніше — в узгодженні з проживанням якоїсь вікової стадії — бачить переваги наступного періоду, ба навіть власної аніміляції. Йдеться, безумовно, про духовні речі, а не, скажімо, про здоров'я, різні тимчасові (а краще сказати — ефемеридно короточасні) фізіологічні можливості людини тощо. Мудрість юнака, що в деяких випадках можлива бодай одного разу на чималій проміжок часу, визначається по-справжньому, коли цей юнак змужніє. Намагання бути визнаним здатне примусити шкодувати про “ваду” — власну молодість. Брак досвіду в ранньому віці ніби отрує допитливого підлітка, й він квапиться щонайшвидше вибратися з небезпечної зони, виборсатися з пелюшок, якими його ніби докоряє весь довокільпний світ, живе й неживе навкруги...

Справжній майстер чинить, як дитина: він змінює постановку рук (і думок!), інакше тримає інструмент, по-іншому його застосовує — такий закон еволюціонування навичок. Якась мікрозміна викликає дисгармонію, котру треба ліквідувати. Так з'являється новий спосіб існування в якійсь діяльності майстра, що таким чином є учнем, дитиною, вічно недовершеною особистістю, яка шанує цю недовершеність, недосконалість як єдину перспективу розвитку. Таке успадкування дитячих відчуттів щодо наших умінь — запорука успіху в праці. Це особливо стосується “метрів”, заслужених людей на посадах, які впливають на молодь із відомих причин. Зупинка в розвитку — поганий приклад. А хіба часто ми спостерігаємо, як хтось із авторитетних осіб розлучається з набутою ще в юнацтві й давно вже мертвою з точки зору еволюціоніста культурі технологією? Тут відіграє свою вічну підступну роль марносластво (“Що про мене скажуть, якщо я знову — початківець?”). Грізною примарою стає перед очима нібито придбана одного разу назавжди майстерність, чи то — власна велич, що розбещеною уваю автоматично видається за еволюцію навички.

Повна відмова від дитинства призвела б до почуттєвого зубожіння. Важко собі уявити видатних людей, позбавлених *позитивного* дитинства в собі. Жодний Паганіні або Ейшптейн неможливі без стимуляції творчості власними початками. Неувлеченням нам здається в такому випадку розрив із *джерелом архетипів майбутніх відкриттів* — вони значною мірою є йменуванням передчутих нюансів, опосередкованими через досвід першими осяяннями-інсайтами.

Не останню роль відводимо ми й внутрішній телеології. Передчуття діяльності налаштовує життя на цю діяльність, і більше

око підсвідомості працює як виправлювач маршруту. Це не означає, що ідея, якою ми були “заряджені” за малих років, не підлягає трансформації — ні, вона здатна змінюватися в згоді з набуванням досвіду і вічно змінюваним кругозором її носія, модифікуватися, шезати й відроджуватися в пінняві повсякденності. Проте її сутність залишається у відчуттях як щось напрочуд важливе, як безсуперечно пріоритетне й органічно потрібне. Можливо, тут не цілком доречним є вживання слова “ідея” й краще було б сказати: телеологічна спрямованість, або провіденціальний поштовх, або навіть — за зразком М. Хайдеггера — диктат “чогось” (man — німецькою).

Одне слово, дитинство не можна аж ніяк розглядати як по-роже нічев'я. Скоріше воно нагадує, як на нас, “Ніщо” даоїстів. З нього народжується весь загал майбутніх “легалізованих” й “зарєєстрованих” почуттів, психічних дій, великих життєвих справ. Без сумніву, це умовне нічев'я. Це оманна незначущість ще нерозвинutoї заплідненості. І непомітність незбагненої схо-ванки дива, маленькiсть зернини, що, до того ж, присипана землею.

Дитинство для творчої людини завжди є теперішнє. Воно міститься в самому кінчику еволюційного пагона сутності людської. Воно тому й завжди тутешнє, коли ми дісталися креативної миті. На його “кошти” будується пізніший досвід. Але неусвідомлення його конкретної життєздатності спаллює природний розвиток духовності якщо не завжди, то здебільшого — адже трапляються й “негативні”, з точки зору культури, налаштованості дитинств, акцентованість на деструкції, садизмі, соліпсизмі тощо. І все ж — навіть у тяжких випадках може допомогти позитивний аналіз. Адже людина, яка усвідомила небезпеку своєї негарної дитячої налаштованості, вже наполовину врятована. Вона оволоділа зряддям внутрішньої праці, котре можна назвати енергією, керованою завдяки її усвідомленню й корекції бань.

Будь-яка творча практика доводить, що можна протягом цілого життя зберігати гостроту внутрішнього зору, тобто бачити в собі не гірше, ніж у “ніжному віці”. Годі й казати, як це важливо, коли ми поновлюємо навички або навіть колишній спосіб життя, взявши, наприклад, за зразок власну фазу розквіту, *акме*. Цей зір годен дати правильні уявлення про дійсні можливості, резерви нашої особистості, зліквідувати непорозуміння з віковими лімітами, встановленими здебільшого невігласами-ледарями від побутового мислення або ж надто вже тверезими (читай: безкришими, неромантичними й тотально раціональними) науков-

цями й тими, хто має їхній статус. Усупереч їм, факти свідчать про надзвичайно широкий віковий діапазон творчості. Зараз неслухно було б згадувати переліки хоча б “пізніх” початків, але не треба великої спритності, аби читач і самостійно знайшов у житті й у літературі численні приклади, що насправді забарвлені легендарно, скидаються на диво...

Почуттєвий енциклопедизм дитини повинен спрацьовувати в подальшому житті, де найчастіше використовується, на жаль, лише невелика частка його безцінного матеріалу. А *запас почуттів* такий же важливий для розвиненої людини, як і *запас слів*. З цим важко сперечатися.

* * *

Солисты сходят с надоевшей сцены,
но рампа прошлого сияет им,
по-прежнему возвышенно-шальным,
по-новому роскошно-вдохновенным.

И древность устанавливает цены
на то, что не товар, а сизый дым,
но запах чей душе необходим
всегда, везде и всем, и непременно.

Ах, боже мой, как много значит дрожь,
в которую тебя бросает, сплошь
забытое уже совсем иными!

И так смешон заносчивый другой,
звук не умеющий добавить свой
в уже для всех назначенное имя!

20.06.99 12.12

Київ

ОПТИМІСТИЧНИЙ СУМНІВ

Психологічно дитинство виглядає як певність у не-впевненості. Ідеї малюків часто “шиються на вистріл”. Кожен від природи має абсолютну переконаність у тому, що він буде великим. Смерть, нещасний випадок, катастрофа для нього — абстракції або ж віддалені в інші виміри жакливі речі. У вимірі саме дитинства існує нескінченність життя чи, принаймні, неосяжність його особистого простору.

Слабкому й непомітному жити боляче. Але до цього додаються ще й реальні небезпеки, які дитину чекають на кожному кроці. Дорослому слід придивитися до цього явища, адже його колишні можливості стали лише рудиментарними й здатні відновлюватись, особливо в сполученні багатьох із них.

Дитина є пошукувачем “ступеня дорослості”, який не гріх серйозно назвати вченням. Щоправда, більшість із нас не приділяє належної уваги механізму, за допомогою якого створюється “дисертація”, що її доводиться захищати в умовах, де опонентом є саме життя. Світова річ, в такому стані (й навіть, в якомусь значенні, статусі) просто неможливо не мати певних сумнівів.

Серединне, внутрішнє життя в дитячий період обертається навколо вісі, екстремуми якої становлять точки “вмію” й “не вмію”. Типова риса дитинства — гостре сприйняття неспроможності майстерно виконати тут і тепер якусь дорослу працю. Це й постачає психіці основну енергію. Тривала наполегливість дитини варта того, щоб поширити її на все життя. Цікаво й корисно також уважно аналізувати загадкову впевненість в ірраціональному, довірити всю свою силу інтуїтивному намагання, ба навіть надто романтизованому бажанню.

Сумнів, який створює ангажований (тривожний) стан, значно пом'якшується, коли дитина вчиться. Але якщо на початку навчання він може тимчасово й майже зовсім зникати, то в разі некоректної, неточної позиції вихователя-майстра стає переконанням дитини в своїй безпорадності. І тоді вона втрачає інтерес до того, чим займається, і “переходить в інший гурток”. Як правило, переживання поразки, неуспіху, неталану не буває тривалим. Дорослому автодидакту слід проаналізувати “природну технологію” цього втішного явища. Сутність її полягає, як це відразу ясно, в щонайшвидшій заміні адаптованої, нудної діяльності. Тобто йдеться про оновлення змісту сумніву, який ми назвемо акцентованим.

Такий метод є окремим випадком у загальному протистоянні майже всім психічно-інтелектуальним неприємностям (за схемою: *“абсолютного благополуччя не існує взагалі, залишається лише спритно замінити негаразди”*).

Безліч помилок в житті робимо ми, коли, перетворюючись на солідних, ранжированих людських істот, загублюємо здатність “кидати обридлий гурток”, можливість вільного пошуку слушних занять. Еволюція ж людини залежить саме від внутрішньої доречності діяльностей, якими б чудернацькими, на першій погляд, не здавалися вони.

Отже, зміна змісту акцентованого сумніву є однією із заповорок психічного здоров'я, й повернення до колишніх невдалих занять може виявитися неочікуваною перемогою над труднощами. Сумнів стає постійно оптимістичним, допоки ми його з друга не перетворюємо на ворога, наполягаючи там, де вже давно нічого не треба робити, знайшовши інше, але й не забувши запланувати кілька повернень до “зачарованого місця” невдачі. Завдяки цьому життя перетворюється з плаского на опукле, а відтак — згідно з “оптичними” законами буття — на багатобарвне.

Зосередження уваги на “оптимістичному сумніві” швидко дає ефект переймання дуже корисного в усіх відношеннях психічного стану, властивого кожному з нас у далекі (чи не дуже роки). А це значить, що ми одержуємо, так би мовити, “з нічого” відчутну кількість енергії, натхнення, бачення або хоча б передчуття перспективи власного розвитку тощо.

POSTPONED LIFE

There is the sin of a postponed life.
We all are often sinner in that sense.
There is an ailment of delayed existence.
And all of us are tortured by its fits.
Today is not today in many case,
today is what will not occurs tomorrow,
what will be recollected thereat,
where pain caused by the lost content
commands to cheat ourselves and feign
the absence of the illness of postponed life.
And so poorly we live as if not here,
and so deaf are now for the music
of finest lines invented by the bows,
by swings of branches and by flight of moon,
which is by sights of lovers slowed?
by the snowy seconds falling like the toys
from Christmas tree, from hinges of the fairy-tale
continued by the generations of the children,
with years pretending suddenly to be the fathers.
There is a fear of postponed life,
of dangerously thrown away presumptions,
the bold suggestions that are concerned about this while,
the very this, the shrinked without attention,
which we owe to it, we, the ever-forgetting
about the alchemy of happiness
about elixir-stone of seized opportunities
(that must outweigh the all our might-have-beens)
There is lost richness of postponed life.
The millions of suns are destroyed by nonchalant movements
of our half-empty "nows", the muscles of which
are deprived of needed force to lift the lucky future.
The gold reserve of our best memories then is not recruited
by the chimes of immediateness,
by the touches of feeling to just real reality.
There is a death named postponed life.

02.11.99

ПОЗИТИВНА ІНФАНТОЛОГІЯ Й ТВОРЧІСТЬ

Дорослі вчать дітей творчих навичок, а між іншим, як на нас, є чимало такого, чого можна вчитися у нашої малечі, або, використовуючи принцип позитивної інфантології — “відновлювати оптимальні для розвитку індивідуальності психічні стани, природну технологічну послідовність вправ, механізми захоплення тощо”, прискіпливо придивлятися до власного дитинства, брати уроки в самого себе.

Діти живуть поліфонічно. Це природне явище. До речі, вони й цікаві перш за все неочікуваними для оточення (годі й казати про них самих) контрапунктами психічно-інтелектуальних знахідок. Дитяче життя, якщо продовжити порівняння, нагадує багатоголосе фугоподібне Дещо, яке ніби самостворюється з випадковостей, абищизь, не вартих “серйозної” уваги дрібничок, з непомітного для зарозумілої дорослості пороку буття. Але насправді потік оказіональних (випадкових) відкриттів, саме “голосоведення” їх керується резонансними здатностями природних здібностей дитини. Він має, або, принаймні, повинен мати провіденціальний напрямок, — аби “навколишнє середовище” духовного гатунку допомогло (хочеться сказати: матеріально) метафізичній долі, яка, на щастя позитивізму, пов’язана з цілком реальними хромосомами...

Будь-яка дитина — творчий діяч сімейного масштабу. Проте, пристосовуючись до існування межі тіл і душ, які її оточують, вона велику частку творчої за своєю природою сили витрачає на різноманітні маніпуляції з цим оточенням, що теж, безумовно, необхідно для подальшого при-живання в колі собі подібних. Ясно, однак, що діалектика процесу соціально-психічного дозрівання вимагає й розвитку актуалізацій.

Пріоритет зовнішнього маніпуляторства посткарнегіанської доби, очевидно, гальмує в багатьох випадках розвиток креативності. Маніпулятори-ділки відрізають собі шлях до творчості, виснажуючи свій людський духовний потенціал у порожньому комбінуванні в зовнішньому, плануючи не майстерність, а досягнення й обвинувачуючи кого й що завгодно, тільки не самого себе, в разі неуспіху.

Інтроспективна (внутрішня) маніпуляційність дитини суттєво відрізняється від спроб використати оточення з метою досягнення якоїсь суб’єктивної мети (нормативне зовнішнє маніпулятор-

ство). Автодидактика пропонує психологічне самоврядування, яке можна вдосконалювати, як це зрозуміло, за рахунок ретроспективного аналізу.

Непогано згадати, що ми використовували як каталізатори потрібних психічних станів різноманітні ключові слова, вабикові образи — “провокатори”, насправді вітамінозні для психічно-інтелектуального організму оповіді й приповідки, тембри мужніх і ніжних голосів, міміку й пантоміміку, запахи, пози — всі ті дрібниці життя, що й складають його мозаїчну й достеменно живу картину.

Позитивна маніпуляційність, або, іншими словами, своерідна внутрішня державність, що, по можливості, намагається бути самодостатньою, сприяє набуванню інтернальних навичок, які потрібні для розвитку креативності. Сама ідея такої функціональної маніпуляційності всередині духовного простору індивіда, на жаль, чомусь була майже табуованою; аксіоматичним для багатьох ще й досі є твердження про недоторканність нашої цікавості, наприклад, з боку нас самих. Отже, виходить, що ми задалегідь налаштуємося на існування в протилежній за змістом ролі тих, хто сам піддається маніпуляціям. Приміром, ту ж саму цікавість ми вимагаємо не від себе, а від тих, хто, на наш погляд, за неї відповідає, — від стороннього фахівця (вчителя, режисера, актора тощо).

Діти здатні знаходити цікавості, вірогідно, в будь-якому (навіть як завгодно обмеженому) просторі. Цю чудову властивість можна й треба намагатися відновити на новому рівні. Це додає життю необхідну для святкової акцентуації кількість радощів, відчуття внутрішньої рівноваги, впевненості й спроможності знайти творчий елемент у будь-якому нагромадженні фактів, подій, матеріалів, речей тощо.

Поліфонічне життя дитини ніколи не стає какофонією за звичайних обставин. Завжди знаходиться голос або підголосок, який, стаючи головним, примушує й усі інші висвітлювати зміст. Кожен із нас, вважається, може згадати незабутню, загострену експресію якогось першого, а тому найяскравішого, психічного стану, переживання, бачення, почуття.

Підсвідомість дитини, ще не захаращена й не переобтяжена негативними емоціями, котрі з'являються, наче попіл, після пристрасних, палких зіткнень “треба” й “хочу”, озвучується п'яним захватом від життя, від цікавості до стількох його маленьких приємностей. Дитинство вигодовується подробицями. Вони конкретизують й допомагають упорядкувати зовнішній світ, який спочатку виглядає як суцільно атрибутивний, як космос ознак.

Питання “для чого існує те чи інше?” далеко не завжди знаходить відповідь, мовлену старшими, а тому виникає благодірна потреба фантазувати. Світ-первенець, з яким людина має справу на початку життя, є великою мірою авторським. У кожному такому світі є унікальні творіння маленького деміурга. Кожен із нас ставав світом завдяки надзвичайно напруженій праці.

Минає час, і ми закономірно відкидаємо колишні наївні уявлення, а разом із ними, на жаль, — неповторний досвід справжнього винахідництва, ентузіазму в заповненні власно винайденим вакууму, тої порожнини, існувати з якою природа не дозволяє дитині. І згодом, коли природа вже “вчителює” з іншими генераціями новонароджених, ми звикаємо до лакун, до потворних — для тих, хто бачить внутрішнім зором, — каверн, до незаангажованих у творчість (читай: у творення себе), недо-розвинених складників індивідуальності.

Вектор поведінкової творчості дитини направлений у бік бачення нового. Через брак життєвого досвіду й, як наслідок цього, неадекватне розуміння багатьох ситуацій у дитини зовнішньо-маніпуляційна техніка, “хитрощі”, “витівки” тощо густо забарвлені актуалізацією. Це доводить хоча б “прозорість” задумів, інтенціональних побудовань. Додамо до цього, що самоманіпуляція дітей створює відомий тип поведінки-гри. Отже, саме життя є опусом номер один для кожного з нас у первісній добі існування.

Навіть згадка про це дарує енергію. Ще більше користі ми одержуємо, якщо насмілюємося зруйнувати кліше й робити спробу відродити забуту техніку, з метою її — тепер уже свідомого — використання. При неможливості здійснити це в реальній ситуації, варто скористатися уявою. У всякому разі, така імагінативна спроба змінитися означатиме кінець репресій щодо “несолідності” й “нерозумності” віку, що, як здаватиметься цього разу, раптом наблизився, опинився поруч, злився з сьогодніням, націлився в майбутнє...

Корекція з боку здорового глузду, безумовно, потрібна. Але й сам він потребує відредагування, адже незаперечно його прийняття часто призводить до творчої каталепсії. Вирази “всі вважають”, “всім ясно”, “кожен знає” тощо надто безапеляційні, щоб назавжди бути істинними твердженнями. Але існує інший здоровий глузд, виховуваний дещо осторонь од побутових очевидностей, від колективних (а тому й нібито остаточно доведених і правильних) переконань. Він формується в лоні вірогідної логіки й заохочує спонтанну, тобто схожу на дитячу поведінку.

Дитина багата натхненням. Її позитивні задуми й вчинки є

спалахами осяянь-інсайтів, що можуть прислужитися в “життєвському морі”, як бакени, протягом усіх наступних років. Проте навіть, як то кажуть, передові вихователі припускаються помилки на ім'я “стандартизація”. Іноді ми якось забуваємо про право людини бути неповторною, про обов'язковість саме несхожості ні з чим іншим справжнього творчого досягнення. І штамп у так званому творчому вихованні стає звичайною річчю. Зрозуміло, що ліки від стандартизації, навмисної чи ненавмисної, ми найлегше знаходимо в заповідних і часом зовсім не відвідуваних нами, а тому здичавілих теренах власного дитинства.

Чудернацькі з точки зору повсякденної “мудрості” риси поведінки дитини можуть виявитися бадиллям того очікуваного наукою чи мистецтвом коренеплоду, в якому міститься крихітка корисної для еволюції Духу нової речовини. Згадаймо власні дитячі нестандартні прояви, навіть дивацтва! Біс ховає ключі від дверей, за якими розташовані сходи до наших глибин, під грубим шаром сором'язливості! Ревізувати колишні “відхилення” повинен кожний серйозний автодидакт. Зробити це ніколи не пізно. До того ж — від такої акції завжди є користь. Приємно також і те, що ми фактично часто можемо реабілітувати деякі “провини”, якщо навіть не запишатися ними після плідної для розкриття нашого творчого потенціалу зміни застарілого кута зору.

Список поведінкових особливостей власного дитинства варто постійно подовжувати й, аналізуючи їх, порівнювати з особливостями сучасних дітей, якими володіє не відома їхнім попередникам (тобто нам колишнім) еволюційна над-ідея. В такий спосіб можна наблизитися до кращого розуміння наступних генерацій, переконатися в істинності еволюціонування людини як носія вічних (але й вічно змінюваних) цінностей. Завжди “переобчислювані” дитинства всіх часів мають багато спільного. Вони споріднені насамперед творчістю, яка відзначається ніби-непрагматичним характером. Але, вихоплюючись із лабет “здорового глузду”, ми оцінюємо її як таку, що має неперепутне практичне значення.

Щастя дорослого — жити життям, соціальна поверхня якого узгоджується з глибинами особистості. Quasi-дитяча внутрішня поведінка гальмує розвиток зовнішньої маніпуляційності. З розумною поправкою вона стає й поведінкою в побуті, перетворює нудний спосіб існування на радісний повсюдно й завжди. І позитивний інфантолог-професіонал мимохідь бере участь у побудуванні перешкоди на шляху роботизації людини, перетворення її на товарно-речову одиницю з “лейблом” світового комітету стандартів.

Незаспокоєність інтродукції наших життів не повинна ніколи проходити назавжди. Навіть “витіснена” миттєвим спокоєм

творчого досягнення, вона здатна тривати в прекрасній збентеженості, *Agitato*¹ наступних частин унікальної симфонії життя кожного з нас.

Психологічна (ба навіть психічна) ідея дитинства — використати одержані знання, аби щонайскоріше “кимось зробитися!” Така природна властивість перетворює будь-які когнітивні надбання на матеріал для творчості. Активне “примірювання” різноманітних людських знань — відома характерна риса поведінки дівчаків, яка контрастує з широко розповсюдженою застиглістю, бездіяльністю пошукового апарата дорослих.

З медичної точки зору, зміна діяльності протягом життя є важливим фактором його подовження. Ті, хто знаходить нові й нові забарвлення в улюбленій професії, часто ніби міняє її. Креативна невгамовність, дослідницький неспокій матеріально заохочується природою — вона дає людині здоров'я, ніби сплачуючи премію за допомогу в еволюційних трудах.

Розумуючи в такий спосіб, ми доходимо висновку, що й згадану вище рису дитячої поведінки, яку побутова свідомість здебільшого засуджує, треба не тільки реабілітувати, а й, подумки повертаючись до власних першоджерел, намагатися дати їй нове життя.

Зізнатися, що ти чогось не вмієш, — корисна для здоров'я справа. Таке зізнання сприяє й посиленню інтелектуальної сили (згадаймо поняття “атомарна чесність”). Дорослі ж, як правило, за серпанком солідності поллюють ховати всі свої неспроможності, відсутність навичок, невисоку майстерність у фаху тощо. Буває, що вони про це не здогадуються, тобто приховування чиниться цілком підсвідомо.

Дженетт Рейнуотер, американський психотерапевт, зауважує: “...доки ви не навчитесь любити, плекати, розуміти й приймати дитину, якою колись були, ваше доросле “Я” буде відчувати порожнину, тортур, самотність і незадоволеність”².

Це доводить не тільки її багаторічна практика лікаря й консультанта, а й наш звичайний, повсякденний досвід, в якому, як на нас, ми завжди можемо знайти місце для експерименту з “поверненням дитинства” (а не “в дитинство”), себе колишнього, себе іншого для продовження “життя вдох”. Таке розширення “родини” можливе, не потребує матеріальних витрат — вимагається лише цікавість і аналітичність.

¹ *Agitato (im.)* — схвильовано.

² Дженетт Рейнуотер. Это в ваших силах. Как стать собственным психотерапевтом. (М., “Прогресс”, стр. 115).

Образно кажучи, треба частіше дивитися в колодязь нашої сутності, спираючись на цямрину сьогодення й не забувши про небеса майбутнього, які віддзеркалюються в глибині, що є глибиною і вищиною одночасно. Такий підхід і сам є творчим, та крім того, він надає життю той діапазон, а психіці — те багатство агрегатних станів, що уможливають і збагачують, інтенсифікують творчі пошуки й не дозволяють їм збочитися в зневіру.

Трохи зупинімося на вищезгаданих агрегатних станах психіки. Метафоричність тут, як на нас, досить відносна, тож поставлені спочатку подумки лапки відразу було знято. Твердий, нелабільний стан психіки дорослих, її крижана непохитність, на жаль, часто для багатьох є ідеалом. Проте в деяких професіях цінується протилежне — акторам, художникам, поетам, винахідникам принагіднішою виявляється “психічна пара й плазма”, для них просто необхідні майже космічні шпиряння найдрібніших молекул чуттів. Такі люди постійно чекають на дощ знахідок, а заради цього постійно продукують хмари.

Все, однак, не так просто. Якщо відійти від схеми, легко переконатися, що у бухгалтера й письменника, бізнесмена й музиканта, незважаючи на різну акцентуацію, є нагальна органічна необхідність у всіх чотирьох агрегатних станах психіки. Адже в кожного з нас існує вічна потреба гуманізуватися, стати людиною в повному обсязі, на сто відсотків.

У дитячому віці ми деякий час перебуваємо в тотально олюдененому стані. Лід і пара, рідина й плазма в цей період співіснують синхронно. Цим пояснюється абсолютна жвавість, лабільність дитячої психіки, яка є в цьому разі необхідно креативною, функціонально творчою. Так чинить природа. Дорослі — через соціально-психологічні причини — спалплюють свою підсвідомість та спершу мікшують у психічному акорді “неслушні” звуки, “зайвину”, перетворюючи психіку з поліфонічної на монодійну, примітивно одноголосну.

Автодидактичний погляд на психіку відомий читачеві: вона є знаряддям, інструментом quasi-деміургічного творення й не може ототожнюватися з “Я” або з його часткою. Відсторонена позиція справжнього “Я” полегшує актуалізацію особистості, легітимізує, узаконює внутрішні маніпулятивні дії психічно здорової людини, яка є *свідомо* роздвоєною, спостережуваною із середини й розкутою, незатисненою, вільною. Нагадуємо, що цей погляд не є остаточним вироком про нібито істинний стан речей, а лише висловлює зміст психологічної пози, яка нам здається найзручнішою для сучасної людини.

Й тут можна піти ще далі, умовно прийнявши внутрішній простір за більший, ніж наша душа, усвідомивши останню теж як певне — нехай подиву гідне, божественне, невтямливне — застосування, що до нього теж можна підступатися правильно чи хибно, сприяючи його найліпшій праці або заважаючи їй. Цей образ, здається, добре підпасований під світогляд раціоналістів, яких чимало серед читачів, можна (й, щиро кажучи, треба!) замінити згодом на інший, а саме — вважати наш духовний та душевний світ чимось на кшталт садівницького господарства, де на нас завжди чекають безкрай праці й безліч чудес, що з'являється з ґрунту наших зусиль. “Садівництво” тут є доречним ще й тому, що воно налаштовує нас на довготривалу турботу про наші здібності-паростки, на нескористання плодами своєї праці (адже садівник вирощує свій головний сорт практично для нащадків).

Живе, рослинне, але кероване “господарство” наше, за західною (годі згадувати про советську!) традицією, залишається у багатьох без догляду. У людей же Сходу, які з дитинства засвоюють загальні інтроспективні звички, поза увагою залишається конкретна функціональність їхньої філософії, її відокремленість од сучасної біології, інших важливих для педагогіки наук. Автодидактика (зокрема, її частина — позитивна інфантологія) намагається усунути ці вади.

Індивідуальна педагогічна творчість кожного з нас повинна ставати витоком для будь-якої іншої нашої творчості. Більше того — перша є невід'ємною від другої. Неуявленою для нас залишається серйозна розумова діяльність без майстерності внутрішнього педагога. Прослідковування власного духовного й фізично-навичкового розвитку в зворотному порядку стає великим помічником у набуванні вчительських умінь, потрібних у стосунках із самим собою.

У тих, кому частіше спадає на думку повернути до психологічного обігу якусь призабуту дещицю з дитячих часів, змінюється навіть кінематична мелодика життя. Вони стрункішають і стають реактивнішими в потрібних випадках, їхні оперування з відчуттям “ніжного” віку перетворюють уявне на фактичне — віковий ценз на придбання вмінь часто зникає, межі можливостей значно розширюються. Головне ж — спільнота рухів зовнішніх і внутрішніх (це й є, власне, кінематика) за законами зворотного зв'язку впливає на самопочуття, на відносини з оточенням, зрештою — на долю.

Бувають душі-“бомжі”, душі без певного місця проживання й застосування. Переосмислення багатьох речей в автодидактичному ключі знищує чимало “реальних” перешкод, що в дійсності

виконують ролі своєрідних психологічних схованок, перетворюючи людину на невдачу, діяльність якого приречена хоча б тому, що людина позбавила себе трьох сезонів життя, обмежившись спробою досягти чогось “навесні”, та ще й прожогом і роблячи переважно маніпулятивну зовнішню кар’єру.

“Забомжована” душа, звичайно, може бути лише у дорослих. Запопадливий аналітик од інфантології знайде вимріяне колись місце духовного існування, дасть раду занедбаним паростям, викохає кинуту через непорозуміння й побутову чортівню ще спасенну навичку, наповнить свої літа креативним змістом. “Списані” люди — ганьба нашого роду. Ті, хто відмовився від інтенсивного цілеспрямованого життя через свої “аж” сорок років, — нещасні, обдурені побутовими, пілком безпідставними переконаннями. Така відмова спілкується зі зрадою себе-дитини, призводячи до психічного й фізичного нездоров’я, до ганебної загибелі, до збільшення кількості зіпсутого нами, людьми, у цьому світі. А це вже питання соціально-екологічне.

Відроджене натхнення дитячої доби не відчувається — й це його неабияка риса — як запозичене. Воно є рідним, своїм, а завдяки тому, й насправді живодайним.

Марафонський сенс життя зрозумілий далеко не кожному. Психологічний гандж од цього очевидний. Безлічі трагедій у становленнях особистостей можна було б запобігти, коли б не панували ідеї духовного спринтерства, блискавичності. Хибне розуміння тривалості впертої й ретельної праці як знаку неталановитості (навіть тоді, коли декларують, що “талант — це дев’яносто відсотків потіння, а десять відсотків натхнення”¹), робить неможливою внутрішню кар’єру майстра. Суспільство заохочує до розвитку лише вундеркіндові початки. Більшість Гегелів, Аксакових, М’ясковських і Гофманів (мається на увазі видатний піаніст) залишається поза межами серйозної реалізації їхньої обдарованості. Ті, хто починає пізно, далеко не завжди починають за-пізно. Через помилку, якої людство традиційно припускається щодо “чудо-дорослих”, воно протягом століть історичного часу використовувало свій потенціал менш вдало, ніж могло б. На жаль, це триває й сьогодні. Міщанська психологія не сприймає життя як інсайт, осяяння, розповсюджене на весь його обсяг. Звідси — скініння замість творчого існування в Дусі, споживацько-рефлекторна вегетація замість вищих радощів людини, яка бере участь в еволюції культури.

¹ В англійському оригіналі гра слів: perspiration — inspiration

Основний час, відданий людині, вона проживає в основному як зашпок. Частина життя після юнацтва або першої-другої молодості багато хто з нас сприймає нібито спересердя, немовби гніваючись на природні речі та посварившись не тільки з собою, а й з буттям.

Філософічне роблення якоїсь справи, відроджене на зрілому рівні завдяки міркуванням над згадками про наші майстрування в малолітстві, здатне збільшити години й дні, надати відомим рутинним операціям свіжого забарвлення, допомогти знайти нову професійну ідею тощо. Слід навчатися помічати речі, чути їх голоси, читати їх сполуки, як розкриту книгу. Кожна ситуація матиме тоді свій цікавий підтекст. Побут трансформується на сповнений смислів метафоричний, багатоплановий світ, в якому на кожному кроці чекають здивування й захвати.

Творчий доробок нас-дітей — ми самі. Його легко розтринькати, якщо уявити собі нашу досконалість. Й хоча ми виголошуємо протилежне, ми дуже рідко визнаємо ту чи іншу недовершеність, ту чи іншу ваду самого нашого існування. Адже ми вже "зрілі"! Допомагає духовно байдикувати й селективне, з дозволу сказати, мислення, яке завжди напоготові, завжди постає лише вигідні для виправдовування ледачості приклади. Отож треба відкинути витівки в стосунках із самим собою й стати чесним у внутрішньому світі. Як у дитинстві.

* * *

Осенний грустный дождь пошел в июне,
решив порепетировать октябрь,
и увядания лесного дятел,
всё оглушая, застучал. И дунул,

пытаясь рвать задумчивые струны,
бездушный грубый ветер. И, всеяден,
какой-то монстр, внушив, что он приятель,
остаток пожирать стал вечно юный —

и дней, и слов, и сущности твоей...
Успеть, понять бы всё это полней,
да незачем, мой друг, по сути дела.

Река сознания всё шире, шире, но
всё уже круг, которому дано
понять глубины бывшего несмело...

26.06.99 08.40

Київ

“ВІТАМІНИ” Й “МІКРОЕЛЕМЕНТИ” КУЛЬТУРИ

Як добре відомо сучасному медикові, в похилому віці вітаміни утримуються в організмі людини лише короткий час. Протилежне явище спостерігаємо у випадку з юними представниками нашого роду. Те ж саме можна сказати й про духовні “вітаміни”, але позбавивши нас твердження категоричності. В цьому разі можливі деякі застереження.

Назвемо духовними “вітамінами” та “мікроелементами” ті зовні мало помітні переживання, імпульси, “зачіпки”, ключові слова тощо, які, викликаючи позитивні психічні стани й чуттєвості, підтримують духовне життя, розпалюють пригасле бажання жити, хіть до творчості та ін.

Беручи, наче з повітря, дорогоцінний матеріал, дитинство практично повністю забезпечує свою духовну працездатність. Це доводиться наявністю величезної енергії пізнання, готовністю до тимчасово нездійснених, але рушійних як мета, одисей. А ще – пристрасним бажанням дістатися щонайшвидше до Ітаки свого самовтілення, яке, хоча й лише ввижається свідомості, для глибини юної особистості має конкретну “запахну” привабливість, фізичні параметри — такі, як неабияка маса, що створює незнищену гравітацію. Коштом цих чудодійних дрібниць існує мрія, триває багаторічне навчання. Декому їх вистачає й на все життя. Але більшості з нас потрібні поповнення їхніх запасів.

Шляхи, якими надходять вітаміни культури, у розвиненої людини незліченні. І якщо в дитинстві ми масмо незрівнянну інтенсивність впливу “елементів, що дарують життя”, то згодом її відсутність можна компенсувати кількістю й різноманітністю впливів.

Слушна тут, знову ж таки, методика рекурсивного згадування, найзначніших наших ключових “абищів”. Їхня класифікація може здійснюватися за сприйняттевим принципом. Безумовно, переважають словесні й музичні мікроелементи, не кажучи вже про пріоритетні зорові. Проте не слід забувати, які надзвичайно важливі в дитинстві смакові й нюхові враження. Навіть можна стверджувати, що вряди-годи саме вони стають детермінантними, визначальними й яскраво забарвлюють психологічні ситуації. Принадність та непринадність останніх здатна зберігатися протягом тривалого часу, а головне — й тоді, коли вже немає такої “смаково-нюхової” акцентуації. В цьому

може критися та чи інша розгадка наших стосунків з людьми, явищами, “зачаклованими місцями” буття. Здорове відсторонене переосмислення цих стосунків може дати непоганий результат.

Мікроелементарні події щонайчастіше знецінюються в нашому подальшому житті, й це цілком зрозуміло: по-перше, відіграє свою адаптаційну роль життєвий досвід (багато що вже “не вперше”, й сприйняття притуплюється), а по-друге, ми звикаємо до використання “дорослих” кліше, до автоматичного існування й внаслідок впливу традицій підпорядковуємо свій вибір уявному образіві не-дитини, “бувалої” людини, зі звичкою нічому не дивуватись тощо. За таких обставин ми не розчищуємо старі русла, які використовували колись в актуалізаційний період свого дитячого становлення, й плин внутрішніх психічних рухів забруднюється забобонними заборонами.

У спілкуванні з власними відчуттями людина найбільше щира саме зі смаковими й нюховими, особливо з другими. У мисленні станами, яке вивчає (й намагається практично вживати теорію в постановці такого мислення) автодидактика, нюхові переживання є обов’язковим компонентом, який іноді стає найяскравішим. У цьому відношенні враження, “здобуті за допомогою носа”, нагадують музичні. Аромат матіол та “Серенада” Шуберта в чомусь перегукуються...

Дуже часто й насправді: *навчитись – це згадати, як було*. Особливо, коли йдеться про відновлення деяких духовних навиків, про створення, як мовиться в автодидактиці, психологічних поз. “Вітамінізація” в цьому відношенні залежить від нашої здатності й спритності згадувати, оживлювати прив’яле вміння, виключене з життєвої практики мудраціями дорослих. Найцінніше тут — спромогтися зрозуміти, рекурсивно спостерігаючи свою власну поведінку в дитинстві, як саме виникали ті чи інші соціально-психічні ситуації, з яких пагорбів у які долини розтікалася цікавість, звідки, з яких висот (чи низів) з’являлося піднесення, в чому полягала специфіка розвитку первинної особистості. З найперших доступних нам власних особливостей, з найінтимніших й на перший погляд не вартих уваги проявів, відчуттів, хвилювань, “дивацтв” ми за будь-якого віку можемо видобувати майже речовинну — в перерахунку на цілком фізичний вплив на наш організм — мікроелементарну частку, яка, попри мізерну масу, здатна грати важливу роль у вивченні самого себе.

Нам уже доводилося наголошувати¹, що так звані поліпептиди “створюють” емоції до того, як ми їх усвідомлюємо. Якщо

¹ Куринский В. А. “Автодидактика”. (М., “Автодидакт”, 1994, стор. 169 і далі).

розглядати це з терену нашої теми, то нас цікавлять перш за все емоції приваби й відштовхування, атрактивності, симпатії й — ідеосинкразії, неприйняття, навіть огиди. Наша безвинність в огиді до чогось аж од часів раннього дитинства — як і абсолютна відсутність заслуг щодо потягу до певних зразків, дій, учинків тощо — таким чином, є науково доведеним фактом.

Удосконалюючи самоаналітичну майстерність, ми велику користь матимемо, коли поставимо, нарешті, все на свої місця, освідчуючись самому собі, хто ми в своєму додосвідному, апріорному вигляді — кшатрії чи, може парії, ковалі чи співаки. Висновлюючи, що ми “те або інше”, не робимо з цього трагедії, адже враховуючи власну природну специфіку, ми легше й ширше розчинимо ворота до подвір'я Культури. Таке знання (й визнання) не заважає, а допомагає “поставити мислення”, пожвавити його, знявши охоронні напруги, релаксувавши ще глибші шари підсвідомості, відпустивши на волю так довго ув'язнене негативне, в якому ми не винні. В такий спосіб ми одержуємо цінний мікроелемент духовності, вітамін пасіонарної поведінки.

Демаскувавши себе, ми сміливо довіряємося совісті. Соромитися своїх властивостей, замість перетворювати їх на “енергоносійний” матеріал для аналізу, — справа шкідлива як для психіки, так і для інтелекту. Внутрішнє оздоблювання самого себе — гальмо на шляху саморозвитку. Допомагає досягнена відстороненість (об'єктивний розгляд) й самої сором'язливості, й причин її, що перетворилися на хворобливі притичини-завади.

Совість є функцією культурності, але поява її в первісному онтогенетичному (особистому) існуванні впливає на його фізіологічний бік. Головна властивість совісті — обов'язкова “збудженість”, завдяки ліквідації якої вона реалізується. Саме в такому стані вона існує. Це означає вічне хвилювання, вічний обов'язок очищення, катарсису, каяття, спокутування тощо. В дорослому світі розповсюджене переконання саме в протилежному, й навіть сама дорослість ніби розташована, так би мовити, в зоні “досягнення чистоти сумління”.

Напруження дитячої совісті якісно інше, ніж у пересічній дорослої людини. Відбувається це завдяки пильній вимогливості її носіїв до свого становлення, до майбутнього, до узгодження (коли не співпадання) з ідеалом. Те, що в зрілі роки зарозуміло називають наївністю недосвідченого, “зеленого” віку, дуже часто є дорогоцінною цінністю, яка робить сумління людини працездатним, активнішим. “Моральний дріб'язок” — винахід практичного нахабства. Адже в моральному існуванні все важливе, все має надзвичайну — й однакову! — питому вагу. Каяття за

гріх, котрий заподіяно лише подумки, — річ типова далеко не для всіх дорослих. У дітей це трапляється частіше.

Наше соціальне подорослішання за традицією пов'язане з контролем за власними рухами, який є своєрідним випробуванням для природної актуалізації дитини, для її ширості. “Кінематична двоєдушність” обертається часом на по-справжньому страждальницьке вимушене лицемірство. Нерухоме гибіння над заняттями за наказом, одержаним іззовні, загальмованість поведінкових проявів у рухах — проста й зрозуміла кожному причина первісної *затислості психіки й м'язів*. Обдарованість кожного з нас кінематичною (руховою) чесністю вимагає обережного ставлення педагогів, які здебільшого навіть не уявляють собі розмірів небезпеки від елементарних традиційних вимог до учня: “Сядь рівненько!” або “Облиш крутитися!” тощо.

Вихід — у влаштуванні таких педагогічних обставин і психологічних умов, коли дитина “замре” сама, за покликом глибокої актуалізованої цікавості. Але ця остання повинна — завдяки попереднім зусиллям педагога — “робитися” нею самою. Найкращий учитель — той, хто не тільки сам уміє бути цікавим для своїх вихованців, а й невтомно навчає їх методів актуалізації цікавості, побитів самозацікавлення. У загальній автодидактиці¹ допитливий учитель знайде ту необхідну безліч можливостей, які допоможуть йому в цьому відношенні.

Кінематичну чесність себе-дитини я використовую як прекрасний засіб для ліквідації багатьох технологічних труднощів у праці над різноманітними навичками. Моя згадка добре підзабутого відчуття працює як психологічна поза, контамінує теперішні дорослі відчуття, повертає їм колишню їхню “щирість”. Максимальна рухова розкутість — мета людини, котра стала на шлях актуалізаторства, хоче “бути сама собою”. Ясна річ, що “кінематична медитація” й повна розкутість вимагають великої духовної підготовки — за жест не повинно бути соромно. А зрештою, й саме наше життя, взяте цілком, є жест Бога...

¹ Див. працю автора “Автодидактика”, частина 1.

Стремленьями расшиты полотенца
в светлице продолжений. Древний сказ —
надеяться, что не в последний раз
синицам мыслей удалось слететься,

чтоб музыку создать на тему детства,
неизлечимо длящегося в нас.
Надежд ткачихи ткут себя. И страсть
вновь оживает, и на сердце — дерзко,

и, слава богу, хочется желать,
идти — идя, не выгорать до тла,
а знать, что есть чему гореть и дальше,

что "дальше" — есть, что снова манит даль,
которой жизнь опять готов отдать,
казалось бы, все виды повидавший.

28.06.99 12.56

Київ

ДИТЯЧИЙ ГОМОЦЕНТРИЗМ

Головна психологічна подія перших років людського життя — самоусвідомлення, тобто з'ясування простого для дорослих факту: хто я такий? Інтуїтивний пошук подібних нам призводить до захвату, захожуваного природою. Аналітичне розщеплення атомів наших перших знайомств започатковує ланцюгову реакцію психодіалектичних дій у внутрішньому житті. Зароджується суто людська спроможність сприймати себе відсторонено. Пізніше вона перетвориться на рефлексію, персоніфікація котрої — Нарцис, що задивився на себе, який є зовсім не Нарцисом, а... Протеєм, вічно змінною сутністю.

Цікавість до інших — це, перш за все, цікавість до самого себе. Інший "читає" тебе, і тоді подобається спостерігати цей процес, аж поки не з'ясується, що твоє трактування тексту-себе не співпадає з чужим. Герменевтика спілкувань — улюблене за-

няття дітлахів. У більш пізньому віці нею захоплюються не так тотально.

Але водночас із таким відверто егоїстичним зацікавленням існує й дитяча захопленість людським родом узагалі, людяністю, справедливістю, розумністю, добротою тощо. Це доводить етична затемброваність будь-яких казок, що до них такі охочі всі юні душі. Природна педагогічна грамати́ка ставить на перше місце в реченні життя підмет етики. Початкові аналітичні вправи нашого розуму пов'язані зі стосунками між нами й оточенням, нами й нам подібними. Отже, гомоцентричне налаштування існує, так би мовити, від природи, також як існує щось подібне у тварин — можна, здається, гадати, що гіпотетичний видовий центрим у тваринному світі є насправді.

Додамо трішки філософії й згадаємо про, наприклад, античний (Анаксимандр) або ренесансний гомоцентризм. Звеличення людини (краще сказати: самозвеличення) збереглося в багатьох свідомостях й дотепер. Результати цього “перекосу” очевидні, адже ми хоча ще й не остаточно вкопирсалися з категоричних тверджень щодо всемогутності науки (читай: людини), проте вже почали усвідомлювати шкоду від раціоналістичної зарозумілості.

Але треба зважити на те, що взагалі запобігти “колективному суб'єктивізму” людство не здатне. Йдеться про зміну “психологічного ітоле́меїзму” на “психологічне копернікіанство”, *геоцентризму* — на *геліоцентризм*. Наголосивши себе по-іншому, ми легше досягасмо ліпшої артикуляції долі, адже здатні більш відсторонено (стосовно самовідчуття) керувати собою. Така психологічна поза узгоджується й з найрозповсюдженішими моральними вимогами, причому, як релігійними, так і світськими. Практична гігієна духу протягом тисячоліть довела переваги скромності, іннервованої гідності, — лише тоді діє внутрішня діалектика ментальності. Але, ця тема, на жаль, повинна зараз залишитися майже недоторканою з огляду на інше ідейне надзавдання цього розділу наших роздумів...

Отже, гомоцентризм дітей може спрямуватися у кількох кєрунках, з яких, безумовно, найнебезпечнішим є той, що призводить до розвитку соліпсизму. Однак, як ведеться у тих, хто користується медитативно-ймовірнісним мисленням, ми не можемо надто спрощувати справу, беззастережно засуджуючи навіть таке негативне — в плані оцінки його побутовою свідомістю — явище. Слід замислитися над позитивним *соліпсизмом* композитора чи письменника, взагалі, того, хто займається творчістю, а значить, і глибинним зануренням у найпекельніші кола особистості, намагаючись за допомогою чесної рефлексії

чинити вповні моральний та соціально-корисний акт збагачення культури чи бодай якихось вузьких, специфічних знань про людину. Не “перелякати” дитячу рефлексію в мить її народження — завдання батьків, котрим не слід бути ригористичними моралістами, які нібито “винайшли” однозначність буттєвих смислів.

Ретроспективнику, що ним є тою чи іншою мірою кожний позитивний інфантолог, непогано виглядати в далекому (або не дуже) просторі-часі ту смугу перетворень, за якою сталося закріпачення розуму і психіки (якщо воно є в дорослому віці). Повернення до витоків повинно сприяти розкріпаченню, звільненню від кайдано-подібних забобонів, появи легкого відношення до “незначущого”, до абищиць, сором за які перед членами багатьох соціогруп призводить не тільки до паралічу притаманного даній особистості мислення, а й до поведінкової запислості, якою так вирізнялася “радянська людина”. (Годі й казати, що відразу нічого в соціальній свідомості й звичках широкого загалу не зникає).

Юна людина (а можна, здається, сказати й “майбутня”) є тотально уважною до соціального оточення, вона піддає нескінченному перегляду (а точніше — слідкуванню-підгляданню) наймізерніші події, нищівно, хоча й здебільшого мовчазно критикуючи звичайні й звичні для дорослих такі незначні вчинки. Наймінімальніше виявляється грандіозним. Згадаймо збільшувальне скло дитячого гомоцентризму у власному досвіді й застосуємо відновлений психічний стан, пов’язаний з суперуважністю, з відчуттям “просторих хвилин”, “нескінченної миті” (пам’ятаєте Гьотевську екскламацію про зупинення часу взагалі?..).

Таким чином — тобто відроджуючи чи не надто приємну частку власного дитинства — ми виходимо на можливість створення усвідомлено вживаної технології. Ми вчимося належним чином тематизувати свої рефлексії, які в автодидактиці часто-густо є синонімами медитації — для того останній треба лише стати такою, що спостерігається (а таке можливе при свідомому роздвоєнні особистості). Дитячий роздум — акцентовано гомоцентричний, а за технологією, як нам здається, — медитативно-рефлексивний, бо роздвоєння “внутрішньої людини” є нормальним для дитини, котра мислить себе ніби осторонь, як “його” чи “її”. Отже, дорослому, який хоче по-справжньому звернути на себе увагу, треба згадати, що таке вже колись було...

Гомоцентризм, як уже сказано, може ставати притичиною на шляху до природної внутрішньої поведінки. Але це трапляється, коли наша вроджена увага до власного роду не редукується від

космічного, загального, а сказати з позанауковим пафосом — Божественного. Насправді ренесансово-“птолемейська” модель людства з людиною в центрі не годиться для автодидакта так само, як і її географічний аналог — для сучасного маандрівника або астронавта. Проте — справа тут складніша, ніж у географії.

Гуманітарний “геліоцентризм” з Божественним, навколо якого все в цій моделі повинно обертатися, є неприйнятним беззастережно хоча б через те, що в такому разі ми визначаємо невизначальне для людини, а відтак чинимо гріх зарозумілості. У цьому трагіко-іронічному твердженні є, безумовно, крихта розчарування в наших (такі звично й часто звеличуваних) людських можливостях.

Але не забудьмо й тут про діалектику. Правдиві досягнення людини неможливі без усвідомлення *динамічної межі*, яка завжди оточує людську майстерність. Шлях до вищого дається заземленому труду. І щаслива та дитина, яка навчена старшими досягати маленьких успіхів у великій справі — робленні мистецьких навичок.

А скільки дитинств зіпсовується провінційним уявленням про велике з його ніби позапобутовою сутністю! “Справжнє — десь, не тут. Ми — не правдиві. От там...” — чується таке й досі межі провінційними людьми. А в Україні таких переважна більшість, адже колоніальний комплекс меншовартості гідким шашелем уразив її національне осердя. Дарма, що саме звідси, що б там не казали, вийшла справді така могутня купа талантів, відомих на весь світ під лейблами “made in Russia” або “made in USSR”...

Але тут ідеться про інше: чи спроможна сучасна педагогіка та її авангардна частина — самонавчальна парадигма — надати змогу будь-кому навчитися самому й навчити дитину чогось, що раніше вимагало обов’язкового перебування “в центрі”? Відповідь позитивна. Автодидактика розширює не тільки вікові межі, а й терен її впливу й застосування. Таким чином, виникає гомоцентризм нового типу, який діти, що обов’язково повинні, згідно із законом природи, “перехворіти” на нього, переноситимуть значно легше і без тяжких ускладнень, — а такі призводять до загальмованості в розвитку найнеобхідніших культурних навичок, до накопичення неподоланих перешкод на виході в Космос високих психічних станів, породжуваних культурою.

Повинен змінитися й екологічний зміст процесу входження в культуру. Колись добряче спашпожена “ідеологами комунізму” соціально-еволюційна діалектична спільнота “національне — всесвітнє” має реабілітуватись теоретично й практично, щоб результувати уявлення української дитини про свою приналежність

до конкретного виду Homo Sapiens. Адже ніколи не існувало просто “людини”, “землянина”. Отже, є виправданим “патріотизм родової приналежності” до певної галузки людства, яке розвивається не синкретично, “взагалі”, а кожним листком і вітло на дереві свого поступу.

Екологічний сенс новітнього процесу свідомлення дитиною себе як представника людства полягає, як казано, і в збалансованості іншої пари контрверз — людськості та божественності. Осягнення взаємодієвості першого й другого знімає ренесансне марнославство так само, як у випадку зі щойно згаданою парою: національного — вселюдського, всесвітнього. Переходом в юної людської істоти має виявитися відчуття гідності, яка, в свою чергу, також є діалектичною єдністю себе-визнання і визнання іншого, усвідомлення себе окремішнього і себе, інтегрованого в загал індивідуальних неповторностей.

Соціальна екологія, так би мовити, притаманна автодидактиці, і є однією з її частин, яка останнім часом набуває тенденцію відокремлення, самостійного існування. Але певна її окремість, звичайно, неможлива через необхідність екологічної суб’єктивації, звернення до власної природи, до загадкової глибини особистості.

Екологія духовності — вихід із соліпсизму. Це найкращим чином здійснюється через надією *досконалості*. Дитяче, або точніше, ранньодитяче “шукай подібного фізіологічно” змінюється на пізньодитяче “знаходь того, хто добре вміє”. Еволюція дитячого гомоцентризму, очевидно, здатна бути зразком для нашої дорослої концепції становлення на кожному новому етапі певного вдосконалення.

Егоїзм майстра лише зовнішній. Пересічна людина вбачає в творчій діяльності лише спроможність самоствердження. Їй важко помітити протилежну за змістом дію творчої людини — використання себе як частини виду, всього людства. Тільки на тлі притаманних усім властивостей вона помічає розвиток власної актуальної спеціалізації. Вона відсторонюється від самої себе для кращого бачення... себе самої. В цьому акті бере участь ірраціональне, метафізичне, невизначене. В принципі, вона починає процес трансгуманізації хоча б подумки. Їй бажається вийти за межі людського, досягти ейдосового втілення в матеріалі.

Трансгуманізація в щоденному побуті людини, яка належить розвиненій культурі, виявляється в приєднанні до високих станів. Схема цієї акції досить проста: минуле — теперішнє — вторинне минуле. Ми долаємо егоїстичне в приєднанні до єдиної вічної — в наших масштабах — реальності.

Допомагає в деєгоїзації й пафос становлення майстра. Воно ніби має на увазі зняття попереднього ідеалу, що є подвійним — утіленням в уявленому зразку, єйдосі й у носійстві вміння. Чи не впізнаємо ми тут себе в дитячу пору?..

Отже, можна не турбуватися про втрати діалектичної рівноваги “людське-божественне”, коли твої намагання підкорені меті розвитку духовності як духовності Ното Faber, людини, що ремеслує — в самому широкому значенні цього слова.

Широкий спектр етичних проблем, що виникають чи, принаймні, зароджуються, так чи інакше стосується гомоцентризму. Він — наче палітра, на якій знаходяться всі згодні “фарби” стосунків майбутньої дорослої людини.

Трансгуманізація може бути не тільки вертикальною (вихід у метафізику, в ідеальне), а й горизонтальною. Це своєрідне “урівняння в правах” усіх і всього в природі. Провіденціальний зріст у цьому разі може мати скупчення порошків, висвітлених сонячним променем. Мікрогалактика в кімнаті перегукується з неуявленою величчю великого Всесвіту.

Інстинкт подолання людського в людині яскраво виявляється в дитячому “тотемізмі”, в полюблянні дітей уявляти надмаленький світ. Надзвичайно гостра цікавість до останнього, на жаль, у педагогіці використовується скоріше стихійно, а не системно. А тут відчуваються насправді незглибимі можливості.

Персоніфікований світ, який нас оточує в дитинстві, ніби підказує нам технологію самозацікавлення. Передчуваючи душу в кожній речі, діти охоплюються захватом від практично будь-якої ситуації — нехай вона відбувається чи то у вогнищі цивілізації, чи то в диких нетрях, чи то у вимірах іще не знеціненої “прагматиками” уяви. Спілкування з неживим у дитинстві не існує. Навіть небіжчик у сприйнятті дитини “щось думає”, кожен куцник ховає в собі живу таємницю. Повсюдна присутність безособового “щось”.

Очевидною є педагогічна цінність бодай часткового повернення в дорослий час існування цієї спроможності персоніфікувати речовий світ. Тоді предмети перетворюються на дійових осіб, а інтер'єри — на мізансцени. Участь у п'єсі забезпечується самим фактом життя. Це, до речі, якісно змінює увагу, напруження якої підтримується постійним переконанням у наявності схованої, добре замаскованої таємниці.

Непогано, коли ми оживлюємо й цей стан таємничості, в якому знаходяться для дітей внутрішній і зовнішній світи. Можливо, хтось спробує навіть подібним оживленням лікувати таке розповсюджене тотально-раціоналістичне “остаточне знання”, таку зна-

йому змужженім і депостизованим індивідам “розшифрованість світу”. Загадковість, якої ти припускаєшся, начебто гріха, навіть там, де “все ясно”, здатна спрямовувати наш інтелект до оригінальних ідей.

“Остаточне” осягнення змісту, сенсу й значення будь-якого явища, котре цікавило людство протягом його існування, — міф найвищої проби. Навіть якщо наші дитячі уявлення про незаперечну для західного розуму реальність є теж винаходом, робити який нас усіх без вилучення штовхає природа. Але з двох забобонів ми вибираємо і менший, і глибший. Таким є, безумовно, другий. Хоча урівняння цих двох здогадностей, либонь, надто безапеляційне. Я особисто схильний вважати друге твердження зовсім і не забобомом, адже його суперестетичне (забобонне) забарвлення — лише на лакмусовому папері традиційного переконання.

Другий квазі-забобон — прекрасний матеріал для створення психологічної пози. Ним (цим матеріалом та й, власне, “забобоном”) може скористатися автодилакт найзрілішого віку.

Медитативно-ймовірнісний тип мислення дозволяє люди розширювати межі дозволеного “здоровим глуздом”. На разі ми можемо додати кілька октав до діапазону наших сумнівів, при всьому тому не втрачаючи опертя, як і раніше, відчуючи себе зручно, вигідно, комфортно. Одне за одним треба переглядати “незаперечні твердження”, які нам нав’язує побутова свідомість. Треба наближати її до сучасної науково-поетичної, в якій панує етика високих психічних станів. Однак треба пам’ятати хайдеггерівське “філософія ніколи не зможе спростувати побутовий розум, бо він є глухим щодо її мови”¹. Так само як до мови й мовлення отого нашого “науково-поетичного”...

Зарозумілість у самовизначенні людини переслідувала й переслідує її завжди. Ми пропонуємо лабільні переоцінки, які невігласові нагадують, можливо, безпринципність, але саме з нею ці нові оцінки й повинні боротися, висвітлюючи щонайчастіше непомічуваний автоматизм у сповіданні заляканих і вже давно неактуальних для особистості тверджень.

Наївний егоцентризм древніх (“людина є мірою всіх речей”) не можна відмінити едиктом сучасних розумників. Він увійшов до складу сьогоднішньої думки людини про саму себе, в якій переважають більш скромні мотиви, що співіснують з протуберанціями духовних досягнень. Ми не зрікаємося вселюдського дитинства, як і не бажано зрікатися (бодай в педагогічному зна-

¹ Мартин Хайдеггер. Розговор на проселочній дорозі. М., 1991, с. 9

ченні) й власного. І в першому, і в другому ми знаходимо захоп-
пливі спрощення й перекручення, або ж ускладнення чи *натхнен-*
ня подорожей в глухі кути й провулки розумування. А втім —
іншого нам і не дано. Кожна галузка має кінець. Але жива ко-
рона дерева є нескінченною, вічною.

* * *

Оглох Бетховен, щоб была слышнее
та истинная музыка в нём,
что обжигала слух невеж огнём,
беся маститых новизной своею.

Оглох, чтоб глупость критиков развеять,
радеющих, по мнению их, о том,
чтоб лучше было созданное сном
и явью, сделанное для умов — яснее,

чем истины привычные вокруг.
Что было б, если б гений вдруг
свои виденья предал по заказу

советчиков, ужившихся с гнильём?
Увы, тогда та была, что мы поём,
была бы лживей в мире безобразном...

22.12.99 10:41

Київ

ПОЗИТИВНЕ “ЗБОЖЕВОЛЕННЯ”

Яким чином природі таланить примусити нас про-
суватися далі — й ми навмисне не кажемо “впе-
ред” — в еволюційованні? Які витівки застосує вона, щоб
наш — людський — рід не зупинився одного разу назавжди
перед жахами на шляху власного розвитку? Нарешті, як її методи
виглядають в зменшеній формі, в мініатюрі, тобто коли є окре-
мий онтологічний розвиток, окремого хлопчика чи дівчинки,
яким навіщош треба ставати більшими, міцнішими, розумніши-
ми — ставати *людьми*.

Важко, чуючи ці питання, не згадати про традицію проводити межу між природою й соціологією, між природотворним та рукотворним, між тим, що ніби залежить тільки від ества, й тим, що підлягає лише людському розумові, наче він у ту мить — просто завдяки цій редуції та її непохитній звичності — знаходиться поза тим, складником чого він є. До речі, ніхто серйозно й не питає людство — бо ж, так би мовити, не має права, знов-таки, порушувати традицію, усталене, а тому, згідно зі “здоровим глуздом”, тобто на думку більшості з нас, безумовно правдиве, істинне.

Отже, яким чином? В який спосіб з’являється енергія становлення роду, сукупності родів, усього відомого й не відомого нам живого? Чи можна твердити, що частка цілого — людина — має якесь своє окреме джерело розвитку, до якого — якщо його розглядати не як *успішне просування* вперед, а як *успіх* самого *тривання*, збереженості руху — вона, невилучена із загалу, невід’ємна від вертикальної й горизонтальної суцільності, є приреченою?

Відоме нам буттєзнавство (онтологія) не переконує нас діалектичною послідовністю, коли (протягом тисячоліть!) припускається твердження про існування одного тільки Розуму: Розуму як такого. Це дозволяє сумніватися в його суцільній розумності, його однополосності магніту-монополя, який — коли, бодай іронічно, бути до кінця послідовним, — повинен існувати в дійсності, що за людським припущенням є діалектичною (якщо мати на думці існування спільнот буття-небуття, породжених нескінченністю протиставлень у, *мабуть*, нескінченному світі).

Вищий Розум в його моно- або біполосному вигляді користується своєю протилежністю, тобто божевіллям, хоча б у доступній нам частині *біоса* (про *несамовитість речей* ми поки не згадуємо).

Здогадність нашого твердження не перевершує пересічну. В усякому разі, ми послідовно додержуємося нашого принципу дualityності, взятого ніби для “зручності”. Тобто задля створення методичного опертя в справі постановки мислення *a la autodidactique*. Але що таке “зручність”? Чи не є вона — в духовній галузі життя — тим, що просто відповідає (або не відповідає) духовності точок досягненого розвитку як такого, розвитку, що створює всю ауру навколо себе, впливаючи й на сприйняття самого себе, продукуючи відношення до носіїв певних явищ духовного життя, стосовних до самого цього розвитку.

Отже, на наш *сьогоднішній* погляд (він також — похідна нашої духовної еволюції й не є, звичайно, константою), божевілля

є складником того, що традиційно називають Вищим Розумом. Але — як ми вимушено це чинимо, може, й надто часто — мається на увазі його нередукований різновид, його неокремішне існування в суцільності Розуму. Узавши яке завгодно наше уявлення, ми логічно переконаємося в його тимчасовості, коли йдеться про непобутові речі, про так званий науковий підхід. Скільки радощів відчуваємо ми, коли чуємо про “відміну” якогось “попереднього” закону природи. І нехай далеко не завжди йдеться саме про скасування (як це було з геліоцентризмом або з багатьма медичними тлумаченнями тої чи іншої функції органа людського тіла), а скоріше про модифікацію, вточнення — правдиве чи здогадне — тої чи іншої теорії. Наука, як і все людство, поки що приречена на редукування, бо ж суцільно сприйняте неохопне (*не-охопне*) — нездійсненна річ.

Божевільне треба розглядати, звичайно, як позапобутове явище, як категорію, смисл якої полягає у відносній — і завжди динамічній — нісенітності. Іншими словами, наше людське “розумне” *стає*, в певному значенні, завжди й, таким чином, існує як таке. Виникає питання: чи існує Розумне, котре відрізняється від людського Розумного? На це питання я не годен дати відповіді, яка б поклала край багатьом онтологічним сумнівам мислителів.

Доступний нам Розум — виключно земного вжитку, якщо не походження. Отже, нісенітне можна вивчати в стосунку до вже встановленого — в наших умовах — як розумне. Й цікаво, що ніхто не наслідиться довести, що “науковий абсурд” — тобто “теоретичне божевілья” — можливий як нерелятивний: ми можемо лише уявити якесь абсолютне божевілья, але за нашою логікою — за “місцевою”! — ми відносні в цій дії уявлення. Приреченість на відносність, релятивістська вічність — це вже непогане підґрунтя для нашого твердження (також як, між іншим, і неслабка причина, чи бодай хоч привід, для “теоретичного збожеволення”) про наявність божевільного в людському уявленні про Вищий Розум.

Але наш етюд недарма називається “Позитивне “збожеволення””. Справа в тому, що психічний стан, який викликається осмисленим сприйняттям нісенітного, є в багатьох відношеннях корисним як для людини, так і для еволюції. Він, очевидно, може бути порівняним із нульовою відміткою розумності та водночас із джерелом, з якого неможливо вичерпати “свіжі ідеї” (й може, якраз завдяки нашому всеосяжному релятивізму мислення).

Певну психічну корисність перебування віч-на-віч з абсурдом уперше відчули люди мистецтва — література, живопис, музика в їхньому розвитку й історичній послідовності є суцільним пере-

бігом перетворення нісенітного на логічне (що дорівнює, практично, трансформації новітнього в банальне, трансформації, котра має власну логічну причину своєї появи). Так чи інакше, еволюція — детермінована або ні — відбувається в просторі психічних станів такої істоти як людська через засвоєння дивовижі, чудернацького, аналогічного, несприйнятного, такого, що суперечить славетному “здоровому глузду”.

Педагогічна цінність цієї точки зору очевидна. Навчання як таке уможлиблюється захопленням, що є “братом” здивування, якщо не ним самим, у “дієслівному” триванні під акомпанемент позитивних предикатів, вичерпаність яких означає кінець захоплення й, природно, кінець певного етапу навчання. В певному смислі, це й кінець того чи іншого мікрозбожеволення, що є позитивним. Необхідність його в житті людини доводить хоча б нестерпність нудоти. Власне кажучи, захват є, певною мірою, позитивним збожеволенням, яке сягає осяяння. Це означає “вихід за межі”, проникнення в новий план існування, який обіцяє безліч “неймовірного”, тобто аналогічного з точки зору попереднього плану, в якому вже було нудно або стало нудно завдяки новому баченню.

Завдання педагогіки, яка звичайно є втіленням здорового глузду й антитезою божевілля, — прослідкувати за усвідомленням переходів і трансформацій захватного стану, тобто стати в схвальну позу, висловити схвальні оцінки виходу з кола попередніх принципів, переконань тощо. Педагогіка утримується *в собі*, відсторонюючись у релятивну, хоча й цілковито щирю гру. Суворе обличчя педагогіки пом'якшується посмішкою дитини, котра здивувалася, що лялька, яку вона навчала ходити, раптом і справді пішла. Педагогіка сама стає креативною дитиною, напівістотою-напівнаукою.

Так опиняються в світі парадоксу, або ж — просто в Світі. Розгаданого, витлумаченого, сказати б, до останку, його не існує для активного — правдивого — розуму, для людського як такого. Недарма невмирущою є формула О. Пушкіна — “...гений — парадоксов друг”. Недарма сама природа духовного витісняє нудоту, себто непарадоксальність, застосовуючи вряди-годи найсуворіші засоби (аж до відлучення від духовного). Недарма незбентеженість духу завжди вважалася знавцями культури вірною ознакою неприналежності особистості до інтелігенції.

Природознавчий псевдонім божевілля — **ентропія**. Припускаючи докорінну тотожність ентропії й божевілля, ми можемо екстраполовати (бодай умовно й дуже обережно) — на нашу

психіку й духовність, на нашу педагогіку взагалі, на наш спосіб існування як істот, котрі мислять і переживають з цього приводу певні (в цьому випадку, не довільні) психічні стани, невідокремлювані від усвідомлення знакової вісті, — можемо екстраполювати другий принцип термодинаміки. Тоді запобіжником “теплової смерті” стане уникнення замкненості “системи”, тобто індивіда. Це ж — пафос виходу на межі “суто свого”, що в когнітивній (пізнавальній) сфері часто є просто звичним, особистим знанням. Наше припущення було б плідним, бо виправдовувало б *остаточно* неможливість *остаточності*, кінцевість і виповненість розвитків кожного з нас. Але — згідно з попереднім — нам все одно потрібна замкненість саме для накопичення ентропії, “негативного божевілля”, яким ця ентропія стає, досягаючи певної кількості в замкненій системі. Тож треба відсторонено відстежувати наші внутрішні дані, інтернальні показники духовного організму. Треба гнучко реагувати на потреби того чи іншого керунку, призупиняючи надбання “вістей” або ж, навпаки, підсилюючи їхній приплив, корисно виснажуючись духовноенергетично також через набування збентеженого (“взбудораженого”) як такого — й такого, що бентежить не тільки самого тебе, — та одержувати нові сили, осуспільнюючись, щоби позбавитись осуспільнення, заради того, щоби повернутися до осуспільнення, й таким чином — до нескінченності в нашому кінечному існуванні.

Отже, без абсурду — ні кроку. Позитивне божевілля є умовою людського тривання як такого. Витіснення абсурду є сутністю духовної праці. Воно здійснюється доти, поки людина живе, й людина — і це вже доводить практика — здебільшого скорочує свій вік, себто є живою коротший час, коли воно (витіснення абсурду) не відбувається з її вини. Виявляється, це є злочином, за який природою, Богом встановлено найвищу міру покари — припинення тривання структури в межах найвищого земного розряду. Елементи повертаються в неорганічний світ, де вони практично вже були, знаходячись ув організмі “злочинця”, будучи ним, його гіпостазисом, який припинив виконувати функцію духовного інструмента.

Використання “принципу згодного божевілля” в будь-якій серйозній і поважній нашій справі здатне підтримувати діалектичний баланс, так би мовити, автоматично. Його дію в педагогіці можна порівняти з дією “правила тотальної діалектики”, що є також у цьому випадку цілком умовно-інструментальним. Як читачеві вже давно відомо, важливо *не знати* достеменно (адже це, за великим рахунком, є неможливим в непобутових ви-

падках), а *вважати* так чи інакше, наближаючись до тимчасового переконання в істинності твердження (психологічної пози) й відчуваючи його зручність в праці над навичкою, в розумовій діяльності тощо.

Релаксаційний ефект при такому підході теж є незаперечним набутком. Медитативно-ймовірнісне мислення при цьому має додатковий імпульс. Воно ніби одержує той психологічний ґрунт, на якому йому просто неможливо не розвиватися, адже *сogito* (я мислю) тут пов'язане з аналізом та оцінками саме того ентропійного елемента, який в нашому випадку носить назву "позитивного божества".

Когнітивне (пізнавальне) обслуговування останнього, методи виявлення "здорового" чинника в пліні й триванні того, що усвідомлюється завдяки медитативно-рефлексійному процесу, стає прекрасною школою мислення по-новому. Дяки розкутості, тут набувається та "сонетна" концентрація уваги на формально-логічному складнику означуваної думки, який можна охарактеризувати як спалахи достеменно глибоко-серйозного в особистості, як протуберанці світла (ба навіть і темряви, якщо це можливо) нашої сутності.

Рух до визначеності прокладає тоді найкоротший шлях, котрий є манівцем, крученим, меандровим, не здатним існувати у формі прямої лінії. Парадоксальність цього твердження є відображенням діалектики. Рух до визначеності, який прокладає тунелі в підсвідомому, дословесному, потрібен духовно-соматичній структурі нашого існування для того, щоб воно було питомо людським. Людського ж і вимагає від нас імператив нашого існування як такого. Потреба у визначеному *нашому* є природною й задовольняється до відсутності повноти буття в разі проходження через стадію "відбожеволення".

Проходження через поле, "засіяне" незапобіжними дурницями, не вважається тоді ними замінованим, зіпсованим, сплюндрованим. Навпаки — абищниця, "недоречність" грає тут освіжувальну роль, яка повертає психіку дорослого до креативного стану оптимальної дитячості. Таким чином, чи одержуємо катарсис (очищення), який нагадує аристотелівський — від сприйняття постичного, того, що в спосіб, відомий кожному відвідувачеві театру, "вігісняє" актуальне напруження психіки й самої дорефлексивної сутності людини, про яку вже стільки часу точаться найжвавіші розмови серед наймудріших філософів світу.

Поетичне є породжуваним глибокою схвицьованістю з приводу, який визначається і є зрозумілим лише в образно-асоціа-

тивному вигляді. “Божевільне” набуває свою позитивність за допомогою поезії. А поетичне — є думкою (Е. Левінас). Отже, постановка мислення може здійснюватися через уважне ставлення до всіх подробиць інтернального життя духу, який *бажає* розшифруватися у всій повноті. І якщо існує “духовний добробут”, то його ознакою повинна бути саме ця увага.

...Прощались двоє под дождём вокзальным,
отдельные, но с общей — на двоих —
обыкновенной вечностью на миг,
с изюминкой своей и несказанным.

Прощались двоє — всем чуть-чуть на зависть,
как будто вычитанные из книг,
а перед ними, видимо, возник
расцветший сад, где чудо не казалось,

а было в самом деле — им самим,
дарованным, хранительным, родным.
Но их двоих обычность окружала,

но их — таких — никто не замечал,
и сумерки от капель на плечах
сгущались угрожающей печалью.

23-24.04.00

Запорожье

ФІНАЛЬНИЙ ЕТЮД

Отже, досягнення духовної мети, шанований читачу, віднині для тебе поєднується з постійним творенням навички та особистості, зрозумілої як макро-навичка, носійство вічно надбуваної майстерності. Споглядальність, яка перенесена в царину глибинної творчості, стає діяльною й плідною як психічно, бо дарує неквапність і спокій інтернальному організмові, так і інтелектуально, адже уможливило уважне вивчення славнозвісних “умов задач”. Відкривається шлях знизу до не безграмотно використовуваної локомоторики, до того, що

традиційно “береться” згори, а через те руйнується, паплюжить-ся, як метелик, схоплений за крильця. Інтроспекція виносить на поверхню явища внутрішнього життя, відомі як всілякі комфортні стани, й переробляє творчий пошук навмання в ствердження даності — на кшталт медитаційного процесу. Порівняння власних обміркувань та абстрактів із загальноновживаними створює наступний шар діяльнійшої атмосфери, яка обіймає планету Навички, Вміння, Майстерності, що вічно змінюються, а у випадку інтенсивної уваги до них змінюються, ніби рослини, які зростають майже миттєво, розквітаючи й ніколи не в’янути...

Чи можливо таке в умовах неусвідомлення себе для якоїсь саме твоєї (й нічийої іншої) діяльності, для *втільнення* себе як знаряддя *втільнення* певної ідеї майстерності — якщо бажаєте, провіденціального за відчуттям та сутністю й такого, що є тою мікроакцією, яка робить тебе учасником еволюції?

Автодидактика наполягає на вивченні не предмета, а майстерності оволодіння ним. Вона віддає перевагу не “лобовому” підходу, а залюбленому подивлянню, яке щоразу повторюється саме через наявність залюбленості. Маргіналії свідомості — найплідніший ґрунт креативності. Тут здатна проростати навіть жорства абищичь, перетворена в зернятка самим фактом перебування на терені заповідної творчості. Тут не існує неорганічної природи.

Підказка сьогодення чується багатьма в нашому — людському — всесвіті все краще: двадцять перше сторіччя повинне бути гуманітарним. Чи означає це, що воно відсторонить досягнення попередньої технократичної доби, відмовиться від удосконалення економічних систем, від вирішення найважливіших проблем у природничий (а це з нової, запропонованої нами, точки зору, здавалося б, означає quasi-природничий) спосіб? На це запитання ми відповідаємо негативно, проте з істотним застереженням. Заходи подібного необхідного гатунку, так само як багато аналогічних, мають змінитися сутнісно, залучити до свого гіпостазису той складник духовно-людського, котрий раніше в ньому був відсутнім. Яким же чином це може відбутись?

Очевидно, що гуманітарність має прийти до природничо-наукового простору, в господарство, керівні структури тощо, так би мовити, зсередини, через спосіб мислення, а не іззовні. Cogito нового фізика, конститууючи роль спостерігача, що впливає на пишльонований процес, натякає нам на правильність такого вирішення проблеми, яке впливає з логізувань самого тотального раціоналізму. Схожі явища підтверджують наявність реального вектора глобального розвитку конгнітивності, необхідної

нині органічно, у відповідності до вимог далеко не всіма усвідомлюваного еволюційного моменту.

Спосіб мислення, що передчувається найсприйнятливішими стосовно до імперативу загальної еволюції, парадоксальним чином повинен мати технологію, жорсткішу за попередню. Від верлібру треба добутися до сонету, “заковуючись” його формою, але ж набуваючи більший ступінь свободи, одержуючи знаряддя олюднення перебігів, які тривалий час призводили до відчуження людини від самої себе (а наслідком — і від інших). Йдеться про трансфузування раціонального й ірраціонального, “технічного” й “гуманітарного” — в самому способі їхнього з’явлення на шляху до означування, до сформульованої ідеї. Й тут, здається, варто завважити, що дегуманізація процесу мислення на разі є щонайпідступнішою. Бажання швидкого досягнення мети нівечить шлях до неї через відсутність відповідної свідомо використовуваної методи. Необхідним є мислення, що “підготоване”, мов “prepared piano” Джона Кейджа¹. Така підготовуваність має на увазі спеціалізоване вирішення цієї проблеми, а це є первинною й донині поки ще відсутньою фазою креативного (творчого) акту, яким повинна бути правдива когнітивна (пізнавальна) дія.

Отже, ми приходимо до чіткого уявлення про “нестачу” цілого шматка в тому суцільному, котре називається мисленням. Визначивши ситуацію в такій спосіб, ми тим самим ставимо проблему: з’ясувати можливості додання того, що бракує, створивши його власним умінням та старанням.

Перша в історії педагогіки наукова і одночасно практична система самонавчання Автодидактика (що є частиною Постпсихології) — великонадійна у багатьох відношеннях. Особливо важливо відзначити соціально-психологічну цінність цієї парадигми, що дозволяє здобувати повноцінну освіту при мінімальному особистому спілкуванні з консультантами-професорами, широко використати екстернат, створювати осередки елітарної освіти далеко від значних культурних центрів, розвивати “освіту після одержання освіти”, легше налагоджувати зв’язки між поколіннями, точніше визначати життєвий шлях молододі людини відповідно до її — нерідко латентних навіть для неї — здібностей, розширювати (при наближенні до старості) вікові можливості набування і застосування майстерності, різних навиків і вмінь, активізувати населення середнього і похилого

¹ “Підготоване фортепіано” (англ.). Американський композитор Дж. Кейдж особливим чином підготовлював інструмент перед концертом (наприклад, протеляв на струни газету).

віку, поступово змінювати ставлення до виконаності людського обов'язку, реально даючи можливість втілення планів, раніше нездійсненних через неадекватне мислення. Шлях, хай короткий, але вже пройдений Автодидактикою, доводить на практиці правильність її тверджень, основним з яких є твердження про необхідність різноманітних науково обґрунтованих психоінтелектуальних технік для індивідуального впливу на самого себе. Сукупність таких методик ми називаємо технологією Автодидактики, підкреслюючи використанням цього слова її зв'язок із досягненням західного раціоналізму.

Функціональність нашої технології очевидна, як і легко простежуються й надихають оптимізмом перспективи її розвитку. Принцип пріоритетного *“одержання враження від знання, а не самого знання”* докорінно змінює характер транслявання знань і вмій, також і в природничо-науковій галузі, де далеко не кожний одразу здатен визнати, що думка — це поетичне. Навчальні посібники, що описують термінами Автодидактики психоінтелектуальну базу майстерності фізика чи хіміка, зможуть рішуче повернути викладання (а отже, і самі науки, що викладаються) не до риторичної і невідомо яким чином здійсненої, а до найконкретнішої реальної їх гуманітаризації. Мультисенсорна сфера, що раніше лишалася в густій тіні формул і обчислень, переживання, пов'язані з одержанням вражень, психічні стани, у високості яких, коли йдеться про віртуозне володіння предметом й про майстра, в нього залобленого, не доводиться сумніватися, — все це має органічно увійти в педагогічний та когнітивний процес. Таким чином, Автодидактика, надаючи транзитивні можливості для перетворення купи каміння на живу, вкрити квітами галявину з метеликами далеко не абищичь, сприяє поверненню людини до самої себе.

Зупинімося ще на подробицях оздоровлювального та гігієнічного ефекту найновішої педагогіки, щоб окремо сказати про це докладніше. Вже сама початкова постановка мислення на автодидактичний кшталт має яскраво виражені імаготерапевтичні риси, що властиві також *“парадоксальній мнемотехніці”* (методиці *“запам'ятовування без запам'ятовування”*), постійним ейдетичним зусиллям при роботі у *“внутрішньому ландшафті”*, асоціативній і компаративній методикам, техніці *“роздвоєння Я”* та багатьом іншим складовим новітньої Автодидактики. Вперше в історії педагогіки розроблено тему стресу очікування при навчанні, яка раніше не входила в апарат автодидактики. Широко використовуються також різноманітні прийоми зняття тривожних (ангусних) станів. Гіпотетичним інструментом Богоблаго-

словення, заохочення того, хто навчається, самою природою за наближення до неї і згідну з нею діяльність, є ендогенні опіати, що впливають на людину благотворно, омолоджувально. Їм в Автодидактиці приділяється особлива увага — ряд прийомів прямо розрахований на їх появу в організмі. Важливу геронтологічну роль відіграють постійно розширювані стратегічні плани автодидакта, довготривале перебування в стані впевненості у виживанні, набутті майстерності, інтересу до процесу формування навички, екологічної й соціальної комфортності психіки. Зростаючи при цьому, і поведінкова, і зовнішньо-естетична атрактивність (привабливість) запускає, в свою чергу, психосоматичні механізми вітальності в суспільстві, де людина потрібна в цьому випадку значно більше, де вона *бажаніша і застосованіша*.

Але головне те, що здоров'я не стає самоціллю (як, зрештою, й саме індивідуальне життя) — воно є наслідком і умовою виконання земної місії людини, нагородою й інструментом здійснення великої культурної й, зрозуміло, трансемпоральної ідеї, що зв'язує сьогодні з яким завгодно іншим часом, служить ніби драбина Якова, що нею вільно скористатися кожному, хто прагне буттєвувати воістину по-людськи і прагнути до духовного простору всеоб'єднувальної вічності. Життя стає храмом, а храм — лише сходинка до Божественного. *Автодидактика вважає аксіоматичною Богоблагословенність високих станів у культурах всіх часів і народів*. Створюючи їх тезаурус, її адепт аж ніяк не ставить на перше місце багатознайство, що виставляється напоказ усіма хворими на снобізм, — йому важливіше за все на світі радіти з ближніми і далекими спільниками, число яких йому хочеться збільшувати до безкінечності, тим переживанням, що викликані певним духовним досягненням Людини, "дивитися на одну зірку" разом з ними — з цими зрими й незрими фізично, але завжди ментально присутніми поруч і об'єднаними спільними почуттями і думками, тобто близькими людьми.

Автодидактика анігілює явище духовної периферії, виводить людину з топологічної залежності, робить її метропольною за самою суттю. Санація на фізіологічному рівні тут нерозривна із соціальним оздоровленням на духовному. Це дозволяє робити найоптимістичніші прогнози стосовно до майбутнього не тільки освіти, а й самої духовності, що одержали в особі Автодидактики метку і вмилу помічницю, у розпорядженні якої є технологія перетворення нудної бездіяльності чи, в кращому випадку, неефективної метушливості на *позитивний особистісний пафос* добрих і цілком конкретних щоденних "робіт по втіленню". Таким чином, можливо, намічено — й насправді він намічається — пере-

хід до етапу більш усвідомленої педагогічної та соціальної діяльності. Замість стану здатної паралізувати ображеності через якусь прямо-таки історичну обділеність пропонується щомиттєва впевненість майстровитості, яка вдосконалюється, її реальний профетизм. Замість психологічного руйновища, де давно надто низько тримає свою крокву підпилий тесля-шабашник, що наспів до заробку на знову лише косметичному ремонті, — архітектоніка ґрунтовності, замішаної на земній, але піднесений пристрасті до досконалості. Замість безсистемних і шкідливих запозичень і привнесень — органічне повернення себе до себе, організоване — і разом з тим природне й сповнене почуття чомусь усе-таки прекрасної невідомості — входження в культуру минулого, сьогодення і майбутнього. Замість розгубленого тупцювання на місці — справжня участь в еволюції нашого роду, що має бути родом *Homo faber*, тобто людини-вмільця.

Ось і нема — так просто і зненацька —
іще когось, іще, іще когось,
з ким існувати разом довелось
водночас їсти, йти, тримати цяцьку,

боятись вбити, бути злим чи хвацьким,
слабеньким, смішним і робити щось,
що з принципами якимось розійшлося
під регіт внутрішнього чудернацтва.

Казатимуть... О, скільки теревень
обридлістю по вінця сповнить день,
що випити Господь мене примусить!

Навіщось про великих треба так —
на площах десь, та по глухих кутах,
без них не ті вже, тихо плачуть музи.

07.08.94

Київ

Злостивість нам стає на перешкоді,
коли нам чесно мислити кортить,
даремно не спроводжуючи мить
й химерам "геть!" не кажучи і "годі".

Приречені ми грати в епізоді,
нам в ролі головній не дано жить,
хоч не на жарт розгулюється хіть
не бути десь у вічності на споді.

Спливає нісенітниця і зве,
і кличе, і співа, мов соловей
й розумності підморгує, нещасне,

у спільника запрошуючи світ,
і від натхнення відвернувши вид —
і чистоту відшукуючи в лазні.

19.08.94

Київ

Ми у себе самих всі на гостині,
перебуваємо в тілах своїх
і навіть частку господарських лих
берем на себе. Голод в нас на "нині".

В нас спрага на дощі і небо синє,
на дивину і світло хлібних крихт,
коли сузір'я я вбачаю в них
і космос на столі звичайнім плине.

Банально в гостях. Нічого робить.
Та хочеться побути ще хоч мить,
іще потеревенити абищо,

іще дивитися на гурт думок
й не відчувати на собі ярмо
й з господарем навік злетіти вище...

20.08.94

Київ

Розмови точаться як джерело.
Й насправді: що людина без розмови?
Хіба б ми починались вранці знову,
коли б нас слово далі не вело?

Й нехай воно передає і зло,
й нехай на ньому крапельни крові
нащадку глудз транслюють нездоровий
і те, що в нас жахливого було.

Нехай — без того, мабуть, неможливо —
із броду хмар спадає чиста злива
й життя вмиває. Так і ті слова.

Біжать порожні, часом, тереневі,
зника значуще і трива нужденне,
та є життя, бо мова є жива.

29.08.94 поїзд "Чернівці — Москва"

КОРОТКИЙ СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ В.О. КУРІНСЬКОГО:

Філософія. ПостПсихологія. Культура. Освіта.

Книги:

- "АВТОДИДАКТИКА. ТЕЗИСЫ. СТИХИ. ОПЫТ ИЗУЧЕНИЯ
КИТАЙСКОЙ ИЕРОГЛИФИКИ" (1990 г.)
"САМООСВІТНІ РОЗДУМНІ", частина 1 (1991 р.)
"АВТОДИДАКТИКА", ЧАСТЬ 1 (1994 г.)
"КОГДА НЕТ ГУВЕРНАНТКИ" (1997 г.)
"АЭРОБНКА ВО РГУ" (1997 г.)
"ОБЩАЯ ТЕОРИЯ НАВЫКА" (1997 г.)

Відео- та аудіокурси:

- "УКРАЇНСЬКА АВТОДИДАКТИКА", (1991 р.)
"ОПРАВДАНИЕ МУЗЫКИ" (1998 г.)
1) ЗВУЧАЩЕЕ РАЗНОТРАВЬЕ.
2) СКРИПКА, КОТОРАЯ УЧИТ.
3) СТИХОТВОРЕНИЕ, СЫГРАННОЕ КИСТЬЮ.
4) ПОСТСКРИПТУМ К СИМФОНИИ.
"ЖИЗНЬ — ЭТО ХРАМ"
"ПОСТПСИХОЛОГИЯ. ВВЕДЕНИЕ"
"КОНСТРУИРОВАНИЕ СОБЫТИЙ" (1998 г.)
1) ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ АНТРОПНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.
2) ИНДИВИДУАЦИЯ И ЛИЧНОСТЬ.
3) ПОРОЖДЕНИЕ ПОСТУПКА И ИНИЦИАТИВА.
4) НАВЫЧНЫЕ СОБЫТИЯ.
"ПРОГРЕСС И ПРАКТИЧЕСКОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ ИДЕЙ" (1999 г.)
1) О ЧЁМ РЕЧЬ, ГОСПОДА?
2) КОНЕЦ ВЕКА И ВЗГЛЯД, КОТОРЫЙ БЛУЖДАЕТ В
ПРОШЛОМ.
3) РАДОСТИ БЫТИЯ И ИХ СОВПАДЕНИЕ: О БУДУЩЕМ
ЧЕЛОВЕЧЕСТВА.
4) ПРОБЛЕМА ПЕРЕФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВА, РОЛЬ
ВЕСТНИЧЕСТВА И ЗНАЧЕНИЕ ВЛАСТИ.
5) ОБЩЕСТВЕННОЕ СОГЛАШЕНИЕ "ГЛОБАЛЬНЫХ ЛЮДЕЙ"
И РЕАЛИЗАЦИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ НАМЕРЕНИЙ.
"ЗАПАДНО-ВОСТОЧНОЕ" ЗНАЧЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ
ДИАЛЕКТИКИ" (1999 г.)
1) "ПОХВАЛА ГЛУПОСТИ" НЕ ПО ЭРАЗМУ
РОТТЕРДАМСКОМУ.
2) СИСТЕМА ПРОТИВОРЕЧИЙ КАК УСПОКОЕНИЕ.
3) ПРОИЗНОШЕНИЕ СЕБЯ И ДРУГОГО.

"ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ДРУЖЕСТВЕННОСТИ" (1999 г.)

- 1) БЕССОННИЦА. ГОМЕР. ТУГИЕ ПАРУСА... ОДИССЕЯ ПОИСКА РОДСТВЕННЫХ.
- 2) ЗНАЧЕНИЕ И ПРИНЦИПЫ ДРУЖБЫ.
- 3) ВРАЖДЕБНОСТЬ И ОТРЕЧЕНИЕ: ПОТЕРИ В ПОКОЛЕНИЯХ.
- 4) КРИВАЯ, КОТОРАЯ КОРОЧЕ ПРЯМОЙ, ИЛИ ТАКТИЧНОСТЬ "САМЫХ-САМЫХ" И АМИКОШОНСТВО.
- 5) ОТНОШЕНИЯ, КОТОРЫЕ ПРОДОЛЖАЮТ ЖИЗНЬ.
- 6) ИДЁТ ЧЕЛОВЕК НА СВИДАНИЕ С МИРОМ...
- 7) КТО-ТО, КТО ЖИВЁТ ГУМАННО И СТРАСТНО.
- 8) МОИ ДРУЗЬЯ ? СТАРИННЫЕ И ДОБРЫЕ ПОНЯТИЯ.
- 9) КОРОЛЕВА, ЧЬЁ ИМЯ ОБИДА.
- 10) О НЕОБХОДИМОСТИ БЫТЬ БЛАГОДАРНЫМ.
- 11) БЛАГОСЛОВЕННЫЕ СЛОЖНОСТИ.
- 12) ЖЕЛАНИЕ ЖИТЬ И ГЕРОНТОЛОГИЧЕСКИЙ СМЫСЛ ДРУЖЕСТВЕННОСТИ.
- 13) ЛЮБОВЬ И ДРУЖБА.
- 14) ДУХОВНОЕ, КАК ОСНОВАНИЕ
- 15) ОСМЕЛИТЬСЯ ЖИТЬ.
- 16) ЛИЧНОЕ И КОЛЛЕКТИВНОЕ В КРИЗИСНОЙ СИТУАЦИИ.
- 17) ПОЭЗИЯ ВЫЖИВАНИЯ.
- 18) СОЗДАНИЕ ПОЗИТИВНОГО ПРОСТРАНСТВА.
- 19) К ВЫСШЕМУ ВСЕЙ ЖИЗНИ ДОСТИЖЕНИЮ.
- 20) ДОБРЫМ ЛЮДЯМ ДА В ДОБРЫЙ ВЕСЬ МИР ПЕРЕДЕЛАТЬ.
- 21) ГЛОБАЛЬНЫЙ ЛОГОС ? ГЛОБАЛЬНЫЙ ЧЕЛОВЕК.
- 22) РЕКОНСТРУКЦИЯ ЖИЗНЕННОГО ОПЫТА В ДРУЖЕСТВЕННОМ СТИЛЕ.
- 23) ВОЗРАСТ И СТАРЫЕ ДРУЗЬЯ: ПРОБЛЕМА НЕВОСПОЛНИМЫХ ПОТЕРЬ.
- 24) СВЯЩЕННАЯ ПАРА: ЛЮБОВЬ И ДРУЖБА.
- 25) ЗАРОЖДЕНИЯ ПРИЯТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ И ИХ ЕСТЕСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ.
- 26) ЗНАЧЕНИЕ И ОСНОВАНИЯ ДРУЖБЫ.

"ДВА МИРА ЧЕЛОВЕКА" (1999 г.)

- 1) СВЯЗЬ ВНУТРЕННЕГО И ВНЕШНЕГО МИРОВ.
- 2) ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕКРАСНОГО.
- 3) ИСКУССТВЕННОЕ И НАТУРАЛЬНОЕ: ЭКОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОСТИ.
- 4) ПОЛЬ РИКЁР И "СПЕЦИФИКА ВСПОМИНАНИЯ" В ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ.
- 5) СОЦИОЛОГИЯ БУДУЩЕГО.

"ХАБИЛИТОЛОГИЯ (ОБЩАЯ ТЕОРИЯ НАВЫКА)", Киевский курс
(Июль-август 1999г.)

"СТИЛЬ — ЭТО ЧЕЛОВЕК, СТИЛЬ ЖИЗНИ — СУДЬБА" (1999 г.)

"ИМПРОВИЗАЦИЯ, ИЛИ КАК ПРИДУМЫВАТЬ НОВОЕ" (2000 г.)

- 1) СУЩНОСТЬ НОВОГО И ЛИЧНАЯ ЭВОЛЮЦИЯ.
- 2) КОНСТРУИРОВАНИЕ ОБРАЗОВ.

- 3) ПРАВИЛА ПРИКЛАДНОЙ ИМПРОВИЗАЦИИ.
- 4) ПРЕДПРИИМЧИВОСТЬ В ОБЛАСТИ ДУХОВНОГО.
- 5) СОСТАВ БЛАГОГО ДЕЯНИЯ.
- 6) ОСНОВАНИЯ ПОЗИТИВНОГО ТВОРЧЕСТВА.
- 7) ЦЕЛОСТНЫЙ МИР И ЧАСТНОСТИ.
- 8) ИЗОБРЕТЕНИЕ ИЗОБРЕТАТЕЛЯ И БАНК ДАННЫХ О СЕБЕ.
- 9) ТЕХНИКА УЛАВЛИВАНИЯ МЫСЛЕЙ.
- 10) ИСКУСНОСТЬ ВО ИМЯ ИСКУССТВА ИЛИ ПРАГМАТИКА КРАСОТЫ
- 11) СМОТРЕТЬ И ВИДЕТЬ: ПРОБЛЕМЫ МЕНТАЛЬНОГО ЗРЕНИЯ.
- 12) ОБРЯД, РАСТЯНУТЫЙ НА ЖИЗНЬ (АПОЛОГИЯ ИНТЕЛЛИГЕНТНОСТИ).

"ЛИНГВОФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ЧТЕНИЯ" (2000 г.)

- 1) КНИГА ЖИЗНИ И ЕЁ ЯЗЫК.
- 2) ФИЛОЛОГИЯ ПОВСЕДНЕВНОСТИ.
- 3) ОТНОШЕНИЯ КАК ВНУТРЕННИЙ ДИАЛОГ.
- 4) ОТНОШЕНИЯ КАК ВНЕШНИЙ ДИАЛОГ.
- 5) ФИЛОЛОГИЯ ИЛИ ЧТО МОЖНО ОБУСТРОИТЬ СЛОВАМИ.
- 6) СЛОВО О ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ.
- 7) ТРАНСФОРМАЦИЯ СМЫСЛОВ И СОЦИАЛИЗАЦИЯ.

"ЧЕЛОВЕК И ИНФОРМАЦИЯ" (2000 г.)

- 1) ЧТО НУЖНО ЗНАТЬ ОБ ИНФОРМАЦИИ (СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД).
- 2) ЧЕЛОВЕК: ИСТОЧНИК И РЕЦИПИЕНТ ИНФОРМАЦИИ.
- 3) ЖАНРЫ ИНФОРМАЦИИ.

"ВРЕМЯ КАК РАССТОЯНИЕ И ПРОСТРАНСТВО" (2000 г.)

"САМОДОСТАТОЧНОСТЬ ИЛИ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ?" (2000 г.)

"О СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ЭВОЛЮЦИИ ЧЕЛОВЕКА" (2000 г.)

"ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ВЫЖИВАНИЯ"

"ЗНАКОВАЯ СИТУАЦИЯ И КУЛЬТУРНЫЙ РЕЗОНАНС"

"СТИЛИ, ЧТО ГОСПОДСТВУЮТ В ЖИЗНИ ЛЮДЕЙ"

"ФИЛОСОФИЯ ЗДОРОВЬЯ" (2000-2001 г.)

- 1) ФИЛОСОФИЯ ЗДОРОВЬЯ. ОБЩИЙ ПЛАН.
- 2) СОБАКИ ИВАНА ПАВЛОВА И НАШЕ ОТНОШЕНИЕ К ЧЕЛОВЕЧЕСТВУ.
- 3) ДУХОВНОСТЬ И ИММУННАЯ СИСТЕМА.
- 4) РЕПРЕССИИ В ДЕТСКОМ САДИКЕ
- 5) ПРОЦЕССУАЛЬНОСТЬ ЗДОРОВЬЯ.
- 6) КОГДА ПОЭЗИЯ БЕЗ ПРИСМОТРА.
- 7) ИЗОБРЕТЕНИЕ СЧАСТЬЯ.
- 8) ЧЕЛОВЕК: ВИД СБОКУ.
- 9) ПРЕЗИДЕНТ САМОГО СЕБЯ.
- 10) ВРЕМЯ И ЗДОРОВЬЕ.
- 11) ФИЛОСОФ - ДОМАШНИЙ ДОКТОР.

"МЫСЛЬ КАК ДЕЙСТВИЕ", часть 1 (1996 г.)

"О ТЕАТРЕ МЫСЛИ" (1996 г.)

1) О САМООРГАНИЗАЦИИ

2) "ВАЯНИЕ" ВЕРТИКАЛИ И ОЗНАЧИВАНИЕ ГОРИЗОНТАЛИ.

"ИМПРОВИЗАЦИЯ И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ"

"АКСИОМЕТРИЯ"

"ИНТЕРНАЛЬНЫЙ ТЕАТР

"ГЛАВНОЕ КАК ФОН. ОСОЗНАНИЕ СОСТОЯНИЙ"

"ОБ ОТНОСИТЕЛЬНОСТИ ВЗГЛЯДОВ"

"О ПРОТЕИСТИЧНОСТИ"

"СОСТАВЛЕНИЕ ТЕЗИСОВ"

"КАК РАБОТАТЬ НАД ТЕЗИСАМИ"

"ВОЗВРАЩЕНИЕ К КОСМИЗМУ"

"САМОАНАЛИЗ"

"ОБ ОБРАЗЕ ЖИЗНИ"

В архіві ПОСТПСИХОЛОГІЧНОЇ лабораторії є записи виступів В.О. Курінського на телебаченні та радіо.

Художні твори. Поезія.

Збірка сонетів "УСЛЫШЬ ИНОЕ"

"ПУСТЫЕ МНОЖЕСТВА. СОНЕТЫ" (1999 р.) ("ПИРУШКА",
"DE REBUS OMNIBUS", "...СКАКОВАЯ ПРЕКРАСНАЯ ЛОШАДЬ")

Понад 5000 віршів переважно в жанрі сонету українською, російською, англійською та іншими мовами.

"О, НУБИЯ МОЯ!"

"БЕДНАЯ СОБАКА ЧАУ-ЧАУ"

Повісті та оповідання.

Переклади:

С. КВАЗІМОДО з італійської

БІНЬ СІНЬ з китайської

Е. ЛЕВІНАС з французької

Інші праці:

Понад 250 комп'ютерних файлів великих оркестрових творів (в тому числі 200 симфоній), написаних за допомогою сучасних комп'ютерних програм, методики використання яких розроблені автором.

Понад 200 музичних творів малої форми.

Понад 500 пісень, включаючи пісні до близько 60 художніх кінофільмів.

Понад 600 малюнків та інших графічних робіт, створених за власними методиками, за допомогою комп'ютерних програм.

Лібрето опер та балетів.

Численні статті в наукових збірниках, газетах та журналах, виступи на наукових конференціях та конгресах (більша частина матеріалів опублікована у відповідних виданнях або є в аудіо-записах та стенограмах у організаторів заходів).

Багата наукова кореспонденція в ПостПсихологічній лабораторії.

WORKS OF VALERY A. KOURINSKY

Philosophy. Postpsychology. Education. Culture.

"AUTODIDACTICS. THESES. POEMS. EXPERIENCE OF LEARNING CHINESE HIEROGLYPH" (1990)

"SELF-EDUCATIONAL REASONING", PART 1 (1991)

"AUTODIDACTICS", PART 1 (1994)

"WHEN THERE IS NO GOVERNESS" (1997)

"AEROBICS IN A MOUTH" (1997)

"GENERAL THEORY OF SKILL" (1997)

Video- and audiocourses:

"UKRAINIAN AUTODIDACTICS" (1991)

"JUSTIFYING OF MUSIC" (1998)

1) SOUNDING VARIOUSNESS OF GRASS.

2) VIOLIN, WHICH TEACHES.

3) POEM, PLAYED BY A BRUSH.

4) POSTSCRIPT TO A SYMPHONY.

"LIFE IS A TEMPLE"

"POSTPSYCHOLOGY. INTRODUCTION"

"CONSTRUCTING OF EVENTS" (1998)

1) PHILOSOPHIC PRINCIPLES OF ANTHROPIC ACTIVITY.

2) INDIVIDUATION AND A PERSONALITY.

3) GENERATING OF A DEED AND AN INITIATIVE.

4) SKILL EVENTS

"PROGRESS AND PRACTICAL REALIZATION OF IDEAS" (1999)

1) GENTLEMEN, WHAT YOU ARE TALKING ABOUT?

2) END OF THE CENTURY AND A LOOK, WANDERING IN THE PAST.

- 3) DELIGHTS OF BEING AND THEIR CONCURRENCE: ON FUTURE OF THE HUMANKIND.
- 4) PROBLEMS OF REFORMING A SOCIETY, A ROLE OF MESSAGEMENT AND A MEANING OF POWER.
- 5) CIVIC AGREEMENT OF "GLOBAL PEOPLE" AND REALIZATION OF INDIVIDUAL INTENTIONS.

"WESTERN-EASTERN" MEANING OF CONTEMPORARY DIALECTICS" (1999)

- 1) THE PRAISE OF FOLLY" NOT ACCORDING TO DECIDERIUS ERASMUS.
 - 2) SYSTEM OF CONTRADICTIONS AS CONSOLATION.
 - 3) PRONOUNCING ONESELF AND SOMEBODY ELSE.
- "THEORY AND PRACTICE OF FRIENDLINESS" (1999)
- 1) INSOMNIA. HOMER. TAUT SAILS...ODYSSEY OF A SEARCH FOR RELATIVES.
 - 2) MEANING AND PRINCIPLES OF FRIENDSHIP.
 - 3) ANIMOSITY AND REJECTION: LOSSES IN GENERATIONS.
 - 4) A CURVE, WHICH IS SHORTER THAN A STRAIGHT LINE OR TACTFULNESS OF "TOP-TOP" AND AMICOCHONSHIP.
 - 5) RELATIONS, WHICH CONTINUE LIFE.
 - 6) A HUMAN GOES TO A DATE WITH THE WORLD.
 - 7) SOMEBODY, WHO LIVES HUMANELY AND PASSIONATELY.
 - 8) MY FRIENDS — ARE ANCIENT AND NICE MEANINGS.
 - 9) QUEEN, WHOSE NAME IS INSULT.
 - 10) ON NECESSITY TO BE BENEVOLENT.
 - 11) BLESSED COMPLEXITIES.
 - 12) WISH TO LIVE AND A GERONTOLOGIC MEANING OF FRIENDLINESS.
 - 13) LOVE AND FRIENDSHIP.
 - 14) SPIRITUAL AS A BASE.
 - 15) TO DARE TO LIVE.
 - 16) PERSONAL AND COLLECTIVE IN A CRITICAL SITUATION.
 - 17) POETRY OF SURVIVAL.
 - 18) BUILDING A POSITIVE SPACE.
 - 19) TO THE HIGHEST ACHIEVEMENT OF LIFE.
 - 20) MAY GOOD PEOPLE REDO THE WORLD INTO A GOOD ONE.
 - 21) GLOBAL LOGOS - GLOBAL HUMAN.
 - 22) RECONSTRUCTION OF LIFE EXPERIENCE IN A FRIENDLY STYLE.
 - 23) AGE AND OLD FRIENDS: PROBLEM OF IRREPLACEABLE LOSSES.
 - 24) SACRED PAIR: LOVE AND FRIENDSHIP.
 - 25) RISE OF FRIENDLY RELATIONS AND THEIR NATURAL DEVELOPMENT.
 - 26) MEANING AND BASES OF FRIENDSHIP.

"TWO WORLDS OF A HUMAN" (1999)

- 1) CONNECTION OF INTERNAL AND EXTERNAL WORLDS.

- 2) TECHNOLOGIC SOLUTION OF AN ISSUE OF THE BEAUTIFUL.
- 3) ARTIFICIAL AND NATURAL: ECOLOGY OF UP-TO-DATENESS.
- 4) POHL RICOEUR AND "SPECIFICS OF RECOLLECTION" IN THE POST-SOVIET SPACE.
- 5) SOCIOLOGY OF THE FUTURE.

"HABILITOLOGY", K. (July-August 1999)

"STYLE — IS A HUMAN, STYLE OF LIFE — IS DESTINY" (1999)

"IMPROVISATION OR HOW TO INVENT THE NEW" (2000)

- 1) ESSENCE OF THE NEW AND A PERSONAL EVOLUTION.
- 2) CONSTRUCTING OF IMAGES.
- 3) RULES OF APPLIED IMPROVISATION.
- 4) ENTERPRISE IN THE SPHERE OF SPIRITUAL.
- 5) MAKE-UP OF A GOOD DEED.
- 6) BASES OF POSITIVE CREATIVITY.
- 7) INTEGRAL WORLD AND PARTICULARS.
- 8) INVENTION OF AN INVENTOR AND A DATABASE ON ONESELF.
- 9) TECHNIQUES OF CATCHING THOUGHTS.
- 10) DEXTERITY FOR THE SAKE OF ART OR PRAGMATICS OF THE BEAUTIFUL.
- 11) TO LOOK AND TO SEE: PROBLEMS OF MENTAL VISION.
- 12) A CUSTOM, WHICH IS PROLONGED TO THE WHOLE LIFE (APOLOGY OF INTELLIGENCE).

"LINGUO-PHILOGIC READINGS" (2000)

- 1) BOOK OF LIFE AND ITS LANGUAGE
- 2) PHILOLOGY OF EVERYDAY LIFE.
- 3) RELATIONS AS AN INTERNAL DIALOGUE.
- 4) RELATIONS AS AN EXTERNAL DIALOGUE.
- 5) PHILOLOGY OR WHAT CAN BE DEVELOPED WITH WORDS.
- 6) ON LINGUISTIC SPACE.
- 7) TRANSFORMATION OF MEANINGS AND SOCIALIZATION.

"HUMAN AND INFORMATION" (2000)

- 1) WHAT IS NECESSARY TO KNOW ABOUT INFORMATION (CONTEMPORARY APPROACH).
- 2) HUMAN: SOURCE AND RECIPIENT OF INFORMATION.
- 3) GENRES OF INFORMATION.

"TIME AS DISTANCES AND SPACES" (2000)

"SELF-SUFFICIENCY OR SELF-DEPENDENCE?" (2000)

"ON CONTEMPORARY STAGE OF HUMAN EVOLUTION" (2000)

"THEORY AND PRACTICE OF SURVIVAL"

"SIGN SITUATION AND A CULTURAL RESONANCE"

"STYLES, WHICH DOMINATE IN LIVES OF PEOPLE"

"PHILOSOPHY OF HEALTH" (2000-2001)

- 1) PHILOSOPHY OF HEALTH.

- 2) DOGS OF IVAN PAVLOV AND OUR ATTITUDE TO THE HUMAN KIND.
- 3) SPIRITUALITY AND IMMUNE SYSTEM.
- 4) REPRESSIONS IN A KINDERGARTEN.
- 5) CONTINUITY OF HEALTH.
- 6) WHEN POETRY IS WITHOUT CARE.
- 7) INVENTION OF HAPPINESS.
- 8) HUMAN: VIEW FROM ASIDE.
- 9) PRESIDENT OF ONESELF.
- 10) TIME AND HEALTH.
- 11) PHILOSOPHER — HOME DOCTOR.

"THOUGHT AS ACTIVITY", part 1 (1996)

"ON THE THEATER OF THOUGHT" (1996)

- 1) ON SELF-ORGANIZING.

- 2) "SCULPTING" A VERTICAL LINE AND DEFINING A HORIZONTAL ONE.

"IMPROVISATION AND REALITY"

"RUDDER INDICATION"

"INTERNAL THEATER"

"THE MAIN AS A BACKGROUND. REALIZATION OF EXPERIENCES"

"ON RELATIVITY OF OPINIONS"

"ON PROTEUSTICITY"

"COMPOSING OF THESES"

"HOW TO WORK WITH THESES"

"RETURN TO COSMISM"

"INTROSPECTION"

"ON THE WAY OF LIFE"

"GLOBAL TRANSFORMATION OF HUMAN BEHAVIOR"

"PASSING REMARKS ON POSTPSYCHOLOGY"

Archive of PostPsychology lab has video recorded presentations of Valery A. Kourinsky on TV and Radio.

Novels. Poems.

Collection of Sonnets "HEAR SOMETHING DIFFERENT"

"EMPTY MULTITUDES. SONNETS" (1999) ("CAROUSAL", "DE REBUS OMNIBUS", "...A BEAUTIFUL RACEHORSE")

More than 5000 poems mostly sonnets in Russian, Ukrainian, English and other languages.

"OH, MY NUBIA!"

"POOR CHIHUAHUA"

Short stories.

Translations.

SALVATORE QUASIMODO, from Italian

BIN SIN, from Chinese

EMMANUEL LEVINAS, from French

Other works:

Over 250 computer files of big works for orchestra (including 200 symphonies) written with the help of modern computer programs, methods of using them were developed by the author.

Over 200 musical works of small form.

Over 500 songs, including those to about 60 movies.

Over 600 drawings and graphics, created according to his own methods and using computer programs.

Libretto of operas and ballets.

Numerous articles in science collected articles, newspapers and magazines, presentations on science conferences and congresses (the bigger part of materials was published in the corresponding editions or organizers of events have it available in the form of audio recordings and shorthand record reports) .

Rich scientific correspondence is in PostPsychology lab.

Вступ	5
Культура рухів	6
Кругозір і розвиток інтелекту	13
Актуалізація інтересу	20
Перші правила автодидакта	26
Стратегія і тактика автодидакта	35
Самоаналіз в автодидактиці	41
Асоціювання	49
Повільне читання	81
Два слова про сумніви	90
Декілька зауваг про скорочитання	93
Матеріальна база самоосвіти	97
Іноземні мови й самоосвіта	105
Фокусування мовних рухів і психічних напружень мовця	107
Звукорух. Словорух. Пасажна техніка	111
Алгоритм занять автодидакта	117
Початковий період	121
Технологія автодидактики: мнемотехніка	125
"Відкидання" знань	129
Ритмічне читання	134
Цікавість	137
Вивчаю себе, який навчається	141
Учбовий спогад про дитинство	148
Ідеї дитинства	168
Енциклопедизм почуттів	175
Оптимістичний сумнів	181
Позитивна інфантологія й творчість	184
"Вітаміни" й "мікроелементи" культури	193
Дитячий гомоцентризм	197
Позитивне "збожеволення"	204
Фінальний етюд	210
<i>Список наукових праць В.О. Курінського</i>	218

Літературно-художнє видання

КУРІНСЬКИЙ Валерій Олександрович

САМООСВІТНІ РОЗДУМИ

Технічний редактор *В. Бандурко*

Редактор *Л. Жиліна*

Художник *О. Шваб*

Коректор *В. Голубева*

Комп'ютерна верстка *В. Заволодько*

Здано в набір 1.06.2001. Підписано до друку 26.09.2001.
Формат 84 × 108 $\frac{1}{32}$. Папір офсет. №1. Гарнітура "Таймс".
Печ. арк. 14,25. Зак.№ Наклад 350 прим.

Надруковано зготового оригінал-макету
"ОМЕГА-ЛІ"
Київ, вул. Ново-Польова, 856

